

УДК 330.142:631.1.016:338.432

*Л.І. КУРИЛО, доктор економічних наук,
доцент, учений секретар
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері: теоретичний аспект

Постановка проблеми. Формування ефективності й конкурентоспроможності галузей та виробництв, а також розбудова інноваційно-спрямованого механізму господарювання відбуваються під впливом і за рахунок знань – визначального ресурсу суспільно-економічного розвитку. За рахунок накопичення й поширення знань науково-технічний прогрес у світі набуває постійної динаміки, а значить суспільство отримує можливості всебічного задоволення зростаючих потреб. Забезпечення суспільного добробуту націй за рахунок виключно ресурсної моделі розвитку економіки вже не вважається безальтернативним. Натомість альтернативою гарантовано виступає інтелектуальна, або інноваційна, модель, в основу якої покладено інтелектуальний капітал.

Інтелектуалізація вже давно стала об'єктивно необхідним атрибутом усіх сфер життя людини, а знання, як нематеріальна основа інтелектуального капіталу, зокрема втілені в наукових розробках, – визначальним аспектом створення і впровадження у практику інновацій. Дедалі більшої значимості ця проблема набуває для аграрної сфери, специфічної за функціональними ознаками господарського процесу й інсти-

туціональними умовами створення, поширення та використання продуктів інтелектуальної діяльності. Реалії сьогодення підтверджують виключну важливість для науки та практики здійснення ґрунтовних наукових досліджень проблем розвитку інтелектуального капіталу, зокрема в галузевоспецифічному вимірі.

Актуальність проблеми розвитку інтелектуального капіталу в аграрній сфері пов'язана, насамперед, з необхідністю інтелектуалізації аграрно-господарських відносин, створення сприятливих інституціональних умов для поширення знань, як детермінанти формування перспективної конкурентоспроможності аграрних товаровиробників. Стратегічна перспектива науково-практичного розв'язання зазначеного завдання полягає у формуванні ресурсозберігаючого, еколого-безпечного, наукоємного сектору економіки, здатного забезпечити конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках, що неможливо без вирішення питань розвитку аграрної науки, освіти, формування функціональних інститутів науково-інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти вчення про інтелектуальний капітал, як фактор науково-технічного прогресу, у тому чи іншому ракурсі обґрунтовуються відомими

© Л.І. Курило, 2014

зарубіжними та вітчизняними науковцями. Теоретичні засади розвитку інтелектуального капіталу закладено дослідженнями М. Кондратьєва, Й. Шумпетера, Б. Твісса, П. Друкера, Д. Гелбрейта, М. Портера, В. Іноземцева, Л. Едвінсона, М. Мелоуна, Е. Брукінг та ін. Окремі аспекти й сторони людської природи: моральні, громадські, економічні досліджувались у роботах Платона, Аристотеля, А. Сміта, К. Маркса, Г. Лебона та інших філософів, що також становить базис формування теорій інтелектуального розвитку суспільства.

Вагомий внесок у вирішення теоретичних, методичних і практичних питань розвитку інтелектуального капіталу та окремих його складових належить В. Андрійчуку, Ю. Бажалу, О. Бутнік-Сіверському, П. Гайдучькому, В. Гейцю, В. Дієсперову, С. Володіну, В. Жуку, Г. Калетніку, М. Кісілю, М. Коденській, М. Кропивку, Ю. Лупенку, О. Мельнику, Л. Михайловій, П. Музиці, Г. Підлісецькому, А. Пригожину, В. Россосі, П. Саблуку, В. Ситнику, С. Тивончуку, Л. Федуловій, О. Шпикуляку, О. Шпичаку, В. Юрчишину, С. Юшину, К. Якубі та іншим дослідникам.

Сучасні теорії і концепції, а також сформовані на їх основі механізми розвитку інтелектуального капіталу є не зовсім сталими, не повністю враховують інституційну динаміку суспільно-економічних перетворень, що також підтверджує наявність цілої низки ма-

лодосліджених проблем, невирішеність яких залишає широке поле для досліджень.

Зокрема, наявність галузевих особливостей, у нашому конкретному випадку – це специфіка аграрної сфери економіки, дає підстави констатувати факт невизначеності щодо: причин дисфункціональності інтелектуального капіталу, створеного вітчизняною аграрною наукою; низької витребуваності інтелектуальних продуктів суб'єктами агрогосподарювання; інституціонального середовища стимулювання інтелектуалізації соціально-господарського процесу на селі; активізації участі держави у розвитку аграрного інтелектуального капіталу; формування дієвого, стимулюючого механізму створення й закріплення в інституційно-правовому полі інтелектуального капіталу з визначенням його частки у вартості сільськогосподарського товару.

Мета статті полягає в необхідності подальшого розроблення галузево-специфічних, теоретико-методологічних положень формування й розвитку інтелектуального капіталу.

Виклад основних результатів дослідження. Цивілізаційна теорія суспільного розвитку розглядає еволюцію як зміну цивілізацій і визнає пріоритет загальнолюдських цінностей. Із позиції теорії постіндустріального суспільства, яка ґрунтується на цивілізаційному підході, постіндустріальний спосіб виробництва породжує нові економічні категорії, серед яких провідне місце належить «інтелектуальному капіталу» – визначальному інституту економіки знань (рис. 1).

1-а стадія – втілене в продуктах і послугах знання формує більшу частину створеної суспільством вартості		
Шляхи проходження стадії (набуття ознаки)		
1-й – інтелектуалізація застосовуваних технологій	2-й – підвищення науковості товарів і послуг	3-й – домінування на ринку інтелектуальних товарів і послуг
2-га стадія – утвердження діяльності, пов'язаної з виробництвом, зберіганням, передачею, використанням знань, як визначальної в економіці		
Освіта і перепідготовка спеціалістів вважаються основним критерієм ефективності та продуктивності економічних систем		
3-я стадія – перетворення «працівників знання» у домінуючу групу персоналу організацій		
«Працівники знання», які виконують інтелектуальну працю, є основою продуктивно зайнятих в економіці		

Рис. 1. Ознаки економіки знань постіндустріального суспільства

Джерело: Сформовано на основі опрацьованих літературних джерел.

Економіці знань, як інституціональній системі, притаманні загальна інтелектуалізація й інформатизація суспільно-економічних відносин. Визначальну роль у

розвитку цього типу економіки, як її первинної ланки, відіграють інтелектуальні ресурси освіти й науки.

Із цього приводу стосовно формування постіндустріальної моделі розвитку економіки в умовах України висловлюється багато суджень, кожне з яких можна вважати таким, що наслідуює галузеву специфіку й за певних умов буде правильним. Вважаємо, що постіндустріальна модель аграрного сектору полягає в розширеному відтворенні сільськогосподарського виробництва на основі застосування досягнень науки і техніки, прогресивних технологій, інформаційного забезпечення галузі, з метою успішного функціонування галузі й розвитку сільських територій та продовольчої безпеки держави.

Дослідженнями встановлено, що різні економічні школи з однакових позицій підходять до обґрунтування твердження, що в умовах постіндустріального суспільства знання, інформація, інтелектуальні ресурси стали одним з основних засобів досягнення високих соціально-економічних результатів як на мікрорівні, так і в масштабах економічної системи країни.

Концепція інтелектуального капіталу почала формуватися наприкінці ХХ ст. Одними з перших дослідників у цьому напрямі були Дж. Гелбрейт, який у 1969 р. ввів у науковий обіг поняття «інтелектуальний капітал», та Л. Едвінсон і М. Мелоун, які досить широко трактують цю категорію, вважаючи інтелектуальним капіталом майже всі види капіталу, на які не поширюються традиційні оцінки, характерні для ресурсів сучасної компанії. Виділяючи з інтелектуального структурний і людський капітал, учені підкреслюють, що надвисокою ринковою ціною компанію наділяє сукупність людських знань, яка виступає у ролі прихованих джерел цінностей [8]. Тобто інтелектуальний капітал консолідує набуті людиною у процесі життєдіяльності знання, які у свою чергу мають здатність до підвищення свого рівня в певних інституціональних умовах і за сприяння держави.

Отже, поняття «інтелектуальний капітал» зазнає змін у процесі трансформаційних перетворень. Спочатку як «нематеріальні активи» (Гелбрейт Д., Свейбі К.-Е., Брукінг Е.) і «сукупність знань» (Едвінсон Л., Мелоун М., Даффі Д., Бревено О., Маркова Н.), далі «інтелектуальні активи» (Клейн Д., Прусак Л.,

Брукінг Е., Іноземцев В.), а також як «знання, що можуть бути перетворені у вартість» (Бутнік-Сіверський О., Кендюхов О., Геєць В., Гапоненко А.). А. Гапоненко [3] визначає інтелектуальний капітал також як поєднання «людського капіталу і структурного – патенти, бренди, авторські права, технічне та програмне забезпечення». Проте, якщо одні вчені під поняттям «людський капітал» розуміють знання і творчі здібності працівників, то інші – не тільки духовні, а й фізичні здібності людини [5]. Звідси поняття «інтелектуальний капітал» дещо вужче, ніж «людський», з іншого боку – ширше, оскільки включає в себе крім здібностей ще і результати та умови праці – комп'ютери, патенти тощо.

Огляд літератури дає підстави стверджувати, що більшість дослідників дещо однобічно визначають суть інтелектуального капіталу. Беручи за основу одну ознаку, вони часто ототожнюють інтелектуальний капітал із сукупністю знань або організаційною структурою. Проте сутність інтелектуального капіталу має певні відмінні риси в постіндустріальному суспільстві й може бути визначена як система взаємовідносин.

Погоджуємося з В.Г. Дайнеко [2], що, незалежно від підходів, інтелектуальний капітал – це конгломерат, з більшою або меншою кількістю різнорідних елементів, в основі якого інтелектуальні здібності та знання індивіда. Інтелектуальний капітал знаходить відображення через відносини формування та накопичення знань, інтелектуальних здібностей працівників і господарських структур і поділяється на персоніфікований та організаційний. Отже, у функціонуванні інтелектуального капіталу важливою ознакою майбутньої результативності є умови його накопичення (рис. 2).

Базовим складником, або забезпечувальним фактором формування інтелектуального капіталу, є людський в особі індивідів із відповідними інтелектуальними здібностями, знаннями, навичками, які можна розвивати у процесі життєдіяльності. Дослідженнями також виявлено, що людський капітал лежить в основі формування і функціонування інтелектуального капіталу як утворювальна основа продукування і руху знань. Носієм цього капіталу є людина як власник

знань, кваліфікації, досвіду інформації. Теоретичні основи людського капіталу закладено А. Смітом, У. Петті, К. Марксом, Ж.Б. Сеєм, Л. Л. Вельроган, але у формуванні сучасної теорії людського капіталу визначальна роль належить І. Беккеру поряд

з іншими, зокрема представниками Чиказької економічної школи – Т. Шульцем, Дж. Міщером, Л. Хансеном та іншими, який визначає людський капітал як сукупність фізичних, інтелектуальних, психічних якостей робочої сили [7].

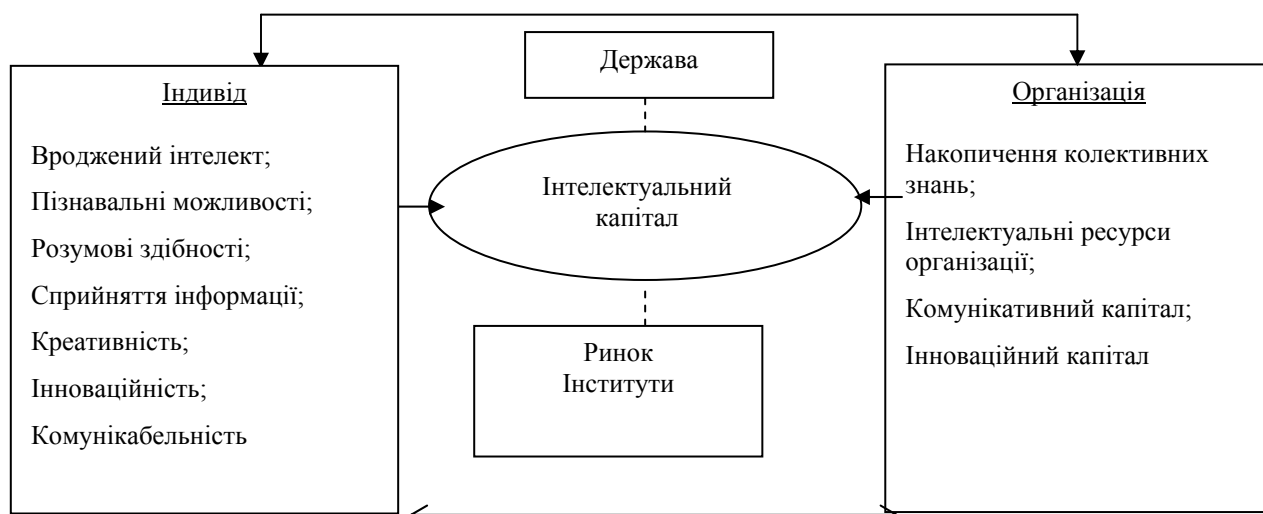

Рис. 2. Ознаки процесу накопичення інтелектуального капіталу

Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Разом із тим слід підкреслити, що формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері має певні особливості прояву чинників, які впливають на його розвиток. Передусім це природно-кліматичні умови і сезонність виробництва, особливості розвитку сільських територій, слабкий ступінь впровадження новітніх технологій у сільськогосподарське виробництво, низький платоспроможний попит сільського населення і значної частини суб'єктів аграрного бізнесу. Отже, формування інтелектуального капіталу повинно базуватися на таких принципах як особливості виробництва та комплексний підхід.

Наголошуємо, що, характеризуючи процес реалізації наукових досягнень в аграрній сфері, слід обов'язково враховувати ці особливості а також те, що основним засобом виробництва в аграрній сфері є земля, якій властива територіальна протяжність. Отже, впровадження інновацій поширюється на великі території, що потребує специфічних методів контролю й чітко налагоджених зв'язків між учасниками цього процесу. У сільському господарстві процес впровадження наукових досягнень безпосередньо поєднаний із живими організмами, закономірності розвитку яких впливають на швидкість реалізації інновацій. Крім того, неможливим є

встановлення постійних параметрів при впровадженні в сільськогосподарське виробництво нових технологічних процесів. У результаті змін природних умов їх можна коригувати. У сільському господарстві також не збігаються процес праці та процес виробництва, що зумовлено біологічними закономірностями розвитку рослин і тварин. Оскільки впровадження здійснюється в період процесу праці, то практичне застосування більшості інновацій та їх економічна реалізація розділяються проміжком часу. Цей розрив між застосуванням інновації та одержанням результату потребує виробничої перевірки наукової розробки і додаткових фінансових ресурсів. Як уже зазначалося, сільське господарство характеризується сезонністю. Для процесу реалізації наукових досягнень це означає, що проведення багатьох заходів здійснюватиметься відповідно до пори року й обмежуватиметься чітко визначеними часовими межами. Крім того, реалізація наукових досягнень у сільському господарстві характеризується вищим рівнем творчості та може супроводжуватися масою відстрочених побічних наслідків. Враховуючи вказані вище галузеві особливості, можна виділити ключові принципи розвитку інтелектуального капіталу аграрної сфери:

пріоритетність, що полягає у важливому значенні розвитку інтелектуального капіталу для формування конкурентоспроможного аграрного сектору;

системність і комплексність передбачає охоплення всіх складових процесу формування інтелектуального капіталу, врахування важливості всіх складових процесу „наука – виробництво – споживач”;

науковість, що визначає важливість ролі науки і освіти у розвитку інтелектуального капіталу та формуванні інноваційної моделі;

екологічність, що передбачає обережність стосовно навколишнього природного середовища у реалізації нововведень в аграрному секторі;

людиноцентричність, що відображає пріоритет людини при впровадженні інновацій в аграрне виробництво.

Таким чином, під інтелектуальним капіталом в аграрній сфері доцільно розуміти капітал, що формується інтелектуальними ресурсами аграрної сфери, а також природним та економічним потенціалом територій і регіонів, що в процесі взаємодії та руху створюють нову вартість.

Під інтелектуальними ресурсами розуміємо людські та інформаційні ресурси, а також інтелектуальні продукти, що є результатом інтелектуальної праці.

Теоретично і практично доведено, що інтелектуальний капітал формує конкурентні переваги учасників ринку, галузей і держав як в умовах сьогодення, так і на перспективу. Економіка, яка базується на знаннях та інтелекті, є передовою по суті свого існування, адже продукує інновації, що забезпечують поступальний розвиток і високий рівень конкурентоспроможності у задоволенні потреб економічних агентів. Головними відмінностями такої економіки є: ефективно організований інноваційний процес; консолідація дій науки, освіти і виробничого процесу; інтелектуалізація праці; заміна фінансового капіталу на людський та інтелектуальний [1]. Створення такого середовища формування і використання інтелектуального капіталу в аграрній сфері є першочерговим завданням, розв'язання якого сприятиме якісно новому, конкурентоспроможному розвитку галузі.

На формування інтелектуального капіталу на галузевому рівні безпосередньо впливають аграрна наука та аграрна освіта, які продукують знання, що впроваджуються в сільськогосподарське виробництво у вигляді інтелектуального продукту безпосередньо або через інноваційну інфраструктуру і утворюють конгломерат з більшою чи меншою кількістю елементів, основу якого становлять інтелектуальні здібності та знання індивіда (рис. 3).

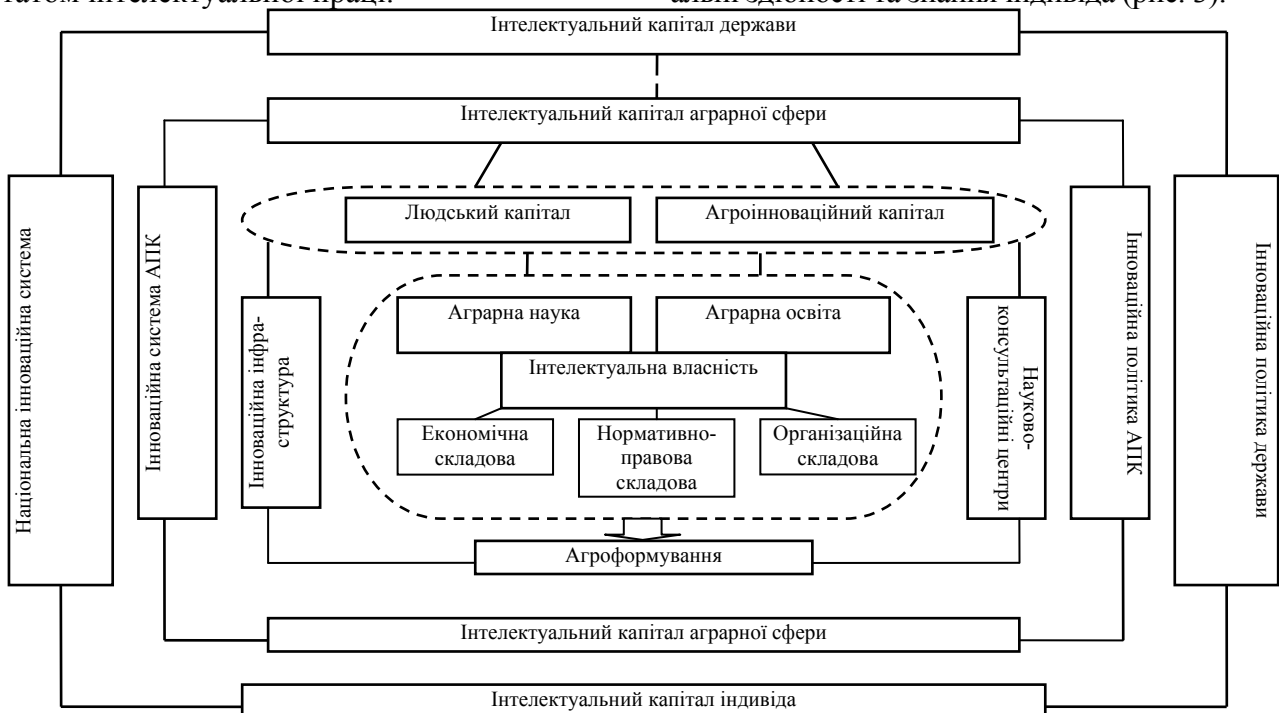

Рис.3. Формування інтелектуального капіталу аграрної сфери

Джерело: Сформовано автором.

Механізм розвитку інтелектуальної власності в аграрній сфері має включати три складові: економічну, нормативно-правову та організаційну. Економічну складову повинна забезпечувати держава через визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; замовлення на об'єкти інтелектуальної власності за рахунок державних коштів; стимулювання й підтримку винахідницької діяльності. Нормативно-правова складова має бути спрямована на гармонізацію вітчизняного законодавства з міжнародним, зокрема із законодавством ЄС; вдосконалення правового регулювання економічної складової права інтелектуальної власності, що передбачає систему сплати мита та зборів, пов'язаних з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності; посилення правового захисту прав інтелектуальної власності, зокрема, через посилення юридичної відповідальності за порушення авторських прав (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової); удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності патентних повірених, посилення контролю з боку держави за якістю наданих ними послуг; удосконалення патентно-інформаційного забезпечення, пов'язаного з набуттям прав на об'єкти інтелектуальної власності; здійснення заходів щодо активізації участі України в діяльності Всесвітньої організації інтелектуальної власності й підвищення іміджу держави в міжнародних процесах щодо захисту інтелектуальної власності. Організаційна складова має забезпечувати комерціалізацію прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Аналіз концепцій розуміння сутності функціонування інтелектуального капіталу в економіці показав, що він відіграє всезростаючу роль у формуванні базисних і похідних забезпечувальних факторів створення благ. Тому наука і практика визначають його вирішальним чинником науково-технічного прогресу як тепер, так і в майбутньому. Ефективна система формування інтелектуального капіталу детермінує його якість, що створює підвалини для високопродуктивного функціонування економіки.

Дослідженнями встановлено, що інтелектуальний капітал за структурою і засадами

розвитку є особливим фактором інституціоналізації інновацій до ринкових умов. Також інститут інтелектуального капіталу, функціонуючи в ринковій економічній системі, породжує інститути інтелектуального підприємництва. Цей вид і форма підприємництва, як зазначено у праці Т.Ю. Чукулаєвої, за висновком А.Р. Чертвіца, пов'язані з продукуванням нових знань і втіленням їх у конкретні життєві блага через механізми співпраці та взаємодії економічних аспектів, які набувають на практиці форм різних інтелектуальних товариств [6]. Інститути в постіндустріальному суспільстві (економіці) сформовано таким чином, щоб забезпечувати всебічне накопичення і розвиток знань, а головною продуктивною силою стає інтелект, інформація. Саме ці чинники є рушіями розвитку масштабного інноваційного процесу в усіх галузях і сферах життєдіяльності людини. Інституціональні умови є базисним чинником інтелектуалізації суспільно-економічних процесів. Інститути модифікують і забезпечують активізацію, зокрема й інноваційних процесів, особливо в умовах сприятливого конкурентного ринку [4].

Базисом інтелектуального капіталу, в основі людського, вважається освіта, яка формує соціально-культурні, психологічні, інституційні характеристики середовища суспільного буття і господарських взаємодій ринкових агентів. Вона забезпечує конструктивні напрями розвитку, накопичення і використання інтелекту, творчого потенціалу, а головне – рівні інноваційності. При формуванні й оцінюванні кінцевих результатів інноваційної діяльності економічна складова має бути домінуючою, оскільки інноваційна діяльність пов'язана, передусім, із можливістю одержання конкурентних переваг окремими суб'єктами господарювання.

Стосовно структури інтелектуального капіталу не існує єдиної думки. Багато вчених (Едвінсон Л., Мелоун М., Свейбі К.Е., Брукінг Е., Козирев А.) [8–11] вважають інтелектуальний капітал сумою взаємопов'язаних елементів, які є продуктом людського інтелекту та неоднорідні за своїм складом через неоднорідність знань. Одні з цих елементів існують як невіддільні від людини знання, інші – як умови застосування цих знань з

метою підвищення продуктивності праці й економічного росту підприємства або організації. Л. Едвінсон і М. Мелоун, розглядаючи структуру інтелектуального капіталу, чітко розмежовують людський (human) і структурний (structural) капітал.

Запропонована К.Е. Свейбі структура включає в себе зовнішню структуру, внутрішню та індивідуальну компетентність. Проте ототожнення автором інтелектуального капіталу з нематеріальними активами є неправомірним, оскільки поняття інтелектуального капіталу набагато ширше. Зовнішня структура передбачає взаємодію із зовнішнім середовищем, зв'язки з покупцями і замовниками, репутацію фірми і торгові марки. Внутрішня структура складається з інтелектуальних продуктів, створених у середині фірми (моделі, технології, комп'ютерні системи, а також внутрішня культура). Як і

К.Е. Свейбі, Е. Брукінг ототожнює інтелектуальний капітал із нематеріальними активами і виділяє, як уже зазначалося, чотири основні складові інтелектуального капіталу: ринкові активи, людські, інтелектуальну власність та інфраструктурні активи.

Якщо ринкові активи визначають місце підприємства на ринку, то активи інтелектуальної власності визначають об'єкти, що належать підприємству й охороняються законом (патенти, авторське право тощо). Активи інфраструктури сприяють успішному функціонуванню підприємства, як і гуманітарні, які визначають знання, що належать підприємству і співробітникам, а також мотивації та стимули. На основі узагальнення різних підходів пропонуємо структуру інтелектуального капіталу, враховуючи специфіку досліджуваної галузі (рис. 4).

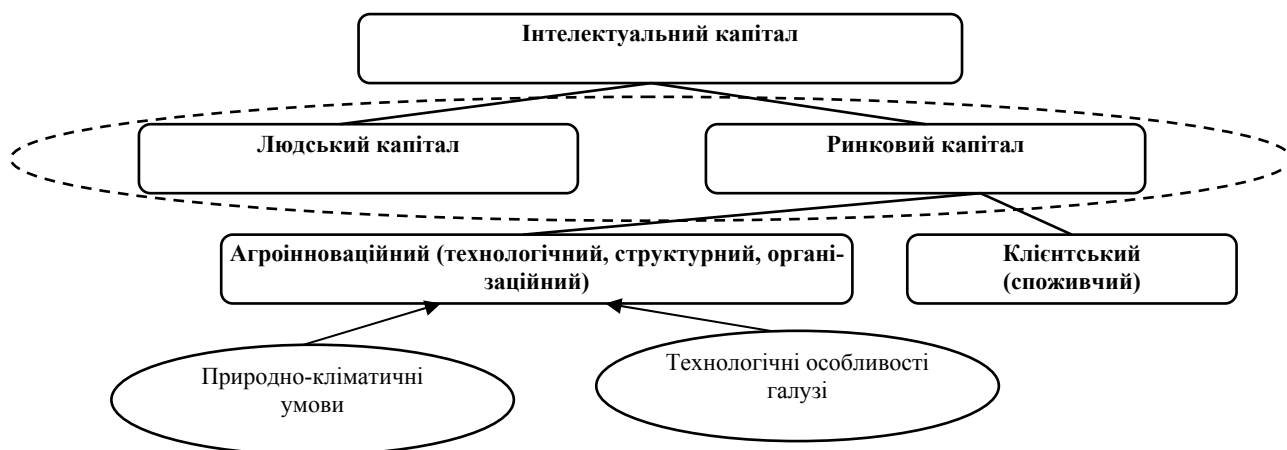

Рис. 4. Структура інтелектуального капіталу аграрної сфери

Джерело: Сформовано автором.

Отже, у структурі інтелектуального капіталу виділяють такі основні складові: людський і ринковий капітали, які постійно взаємодіють між собою.

Незважаючи на відсутність єдиного підходу до визначення структури інтелектуального капіталу, в усіх методиках незмінною є наявність людського капіталу. І хоча оцінка інвестицій в людський капітал і доходів від його використання здійснюється у грошовій формі, проте крім грошових вкладень нарощення людського капіталу потребує ще й праці людини, яка крім доходів від таких вкладень отримує і моральне задоволення, вищий соціальний статус тощо.

Агроінноваційний капітал – це капітал галузі, що виражений в науково-інноваційних

здобутках аграрної науки, можливостями їх впровадження та використання у виробництві. На мікрорівні, крім організаційних можливостей підприємства, визначається такими складовими, як патенти, авторські права, товарні знаки, технічне і програмне забезпечення, комп'ютерні й адміністративні системи, концепції, культура організації.

Виділення науковцями у структурі інтелектуального клієнтського (споживчого) капіталу дає повнішу уяву про капітал у цілому та визначається як система надійних і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми споживачами та клієнтами, а на галузевому рівні визначається інноваційною інфраструктурою.

Клієнтський (споживчий) капітал характеризує, передусім, договірні відносини (ліцензійні й інші договори), відносини зі споживачами, постачальниками, конкурентами, інформацію про клієнтів, імідж організації. Цей капітал має здатність до охоплення всіх нових складових у ринкових умовах, є новою категорією в економічних дослідженнях, яка потребує детального дослідження.

Як уже зазначалось, аграрна сфера має певні особливості, зумовлені впливом природно-кліматичних умов, сезонністю виробництва, технологічною специфікою, що позначається на структурі інтелектуального капіталу як на мікро-, так і на галузевому рівні.

Для забезпечення процесу розвитку інтелектуального капіталу суспільства, економіки, країни необхідним є дотримання таких основних умов:

- всебічна якісна інформатизація суспільства;
 - розвиток інтелектуального потенціалу особистості, організації, суспільства;
 - стимулювання інноваційної діяльності на всіх рівнях;
 - охорона інтелектуальної власності;
- активна інтеграція економіки України у світову економічну систему.

Висновки. Науково-технічний прогрес, економічне зростання на сучасному етапі розвитку можливі лише за умови активного використання інтелектуального капіталу. Він

має складну сутність і багатовекторність прояву, що реалізується через механізм його функціонування. В епоху постіндустріального суспільства людина, її інтелектуальний потенціал стають вирішальним фактором соціального і економічного прогресу. Застосування інструментарію теорій людського та інтелектуального капіталу дало можливість по-новому підійти до вирішення проблем економічного зростання, економічної ролі освіти, взаємозв'язку науки, освіти і виробництва, а також інвестицій у людський капітал з інноваційною активністю, стимулювання і мотивації інноваційної діяльності й підприємництва. Інноваційний розвиток економіки, що базується на зв'язках між підготовкою кадрів (освітою), наукою і виробництвом, продукує та просуває на ринок, у тому числі й аграрний, конкурентоспроможну продукцію. Відсутність ефективного інноваційного забезпечення сільськогосподарського виробництва вказує на необхідність підвищення якості та результативності аграрної науки і освіти, сприяння зростанню ефективності використання кадрового потенціалу як головних рушіїв переходу на інноваційну модель розвитку, в межах якої повинні відбуватися техніко-технологічне оновлення, інтенсифікація виробництва, посилення природозберігаючих заходів для розбудови конкурентоспроможної аграрної сфери і задоволення широкого кола потреб.

Список використаних джерел

1. Дайнеко В.Г. Интеллектуальный капитал: проблемы накопления и регулирования в экономике, основанной на знаниях / В.Г. Дайнеко // Вестник ВГУ, 2004. – С. 193–203.
2. Дайнеко В.Г. Экономическая сущность интеллектуального капитала и процесса его накопления / В.Г. Дайнеко // Вестник ВГУ. Серия : Экономика и управление. – 2004. – № 1. – С. 5–9.
3. Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: учеб. пособие / [под. ред. д.э.н. проф. Гапоненко А. Л., д.э.н. Орловой Т. М.]. – М.: Издательский Дом «Социальные отношения», 2003. – 184 с.
4. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
5. Логачев В. Интеллектуальный капитал с позиции трудовой теории стоимости / В. Логачев, Е. Жернов // Экономист. – 2006. – № 9. – С. 36–41.
6. Чукулаева Т.Ю. Формирование института интеллектуального предпринимательства: иерархический подход (на примере экономики России) [Электронный ресурс] / Т. Ю. Чукулаева. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
7. Шпикуляк О.Г. Интеллектуальный та людський капітал як детермінанти інноваційного розвитку економіки: інституціональний аспект / О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило // Інноваційна економіка. – 2011. – № 3. – С. 3–9.
8. Эдвинсон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Эдвинсон Л., Мэлоун М. // Новая индустриальная волна на Западе; под ред. В.Л. Иноземцева – М.: Академия, 1999. – С. 429 – 447.
9. *Brooking A.* Intellectual Capital: Core Assets for the / A. Brooking. – [Third Millennium Enterprise]. – United Kingdom, London: Thomson Business Press, 1996.
10. Intellectual capital managing and reporting. – Nordic Industrial Fund, 2001. – 82 p.
11. Sveiby K. The Invisible Balance Sheet [Электронный ресурс] / K. Sveiby. – Режим доступа : <http://www.sveiby.com/The Library / Intangible Assets / tabid /81/ Default.aspx>. – 2005.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2014 р.

* * *

*М.М. ОДІНЦОВ, доктор економічних наук
Кременчуцький національний університет
О.М. ОДІНЦОВ, кандидат економічних наук
Черкаський державний технологічний університет*

Прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрного виробництва на основі індикативного планування

Постановка проблеми. Ефективне функціонування аграрного виробництва являє собою процес управління переходом його з одного якісного стану в інший із метою підвищення добробуту та якості життя населення на основі економічного зростання.

В умовах ринкової економіки найефективнішим інструментом прогнозування стає індикативне планування, але для цього необхідно визнати провідну роль розвитку сільських територій, відновити систему соціально-економічного планування господарюючими суб'єктами аграрного ринку.

У системі планування особливий акцент аграрні організації повинні спрямувати на ефективне управління галузями, а планування продуктивності земель і виробничих ресурсів визнати важливою функцією, що визначає перспективи розвитку виробництва.

Прогнозування інтенсивного розвитку аграрної сфери економіки повинне здійснюватися на основі розроблення та реалізації державних і регіональних програм із модернізації агропромислового комплексу відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку села на період до 2015 року» [1] й Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [2]. Таке прогнозування має бути тісно пов'язане з індикативним

плануванням економічного розвитку аграрних підприємств, організацій, районів, регіонів та в цілому країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Індикативне планування в розвинутих країнах стало одним із ефективних засобів державного регулювання розвитку економіки. Характерною його рисою є відмова від директивних, командно-розподільчих функцій на користь індикативності, встановлення партнерських відносин владних структур із різними суб'єктами господарювання й громадськістю. Таке планування здійснюється на основі ринкових вимог і стимулів, коригуючи по можливості в кращий напрям майбутню траєкторію соціально-економічного розвитку територій, виконуючи функцію загальнодержавного маркетингу.

Проблемами удосконалення та застосування основ індикативного планування займалися відомі зарубіжні й вітчизняні вчені: Л. Йохансен [3], Є. Іванов [4], Лі Цзінвень [5], А.І. Евграшин [6], Т. Конічі [7], Л.М. Гейко [8], Л.А. Швайка [9] та ін. В публікаціях цих економістів і на практиці трапляються різні підходи до дослідження розподілу продовольчих ресурсів по територіях та регіонах.

Уперше визначення планування, ідентичного сучасному «індикативному плануванню», було запропоновано К. Ландауером у книзі «Теория национального экономического планирования». Відповідно до концепції автора, «...уряд впливає на економічний

розвиток шляхом координації й забезпечення інформацією, спираючись на можливість планування та економічного регулювання. Він здійснює коригуючу дію, усуває виникаючі деформації й періодично повертає ринкові відносини в русло досконалої конкуренції, а економіку – в стан динамічної збалансованості споживання найменш захищеними верстами населення на рівні суспільно визнаного прожиткового мінімуму» [3, с. 56].

Батьківщиною індикативного планування вважається Франція, де вперше була заснована Рада і Генеральний комісаріат по плануванню, що давало змогу на демократичній основі координувати дії держави й приватного бізнесу [10–12]. Японські спеціалісти вважають, що індикативні плани відображають інтереси всіх верств японського суспільства, оскільки формуються на основі загальнонаціонального погодження [13].

У своєму розвитку індикативне планування пройшло через різні форми. Найдосконалішою формою його застосування нині вважається структурна, яка передбачає погодження планової діяльності на макро-, мезо- і мікрорівнях національної економіки. Суть цього планування пов'язана із забезпеченням реалізації державної структурної політики по відношенню до окремих регіонів, галузей та секторів економіки шляхом детального погодження дій, інтересів підприємств, з одного боку, і держави – з іншого. Це досягається погодженням макроекономічного плану з планами підприємств. У процесі розробки плану найтипівішими завданнями є: оцінка тенденцій зміни показників соціально-економічного розвитку країни й регіонів, аналіз факторів економічного зростання та визначення типології об'єктів управління, аналіз ринкової кон'юнктури тощо.

Мета статті – розробка напрямів підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва на основі індикативного планування.

Виклад основних результатів дослідження. Для розв'язання завдань індикативного планування використовують економіко-статистичні моделі й методи: кореляційно-регресійний аналіз, методи класифікації,

індексний метод тощо. З метою вивчення потенційної ємності продовольчого ринку країни і регіонів нами за допомогою програмного пакета Mathcad [14] проведено економіко-статистичний аналіз формування валової продукції сільського господарства за рахунок виробництва основних її видів, що становлять сировинну основу продуктів харчування населення. Інформаційною базою для побудови кореляційно-регресійних розрахунків використано статистичну інформацію виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в динаміці за 2005–2012 роки та вартість продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 року. Для розробки кореляційно-регресивної моделі формування валової продукції сільського господарства із семи основних видів застосована формула:

$$Y = a_0 + a_1g_1 + a_2g_2 + a_3g_3 + a_4g_4 + a_5g_5 + a_6g_6 + a_7g_7, \quad (1)$$

де a_1, a_2, \dots, a_7 – коефіцієнти регресії, що означають вплив (плюсовий або мінусовий) певного виду продукції на формування обсягу валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 року;

a_0 – вільний член системи, що умовно означає обсяг продукції в натуральному виразі, не введеної в програму розрахунків;

$g_1, g_2, g_3, g_4, g_5, g_6, g_7$ – відповідно валове виробництво зерна, цукрових буряків, сояшнику, картоплі, овочів, м'яса, молока, млн т;

Y – валова продукція сільського господарства в постійних цінах 2010 року, млн грн.

У даній моделі Y є показником, який характеризує довготривалий вплив окремих видів продукції на формування його загального обсягу. Коефіцієнти регресії, які розраховуються за запропонованою програмою, відображають інтенсивність впливу постійних факторів (обсягів виробництва окремих видів сільгосппродукції) на змінний фактор (обсяг валової продукції), що в нашому аналізі є результативним показником діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Якщо проведена попередня стандартизація факторних показників, то коефіцієнт регресії дорівнює середньому значенню результативного показника у сукупності. Кое-

фіцієнти регресії складових факторів показують, на скільки одиниць рівень результативного показника відхиляється від свого середнього значення, якщо значення факторного показника відхиляється від середнього на одне стандартне відношення. Таким чином, коефіцієнти регресії характеризують ступінь значимості окремих факторів для підвищення рівня результативного показника.

Введення в матрицю програми статистичних показників динаміки за 2005–2012 роки виробництва зерна, цукрових буряків, соняшнику, картоплі, овочів, м'яса, молока в розрізі областей України дали формули залежності обсягів валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 року (табл. 1). Коефіцієнти регресії кожного виду продукції відображають його вплив на формування обсягу валової продукції в регіоні.

1. Формування валової продукції залежно від структури виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в областях України за 2005 – 2012 роки

Область	Формула формування валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р.	Валова продукція на 100 га сільгоспугідь, тис. грн
АР Крим	$Y = 2,192g_1 - 5,142g_4 + 1,51g_5 + 47,259g_6 - 5,954g_7 + 0,8$	854,5
Вінницька	$Y = 7,074g_1 + 0,699g_2 + 6,733g_3 - 15,049g_4 - 28,504g_5 + 47,41g_6 + 37,156g_7 + 14,4$	898,5
Волинська	$Y = -7,18g_1 - 0,77g_2 + 15,471g_4 - 12,0g_5 + 140,339g_6 + 43,797g_7 - 34,4$	1184,5
Дніпропетровська	$Y = -0,799g_1 + 23,883g_3 - 19,714g_4 + 5,186g_5 - 84,084g_6 - 5,574g_7 + 20,6$	606,8
Донецька	$Y = 2,7g_1 - 0,72g_3 - 3,65g_4 + 0,01g_5 - 10,12g_6 - 5,57g_7 + 4,6$	763,9
Житомирська	$Y = -1,22g_1 - 3,04g_2 + 2,62g_4 + 39,88g_5 + 94,53g_6 + 1,68g_7 - 7,5$	998,2
Закарпатська	$Y = -4,508g_1 + 2,993g_4 + 2,542g_5 - 1,158g_6 - 8,88g_7 + 3,9$	2191,3
Запорізька	$Y = 1,19g_1 + 1,95g_3 - 2,2g_4 + 7,95g_5 + 18,2g_6 + 0,314g_7 + 1,0$	445,5
Івано-Франківська	$Y = 4,105g_1 + 7,554g_4 - 58,896g_5 - 1,715g_6 - 0,537g_7 + 5,0$	1536,7
Київська	$Y = 0,225g_1 + 1,166g_2 + 15,752g_3 - 1,327g_4 + 2,83g_5 + 45,065g_6 - 11,241g_7 + 5,0$	1282,7
Кіровоградська	$Y = 3,416g_1 + 4,417g_2 - 1,283g_3 - 35,327g_4 + 34,577g_5 - 3,882g_6 - 30,458g_7 + 16,8$	542,9
Луганська	$Y = -3,488g_1 + 0,286g_3 + 64,681g_4 - 16,087g_5 - 124,908g_6 - 138,433g_7 + 35,0$	521,8
Львівська	$Y = 0,974g_1 + 1,189g_2 + 0,185g_4 + 2,425g_5 - 52,77g_6 - 8,876g_7 + 17,1$	1466,2
Миколаївська	$Y = 1,77g_1 + 2,65g_3 - 22,44g_4 + 6,41g_5 + 0,84g_6 + 0,7g_7 + 3,3$	467,1
Одеська	$Y = 1,903g_1 + 3,747g_3 + 0,804g_4 - 10,034g_5 + 5,906g_6 - 4,172g_7 + 8,4$	451,3
Полтавська	$Y = -6,143g_1 + 4,974g_2 + 62,129g_3 + 26,7g_4 - 41,875g_5 - 374,007g_6 - 4,412g_7 + 4,4$	783,2
Рівненська	$Y = 2,079g_1 + 1,345g_2 + 0,45g_4 + 4,503g_5 + 0,138g_6 + 1,416g_7 + 0,693$	1170,1
Сумська	$Y = 0,747g_1 + 1,018g_2 + 7,894g_3 - 0,718g_4 - 11,571g_5 + 4,955g_6 - 0,319g_7 + 6,2$	752,8
Тернопільська	$Y = 0,3g_1 - 0,79g_2 + 3,69g_4 - 0,53g_5 + 198,64g_6 - 7,98g_7 - 0,3$	997,4
Харківська	$Y = 1,296g_1 - 0,759g_2 - 13,204g_3 - 10,15g_4 + 41,712g_5 - 9,936g_6 - 11,0g_7 + 8,8$	482,9
Херсонська	$Y = 1,1g_1 + 1,25g_3 + 4,98g_4 + 2,88g_5 - 104,53g_6 + 1,7g_7 + 5,7$	629,5
Хмельницька	$Y = 1,71g_1 + 0,48g_2 + 1,45g_4 + 3,28g_5 + 12,29g_6 + 0,28g_7 + 1,6$	1003,8

Черкаська	$Y = 2,168g_1 - 1,0g_2 + 170,882g_3 - 1,058g_4 - 162,639g_5 + 15,15g_6 - 1,78g_7 + 2,0$	1164,3
Чернівецька	$Y = 2,168g_1 - 1,774g_2 + 0,136g_4 + 19,294g_5 + 8,572g_6 + 9,632g_7 - 4,7$	1425,9
Чернігівська	$Y = 1,937g_1 - 0,014g_2 + 1,088g_4 - 20,566g_5 + 17,949g_6 + 15,524g_7 - 3,6$	800,7
По Україні	$Y = 0,779g_1 + 0,869g_2 + 9,683g_3 - 0,778g_4 + 4,085g_5 - 4,715g_6 - 1,69g_7 + 96,9$	803,0

Джерело: Власні дослідження.

Відповідно до коефіцієнтів регресії формування валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 року в розрізі областей країни простежується така закономірність. В областях із високим коефіцієнтом регресії (від 1,5 до 62), що відображають вплив на обсяг валової продукції соняшнику, обсяг валової продукції на 100 га посівної площі коливається від 450 до 780 тис. грн. Це стосується Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської областей. Водночас у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Київській, Львівській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях, де коефіцієнти регресії показують про пріоритетний вплив на формування валової продукції м'ясної чи молочної, або обох цих видів продукції, на 100 га посівних площ валова продукція становить від 800 до 1536 тис. грн. Це є доказом, що підвищення інтенсивності аграрного виробництва та його конкурентоспроможності досягається не розширенням виробництва соняшнику, кукурудзи й ріпаку, а збереженням і розвитком виробництва продукції тваринництва, зокрема молока та яловичини.

На основі аналізу коефіцієнтів регресії в розрізі видів продукції за регіонами існує можливість виявити певну закономірність сформованої за ряд років структури сільськогосподарського виробництва в регіонах і вплив такої структури на формування обсягу валової продукції в постійних цінах 2010 року. Зважаючи на різні демографічні, поселенські та природно-економічні умови в середині кожного регіону, ширшу інформацію щодо формування валової продукції в ньому можна виявити в результаті аналізу структури посівних площ сільськогосподарських культур, що склалася в регіоні, й впливає на обсяги виробництва валової продукції.

Для аналізу тенденцій розвитку галузі рослинництва в розрізі районів Черкаської об-

ласті як одного з інтенсивних сільськогосподарських регіонів Лісостепу України, побудовані кореляційно-регресійні моделі формування валової продукції в постійних цінах 2010 року, які описані формулою:

$$Y = a_0 + a_1s_1 + a_2s_2 + a_3s_3 + a_4s_4 + a_5s_5 + a_6s_6, \quad (2)$$

де a_0 – вільний член системи, що умовно означає вартість валової продукції, яку одержують із посівних площ сільськогосподарських культур, не введених у програму розрахунків;

$s_1, s_2, s_3, s_4, s_5, s_6$ – відповідно площі посіву зернових усього, цукрових буряків, соняшнику, сої, ріпаку, кормових культур, тис. га;

Y – валова продукція в постійних цінах 2010 року, млн грн.

Результати розрахунків відображаються формулою формування валової продукції залежно від структури посівних площ сільськогосподарських культур у районах області (табл. 2). Розрахунки показують, що інтенсивність агропромислового виробництва сільськогосподарських районів як мікрорегіонів знаходиться в тісній залежності від наявності корів на 100 га ріллі, можливість утримання яких, у свою чергу, залежить від відведення необхідної площі земельних угідь для вирощування кормових культур. У підприємствах Золотоніського, Чорнобаївського і Черкаського районів, де на 100 га посівних площ утримується 8–15 корів, чистий дохід на цю площу становить 950–800 млн грн, а фонд олати праці на одного жителя села досягає 1580–2200 грн.

Посіви соняшнику в цих районах мають 10–12, а кормових культур – 18–23% посівної площі сільськогосподарських культур і відповідають Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівознах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» [15].

**2. Формування валової продукції в сільськогосподарських підприємствах
Черкаської області залежно від структури посіву сільськогосподарських культур
у 2012 році**

Район	До всієї площі посіву, %		Формула формування валової продукції	Поголів'я корів на 100 га ріллі	Чистий дохід на 100 га ріллі, тис. грн	Фонд оплати праці на одного жителя села, грн
	Соняшник	Кормові культури				
Городищенський	18,5	11,9	$Y = -14.457s_1 + 31.895s_3 - 349s_4 + 38.366s_5 + 4.847s_6 + 15.2$	3,9	425,4	528
Драбівський	11,9	6,4	$Y = 5.379s_1 + 32.974s_2 + 9.188s_3 + 10.637s_4 + 13.159s_5 + 78.882s_6 - 531.2$	1,0	397,8	596
Жашківський	8,0	11,8	$Y = 15.944s_1 + 19.08s_2 + 49.306s_3 + 69.182s_4 + 29.324s_5 - 125.73s_6 - 230.2$	2,1	592,3	835
Звенигородський	11,4	17,2	$Y = -2.623s_1 + 31.009s_2 + 2.384s_3 + 3.726s_4 + 44.8s_5 + 40.9821s_6 - 93$	5,5	209,4	402
Золотоніський	10,4	19,8	$Y = 16.843s_1 - 55.882s_2 + 20.885s_3 - 7.368s_4 + 9.745s_5 - 57.61s_6 - 619$	11,0	956,8	1586
Кам'янський	11,9	7,2	$Y = 1.307s_1 + 21.7s_3 - 7.156s_4 + 0.862s_5 - 79.248s_6 + 292.1$	2,3	388,2	450
Канівський	15,2	7,7	$Y = 78.818s_1 + 17.01s_3 + 79.238s_4 + 0.541s_5 - 211s_6 - 1363$	0,3	172,5	511
Катеринопільський	14,2	8,6	$Y = 30.697s_1 + 73.037s_3 + 20.057s_4 + 22.666s_5 + 112.428s_6 - 1450$	1,8	285,2	449
Корсунь-Шевченківський	5,7	9,2	$Y = 33.664s_1 + 46.212s_2 + 16.314s_3 + 27.327s_4 + 41.32s_5 - 289.996s_6 + 90.7$	3,7	331,5	690
Лисянський	10,6	8,0	$Y = 6.917s_1 + 46.212s_2 + 16.314s_3 + 27.327s_4 + 41.32s_5 - 289.996s_6 + 90$	1,8	334,9	556
Маньківський	12,7	9,3	$Y = -7.437s_1 - 128.706s_2 + 62.73s_3 - 213.67s_4 + 24.2s_5 + 10.988s_6 + 753.6$	2,5	555,4	794

Монастирищенський	12,2	6,6	$Y = 12.145s_1 + 11.568s_2 + 10.423s_3 + 23.464s_4 + 20.611s_5 - 13.451s_6 - 225.8$	1,2	446,4	224
Смілянський	14,8	10,1	$Y = -4.437s_1 + 18.483s_3 + 57.838s_4 + 6.928s_5 + 65.813s_6 - 306.5$	4,4	410,2	431
Тальнівський	14,4	13,3	$Y = 12.487s_1 + 94.981s_3 + 64.41s_4 + 25.76s_5 - 161.271s_6 - 54.9$	3,5	272,5	678
Уманський	14,8	7,8	$Y = 4.078s_1 + 34.083s_2 + 50.894s_3 - 3.526s_4 - 3.468s_5 - 38.137s_6 - 135.7$	3,1	336,5	809
Христинівський	15,0	19,2	$Y = 15.668s_1 + 8.852s_3 + 3.599s_4 + 20.592s_5 - 18.351s_6 - 84.3$	9,5	441,2	1089
Черкаський	12,8	17,5	$Y = 7.88s_1 - 10.261s_3 + 22.973s_4 + 3.095s_5 + 23.82s_6 - 53.5$	8,1	954,5	1060
Чигиринський	14,9	8,1	$Y = 13.154s_1 + 1.169s_3 + 0.065s_4 - 6.783s_5 - 34.25s_6 - 17$	1,9	443,6	586
Чорнобаївський	12,8	23,5	$Y = 13.262s_1 - 40.885s_3 - 34.011x_4 + 144.659s_5 + 1.888s_6 - 193.6$	14,7	801,5	2223
Шполянський	20,6	10,1	$Y = 41.871s_1 - 6.395s_3 + 19.089s_4 + 43.418s_5 - 77.717x_6 - 758.2$	3,5	595,6	736
Черкаська область	13,1	12,1	$Y = -0.503s_1 + 7.997s_2 + 39.409s_3 + 38.485s_4 - 16.217s_5 + 214.775s_6 - 27730$	4,7	553,3	874

Джерело: Власні розрахунки.

Водночас у районах із посівами кормових культур до 6–8% площ ріллі наявність корів на 100 га знизилася до 1–5 гол. Відповідно чистий дохід на 100 га ріллі у сільськогосподарських підприємствах цих районів не перевищує 200–500 тис. грн, а фонд оплати праці на одного жителя села становить 200–800 грн.

Виявлена залежність інтенсивності сільськогосподарського виробництва від щільності поголів'я корів на 100 га ріллі та необхідної площі посіву кормових культур стає основою індикативного плану конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарських підприємств району й області на короткострокову перспективу (5–6 років).

За результатами досліджень окремих авторів механізму відтворення молочного ста-

да доведено, що річне нарощування поголів'я корів досягається в межах 15%, а на утримання однієї корови з річним надоєм молока 5500–6000 кг та годівлі теляти необхідне вирощування кормових культур (сіно, кукурудза на зелений корм і силос) на площі 1,5 га [16].

Використання механізму нарощування молочного поголів'я корів та забезпечення його необхідною потребою кормів розширенням площ посівів кормових культур за рахунок рівнозначного скорочення посівів соняшнику і кукурудзи на зерно веде до докорінної зміни структури сільськогосподарського виробництва, що відповідає цілям Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [2] в напрямі гарантування продовольчої безпеки держа-

ви, раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище.

За допомогою формули нарощування $S = P(1 + i)^n$, де S – показник нарощування поголів'я корів за певний термін; i – індекс нарощування, прийнятий в даному випадку як

0,15; n – термін нарощування, прийнятий в цьому випадку за 6 років, у результаті розрахунків маємо нарощування поголів'я корів i , відповідно, виробництва молока та яловичини до 2020 року, що впливають на збільшення загального обсягу продукції у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області (табл. 3).

3. Прогнозування виробництва продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Продукція	Реалізаційна ціна 1 т, грн	2013 р.		2020 р.	
		Виробництво, тис. т	Оцінка продукції в реалізаційних цінах, млн грн	Виробництво, тис. т	Оцінка продукції в реалізаційних цінах, млн грн
М'ясо	11753,3	289,7	3404,9	299,0	3514,2
Молоко	3097,7	222,4	688,9	561,6	1739,7
Разом	×	×	4093,8	×	5253,9

Джерело: Власні розрахунки.

Разом із нарощуванням поголів'я великої рогатої худоби необхідно збільшувати виробництво кормів за рахунок розширення посівів кормових культур, одночасово приводячи

структуру посівів відповідно до вимог раціонального аграрного природокористування, підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування (табл. 4).

4. Прогнозування структури сівозмінного виробництва продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Продукція	Фактично у 2012 р.			Прогноз 2020 р.		
	У посівній площі, %	Валова продукція, тис. т	Оцінка продукції в реалізаційних цінах, млн грн	У посівній площі, %	Валова продукція, тис. т	Оцінка продукції в реалізаційних цінах, млн грн
Зернові – всього	56,2	2913	4077,6	55	2161	3061,0
з них кукурудза	27,8	1828	2515,3	10	657	904,0
Цукрові буряки	3,2	1400	770,0	5	2400	1320,0
Соняшник	13,1	354	1212,4	5	135	462,4
Ріпак	4,2	122	488,0	4	114	456,0
Соя	10,6	180	500,4	10	171	475,4
Кормові культури	12,7	×	193,0	21	×	320
Разом рослинництво	100	×	7241,4	100	×	6094,8

Джерело: Власні дослідження.

Отже, зниження на 1146 млн грн вартості продукції рослинництва в реалізаційних цінах завдяки скороченню посівних площ і виробництва насіння соняшнику погашається збільшенням вартості молока й яловичини на 1160 млн грн, разом із тим поліпшується рівень раціонального харчування населення країни.

Прогнозування на основі пропонованої методики індикативного планування струк-

тури посівів сільськогосподарських культур із питомого вагою кормових культур, що забезпечує щорічне нарощування поголів'я великої рогатої худоби і, відповідно, молочної продукції та яловичини, доцільно застосувати при розробці Державної програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року.

Висновки. Управління аграрною економікою на основі індикативного планування

передбачає розробку і застосування методики визначення основних індикаторів державної програми розвитку аграрного сектору на перспективу з урахуванням реструктуризації його структури.

Проведені дослідження переконують, що одним із досконалих інструментів обробки й аналізу статистичної інформації щодо результатів функціонування аграрного виробництва є регресійний аналіз формування в динаміці валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 року країни і регіонів. Регресійний аналіз формування валової продукції дає можливість виявляти основний її вид, за рахунок якої формується основна частина валової продукції та чистого доходу регіону.

Аналіз динаміки формування валової продукції сільського господарства залежно від структури посівних площ сільськогосподарських культур виявляє залежність інтенсивності сільськогосподарського виробництва від щільності поголів'я корів на 100 га ріллі й необхідної для їх утримання площі посіву кормових культур.

Прогнозування на основі індикативного планування структури посівів сільськогосподарських культур із питомою вагою кормових культур, що забезпечує щорічне нарощування поголів'я великої рогатої худоби і, відповідно, молочної продукції та яловичини, буде спрямоване на формування конкурентоспроможного ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору України.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку села на період до 2015 року» № 1158 від 18 вересня 2007 р.
2. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р.
3. Йохансен Л. Очерки макроэкономического планирования / Л. Йохансен; пер. с англ. В 2-х томах. Т. 2. – М.: «Прогресс», 1982. – 472 с.
4. Иванов Е. Индикативное планирование развития экономики / Е. Иванов // Экономист. – 1993. – № 9. – С. 3 – 9.
5. Цзиньвэнь Ли. Роль государственного регулирования в экономике Китая / Ли Цзиньвэнь // Вопросы экономики. – 1997. – № 7. – С. 156 – 159.
6. Евграшин А. Из практики французского индикативного планирования / А. Евграшин // Российский экономический журнал. – 1998. – № 2. – С. 84 – 87.
7. Konichi T. Planning National Consensus / T. Konichi // Work in Business United Nations University. – Tokyo. – 1987. – Vol. 10 (may).
8. Гейко Л.М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л.М. Гейко, В.П. Марущак. – О., 2006. – 110 с.
9. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л.А. Швайка. – К.: «Знання», 2006. – 436 с.
10. Delorm R. Etat et L'economie / R. Delorm, Cr. L. Andre. – Paris: Ed. Senit, 1993.
11. Quinet E. La planification francaise / E. Quinet. – Paris: PUF, 1990.
12. Gruson C. Origines et espoirs de la planification francaise / C. Gruson. – Paris, 1968.
13. Konichi T. Planning Through National Consensus / T. Konichi // Work in Business United University. Tokyo. – 1987. – Vol. 10.
14. Воскобойников Ю.Е. Регрессионный анализ данных в пакете Mathcad : учеб. пособие / Ю.Е. Воскобойников. – СПб.: Изд. «Лань», 2011. – 224 с.
15. Постанова Кабінету міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 165 «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах».
16. Гноєвий І.В. Годівля і відтворення поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні : моногр. / І.В. Гноєвий / ІТ УААН, ХДЗВА. – Харків, Магда LTD, 2006. – С. 367–396.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

*

*В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач лабораторії
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

До питання прибутковості виробництва цукрових буряків

Постановка проблеми. Одним із найсуттєвіших факторів різкого зменшення Україною обсягів виробництва цукру останніми роками і значного скорочення посівних площ під цукровими буряками є небажання приватних землевласників та великих орендарів здійснювати суттєві вкладення у виробництво цієї культури й неможливість середніх і дрібних виробників займатися вирощуванням солодких коренів через повну відсутність у них таких коштів. Натомість аграрний ринок дає можливість вирощувати та збувати інші дохідні культури зі значно меншими сумарними витратами на одиницю площі й набагато вищим за даних умов економічним ефектом. Так, якщо на вирощування 1 га цукрових буряків треба витратити 11,0-14,0 тис. грн, із них понад 3,0 тис. на купівлю мінеральних добрив, 2,3-2,5 – пально-мастильних матеріалів, 1,5-2,0 – засобів захисту, то на такі ліквідні на ринку культури, як кукурудза витрачається 6,0-7,0 тис. грн на 1 га, соняшник – 5,0-6,0, соя – 3,5-4,0 тис. грн. Рівень рентабельності трьох останніх досягає 50-165%, тоді як виробництва цукрових буряків – 17-20%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бурякова галузь України потрапила у непросту ситуацію, в якій надзвичайно важко адаптуватись як до внутрішніх, так і зовнішніх ринкових умов. В обставинах невизначеності перспектив розвитку сільськогосподарські підприємства не можуть упевнено прогнозувати своє майбутнє, а тому вимушені пристосовуватись до жорстких умов ринку, його гострої економічної конкуренції.

Питання прибутковості виробництва цукрових буряків, їх економічної ефективності, конкурентоспроможності, проблеми функціонування виробників продукції цукробурякового підкомплексу АПК, а також організаційних форм господарювання – тема досліджень із дуже багатим науковим підґрунтям. У сучасній економічній науці нагромаджено значний практичний та теоретичний досвід з даної проблематики, зокрема, її розглядали у своїх працях вітчизняні вчені: В. Андрійчук [1-2], В. Довгалюк [5], Ю. Лупенко [8-9], В. Макогон [10], В. Месель-Веселяк [12] й ін. Проблеми виробництва продукції висвітлювали зарубіжні вчені: Ч. Адагава [21], К. Беккер [16], С. Брю [11], Г. Веріан [4], А. Добринін [6], К. Дюветтер [19], Є. Зіммер [22], К. Макконнелл, А. Марсель [15], Б. Мерлендер, В. Нордгауз, Г. Резбова [18], П. Семюелсон [13], Л. Хелд [17], Д. Шпаар [14], Ю. Шпіхер [20] та ін.

Незважаючи на значні досягнення у цій галузі, питання прибутковості виробництва цукрових буряків у період нинішньої нестабільності досліджено недостатньо, насамперед, з урахуванням потенційних економічних можливостей цієї культури, в т.ч. фактичного її позитивного впливу на загальну культуру землеробства, зокрема, на підвищення рівня врожайності наступних культур у сівозміні, який іноді може досягати 40%. Проте навіть за нинішніх складних умов при відповідному ставленні до технології вирощування цукрові буряки можуть забезпечити досить високу прибутковість порівняно із сільськогосподарськими культурами, які нині є фаворитами на ринку.

Мета статті – дослідити питання прибутковості виробництва цукрових буряків за

нинішніх складних умов, довести економічну ефективність їх виробництва при різних рівнях урожайності, запропонувати спосіб визначення точки беззбитковості вирощування цієї культури та розкрити можливості одержання найвищої суми прибутку з одиниці площі серед провідних культур сівозміни.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах дефіциту обігових коштів, особливо в період сезонних напружених робіт у буряківництві, неможливості одержати більш-менш доступні кредити практика низькоприбуткового виробництва цукрових буряків може продовжуватися й надалі та звести українське буряківництво нанівець. Проте чи вигідно це буде суспільству і самому агробізнесу? Допоки перевага віддається високододатковим і маловитратним культурам, безумовно так. Але вже нині в основних регіонах інтенсивного бурякосіяння зруйновано восьми-десятирічні зернобурякові сівозміни, з яких витіснено посіви не тільки цукрових буряків, а й кормових культур, у т.ч. багаторічних і однорічних бобових трав, які замінені на соняшник, кукурудзу, сою та ріпак. Це вже призвело до значної забур'яненості посівів, посилення ураженості рослин шкідниками і хворобами, зниження родючості ґрунтів у цілому, вимушеного переходу на короткоротаційні три-чотирирічні сівозміни, а також до катастрофічного скорочення поголів'я худоби. Отже, до припинення виробництва органічних добрив, що в свою чергу веде до подальшого зниження родючості земель і загального спаду аграрного виробництва.

Якщо до цього додати абсолютне вимивання прибутків із сільської місцевості на користь аграрних олігархів, офісні центри яких знаходяться в містах, їхнє небажання сплачувати під різними приводом податки до бюджету, виділяти кошти на інфраструктуру сіл і селищ, перед нами й постане та безраднісна картина зубожіння, до якої може бути доведено і в багатьох випадках уже доведене наше українське село та його в минулому провідна цукробурякова галузь.

Майже половину із 195 цукрових заводів, що були в Україні, знищено, частину з них,

що залишилися, законсервовано. Решта позбавлена права самостійного ведення агробізнесу і виконує лише функції цехів у великих агрохолдингах. Середні й малі виробники цукрових буряків були витіснені латифундистами з цукрового ринку. Так, за оцінками Ю. Лупенка та М. Кропивка, через 2-3 роки кількість агорохолдингових формувань може збільшитися до 170-180 і вони контролюватимуть 28-30% земель сільськогосподарського призначення [8, с. 8]. В. Залізко припускає: «Якщо не вжити запобіжних заходів, то (враховуючи, що для створення та забезпечення повноцінного функціонування агрохолдингу потрібно від 6 до 10 років) можна говорити про настання завершального етапу агрохолдингізації сільськогосподарського виробництва у 2018-2020 роках. Цей процес може значно прискоритись у випадку скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення» [7, с. 77].

Цукробурякове виробництво, хоч матеріало- і металомістке та високовитратне, за своєю природою є самодостатнім і високоприбутковим, економічно, екологічно й соціально значимим. Більше того, воно сприяє піднесенню загальної культури землеробства завдяки застосуванню значних норм мінеральних і органічних добрив, передовим системам обробітку ґрунту й сівозмін та соціальному розвитку сільських територій. Так, післядія добрив, внесених під попередник і безпосередньо під цукрові буряки, дає можливість підвищити врожайність наступної культури іноді на 40%, що, до речі, враховується при визначенні економічної ефективності виробництва цукрових буряків в усіх цивілізованих країнах, де вони вирощуються, за винятком нашої.

Якщо врахувати цей приріст, то цукрові буряки за показником прибутковості залишають далеко позаду себе всі інші сільськогосподарські культури. Проте й без урахування даного приросту цукрові буряки є лідером прибутковості. Покажемо це на конкретних розрахунках за нормативними і реальними рівнями витрат (табл. 1).

1. Розрахунок економічної ефективності виробництва цукрових буряків залежно від урожайності та цін реалізації 2013 р., грн/га

Показник	Витрати виробництва цукрових буряків за урожайності, т				
	60	50	40	30	20
Оплата праці з нарахуваннями	2070	1971	1873	1775	1677
Насіння	1265	1100	935	650	500
Мінеральні добрива	4530	3775	3020	2100	1000
Органічні добрива	1500	1250	1000	750	-
Засоби захисту рослин	1394	1394	1394	900	900
Пально-мастильні матеріали	2456	2257	2058	1800	1550
Амортизація	890	818	746	674	602
Поточний ремонт	623	573	522	472	421
Плата за оренду земельних ділянок	630	630	630	630	630
Інші витрати	353	317	280	234	182
Усього виробничих витрат	15711	14085	12458	9985	7462
Виручка	23868	19890	15912	11934	7956
Прибуток	8157	5805	3454	1949	494
Рівень рентабельності, %	51,9	41,2	27,7	19,5	6,6

Джерело: Власні розрахунки.

Так, для одержання врожайності 60 т/га необхідно згідно з технологічними картами витратити 15,7 тис. грн на 1 га. Виручка за реалізаційною ціною коренеплодів, яка діяла у 2013 році на рівні 397,8 грн/т, могла бути одержана 23,9 тис. грн з 1 га, в т.ч. прибутку – 8,2 тис. грн, а рівень рентабельності міг становити 51,9%. Навіть при рівні врожайності 20 т/га за даної ціни цукрові буряки не є збитковими. Інша справа, що в реальних умовах господарювання таку врожайність одержують дуже рідко. Україна за рівнем урожайності цукрових буряків останніми роками зупинилася на показнику 40 т/га, тоді як передові бурякосійні країни Європи вже одержують по 80-90 т/га. Відтак, поряд із дорожнечою на матеріально-технічні засоби для буряківництва й низьким рівнем технологічної дисципліни, це основна причина високої собівартості 1 т українських коренеплодів, що зумовлює фактично невисоку прибутковість на рівні 20-27% навіть за умови значно вищих закупівельних цін в Україні (близько 50 дол. США/т), ніж у Західних країнах (32-35 дол. США/т).

Тобто, проблема інтенсифікації бурякової галузі України, її реструктуризації та технічного переоснащення стоїть досить гостро, але вона настільки багатопланова, що в рамках даної статті її розглянути неможливо. Завдання наведеного полягає в тому, щоб ще раз показати спеціалістам цукробурякового виробництва усіх рівнів, у тому числі працівникам державних органів, що здійснюють політику в аграрній сфері, високодо-

хідність цукробурякової галузі, й у тому, що вирощування цукрових буряків за інтенсивними технологіями може забезпечити підприємствам найвищу масу прибутку, що начисто показано на рисунку.

Однак, якщо врахувати післядію мінеральних і органічних добрив, що вносяться під цукрові буряки та використовуються ними близько 60-70%, то сума прибутку з 1 га посіву при врожайності 40 т/га зросте від 3454 до 5414 грн порівняно з реалізацією лише коренеплодів (табл. 2).

При врожайності 50 т/га – відповідно з 5805 до 8045 грн/га, а при 60 т/га – від 8157 до 10677 грн із рівнем рентабельності 68%.

Принадібно пропонуються розрахунки щодо знаходження точки беззбитковості виробництва цукрових буряків. Буряківники вважають, що вона знаходиться на рівні врожайності 30-35 т/га. Але це не так. У кожному конкретному випадку вона своя і залежить від рівня собівартості виробництва 1 т коренеплодів, реалізаційної ціни й рівня врожайності, та визначається за формулою:

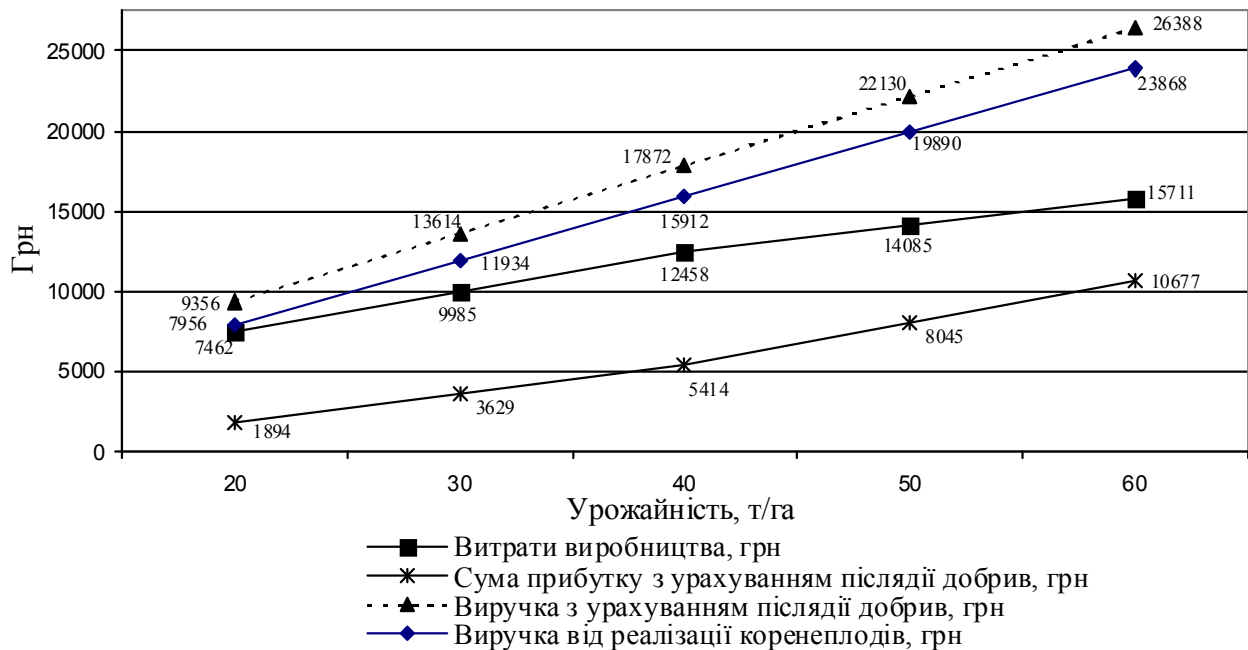
$$T_{\sigma} = C / \Pi \times U_{\phi},$$

де T_{σ} – рівень виробництва в точці беззбитковості, т/га; C – собівартість, грн/т; Π – ціна реалізації, грн/т; U_{ϕ} – фактична врожайність, т/га.

Наприклад, урожайність цукрових буряків в Україні у 2011 році була 36,3 т/га, собівартість – 378,0 грн/т, реалізаційна ціна – 516,0 грн/т. Точка беззбитковості дорівню-

вала: $\frac{378,0}{516,0} \times 36,3 = 26,6 \text{ т/га}$; у 2012 році –
 відповідно $\frac{368,9}{426,8} \times 41,1 = 35,5 \text{ т/га}$.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 1, точки беззбитковості для різних рівнів урожайності становитимуть: для 60 т/га – на рівні 39,5 т/га; для 50 – 35,4; для 40 – 31,3; для 30 – 25,1; для 20 т/га – 18,8 т/га.

Розрахунковий рівень прибутковості цукрових буряків з урахуванням післядії добрив залежно від їх урожайності та цін реалізації 2013 р.*

* Джерело: Власні розрахунки.

2. Розрахунок суми прибутку від реалізації коренеплодів із урахуванням післядії добрив залежно від урожайності

Урожайність, т/га	Сума прибутку, грн/га	
	від реалізації коренеплодів	з урахуванням післядії добрив
20	494	1894
30	1949	3629
40	3454	5414
50	5805	8045
60	8157	10677

Джерело: Власні розрахунки.

Висновки. 1. Цукрові буряки є інтенсивною і високоприбутковою сільськогосподарською культурою, рівень грошових надходжень від виробництва яких прямо залежить від урожайності, собівартості й ціни реалізації продукції в аграрних підприємствах, що, в свою чергу, вимагає створення належних умов для ефективного ведення галузі.

2. Урахування післядії добрив, внесених під цукрові буряки, на врожай наступних культур дає змогу значно поліпшити показ-

ник економічної ефективності виробництва коренеплодів. Приріст урожайності наступної культури обов'язково має бути врахований при визначенні рівня ефективності вирощування цукрових буряків у цілому.

3. Знаходження точки беззбитковості виробництва цукрових буряків уможливорює зробити висновок про те, наскільки воно є успішним за тих чи інших умов і щодо обсягів виробництва й шляхів зниження збитковості та росту прибутковості цієї культури.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. - 2013. - № 1. - С. 3-15.
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 780 с.
3. Бондар В. Про прибутковість вирощування цукрових буряків / В. Бондар // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 4. – С. 38-39.
4. Веріан Гел Р. Мікроекономіка: проміжний рівень. Сучасний підхід : [підруч.] / Гел Р. Веріан ; пер. з англ. С. Слухай. – [6-те вид.]. – К. : Лібра, 2006. – 632 с.
5. Довгалоук В.І. Проблеми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств регіону / В.І. Довгалоук // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 126–129.
6. Экономическая теория : учеб. для вузов / [Афанасенко И.Д., Белоусова Л.А., Демина М.П. и др.] ; под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича. – [2-е изд.]. – СПб. : СПбГУЭФ, Питер Паблишинг, 1997. – С. 182-198.
7. Залізко В.Д. Вплив агрохолдингізації сільськогосподарських підприємств на соціально-економічний розвиток сільських територій / В.Д. Залізко // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 71-78.
8. Лупенко Ю.О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5-21.
9. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 10-14.
10. Макогон В.В. Оцінка ефективності виробництва цукрових буряків із використанням базисних виробничих функцій / В.В. Макогон // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 32-36.
11. Макконнелл Кэмпбелл Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика : [в 2 т.]. Т. 2 / Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю ; [пер. с англ. 11-го изд. О.Н. Антипова и др.]. - М.: Республика, 1992. – 400 с.
12. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13–23.
13. Семюелсон Пол А. Мікроекономіка / Пол А. Семюелсон, Вільям Д. Нордгауз ; [пер. з англ. С. Панчишин та ін.]. - К.: Основи, 1998. – С. 205-232.
14. Цукрові буряки (Вирощування, збирання, зберігання) / [Д. Шпаар, Д. Дрегер, С. Каленська та ін.] ; під. заг. ред. Д. Шпаара. – [5-те вид.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
15. Adenäuer Marcel. Economic incentives to supply sugar beets in Europe / Marcel Adenäuer, Thomas Heckelee [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilr.uni-bonn.de/agpo/staff/adenaeuer/Incentives_To_Supply_Sugar_Beets.pdf
16. Becker C. 15 t im Jahr 2015 / C. Becker // Zuckerrübe. – 2008. – № 2. – S. 100.
17. Held Larry J. Profitability of Variable versus Uniform Rate Nematicide for Sugar Beets / Larry J. Held, Tina J. Opp, David W. Koch, Fred A. Gray, and Jeffery W. Flake // Journal of the ASFMRA. – 2003. – № 66. – P. 74-83. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.asfmra.org/userfiles/file/journal/held74_83.pdf.
18. Řezbová H. Sugar beet production in the European Union and their future trends / H. Řezbová, A. Belová, O. Škubna // Agris on-line Papers in Economics and Informatics. – 2013. – № 4. – P. 165-178. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.agris.cz/files/2013/agris_on-line_2013_4.pdf.
19. Smith Craig M. Economics of Precision Agricultural Technologies Across the Great Plains / Craig M. Smith, Kevin C. Dhuyvetter, Terry L. Kastens, Dietrich L. Kastens, Logan M. Smith // Journal of the ASFMRA. – 2013. – № 76. – P. 185-206. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asfmra.org/wp-content/uploads/2013/06/388-Smith.pdf>.
20. Spicher J. Rube ist zukunft / J. Spicher, M. Schulte // Zuckerrübe. – 2008. – № 4. – S. 224-225.
21. Udagawa Chihiro. Farm Level Costs of Agri-environment Measures: The Impact of Entry Level Stewardship on Cereal Farm Incomes / Chihiro Udagawa, Ian Hodge, Mark Reader // Journal of Agricultural Economics. – 2014. – № 65. – Вип. 1. – P. 212-233. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/enhanced/doi/10.1111/1477-9552.12043/>.
22. Zimmer Yelto. Isoglucose – How significant is the threat to the EU sugar industry? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agribenchmark.org/fileadmin/Dateiablage/B-Cash-Crop/Projects/Sugar-Isoglucose/zimmer_Isoglucose_final.pdf.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2014 р.

*

*О.В. КОРНІЙЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
виконавчий директор
І.С. ВОРОНЕЦЬКА, кандидат економічних наук,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН
О.М. РИБАЧЕНКО, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Виробництво та використання кормового білка в Україні

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кормовиробництва в Україні характеризується нераціональним, розбалансованим раціоном і наднормативними витратами кормів при утриманні сільськогосподарських тварин, відсутністю раціональних, економічно обґрунтованих систем їх відгодівлі. Низька продуктивність, що спостерігається внаслідок вищевказаних факторів, зумовлює збитковість тваринництва, відсутність бізнесового інтересу та перспектив для розвитку цієї стратегічної галузі сільського господарства. Для прикладу, в 2012 році в сільськогосподарських підприємствах України середньодобовий приріст ВРХ і свиней становив у середньому 504 та 448 г відповідно, при витратах кормів на 1 кг приросту 15 і 6,4 корм. од. Відомо, що економічно вигідним м'ясне скотарство й свинарство може бути за умови, якщо конверсія корму при відгодівлі ВРХ та свиней знаходиться в межах 8-8,5 і 4-4,5 корм. од. відповідно. Досягти оптимальної продуктивності використання кормів (відношення одиниці виробленої продукції до витрат кормів [1]) можна тільки інтенсивним способом, що передбачає збалансовану високобілкову годівлю сільськогосподарських тварин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні вирішенням теоретичних, практичних аспектів формування й використання рослинного білка в тваринництві займається ряд відомих вітчизняних учених-

аграріїв, передусім тих, що представляють наукову школу Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН (ІКСГП НААН), зокрема, В.Ф. Петриченко, А.О. Бабич, М.Ф. Кулик й інші [2-6]. Як головний науковий методичний центр України в галузі селекції та насінництва зернобобових і кормових культур ІКСГП координує дослідження по відповідних напрямках дев'яти провідних науково-дослідних установ мережі НААН, що є селекційними центрами в різних регіонах країни. На початку 2000-х в ІКСГП ученим-економістом А.А. Бабич-Побережною було вперше розпочато вивчення економічних основ формування й використання вітчизняних і світових високобілкових рослинних ресурсів [5]. Однак у цілому коло українських науковців-економістів, які займаються цією проблематикою, дуже обмежене. Наукові публікації мають фрагментарний та винятковий характер, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – аналіз сучасних тенденцій і перспектив розвитку виробництва та використання кормового білка у вітчизняному тваринництві.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до Національного проекту «Відроджене скотарство», розробленого Національною академією аграрних наук України спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України, обсяги виробництва продукції тваринництва в 2015 році мають досягти таких показників: молоко – 15,4 млн т, м'яса в живій масі – 5,17 (у тому числі яловичини – 1,02, свинини – 2,18,

птиці – 1,75, іншого – 0,22 млн т), яєць – 20 млрд шт. За прогнозом Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН, потреба в кормовому білку галузі тваринництва за таких обсягів виробництва становитиме 6,4 млн т корм. од. У 2012 році для годівлі сільськогосподарських тварин було використано близько 3 млн т. Постає питання щодо реальних і потенційних можливостей вітчизняного кормовиробництва забезпечити в повному обсязі тваринницькі підприємства кормами належної якості й високої поживності. Потрібно визначити, за рахунок вирощування яких кормових чи інших сільськогосподарських культур можна буде поповнити білковий баланс у тваринництві, чи можливо забезпечити тваринни-

цькі ферми високопротеїновими кормами вітчизняного виробництва тощо.

З метою оцінки ресурсного потенціалу сучасного кормовиробництва в Україні та визначення резервів поповнення раціонів сільськогосподарських тварин білковими кормами на перспективу нами визначено сучасний стан виробництва харчового й кормового білка. Як показують дані таблиці, валовий збір основних сільськогосподарських культур забезпечив вихід у 2012 році 12548,7 тис.т сирого протеїну, частка зернових і зернобобових культур становила 35,9 %, олійних – 22, злакових і бобових трав – 19,4 % від загальної кількості вирощеного білка.

Виробництво основних сільськогосподарських культур і вихід сирого протеїну в 2012 р.

Культура	Валовий збір, тис. т	Вихід сирого протеїну, тис. т	Усього сирого протеїну, тис. т
Злакові й бобові трави			
Багаторічні: бобові	1652,9	380,2	2434,6
злакові	14572,1	1894,4	
Однорічні: бобові	946,1	47,3	
злакові	3757,6	112,7	
Інші кормові культури			
Силосні	8498,2	1685,9	2825,6
Коренеплоди	6993,0	1048,9	
Кормові баштанні	698,8	90,8	
Зернові й зернобобові культури			
Озима пшениця	15131,8	1815,8	4499,3
Озимий ячмінь	1325,2	145,8	
Ярий ячмінь	5611,2	561,1	
Овес	629,7	69,3	
Кукурудза	20961,3	1886,5	
Сорго	208,5	20,9	
Олійні			
Соя	2410,2	867,7	2789,2
Соняшник	8387,1	1593,5	
Ріпак	1204,0	192,6	
Горох	615,0	135,3	

Джерело: Авторські розрахунки.

Останніми роками радикально змінилася структура забезпечення рослинного білка в Україні. Якщо в 2000 році найбільшу частку виробленого з основних сільськогосподарських культур харчового й кормового білка (8401,5 тис. т сирого протеїну) забезпечували злакові та бобові трави (54%), а найменшу – олійні культури (10%), то в 2012 році – перше місце займали зернові й зернобобові культури – 46 %, друге – олійні – 29 і третє – злакові та бобові – 25 % (рис.1). Потрібно зауважити, що лєвова частка сирого

протеїну зернових і зернобобових культур (70-80 %) припадає на внутрішні харчові й експортні цілі. Тому вищенаведений структурний аналіз є доказом сировинної зовнішньоторговельної орієнтації вітчизняного сільського господарства, що дає можливість одержання швидких доходів підприємцям, однак згубно впливає на макроекономічні показники розвитку національної економіки. Оптимізація посівних площ зернових і зернобобових культур з урахуванням захисту національних продовольчих та соціально-

економічних інтересів передбачає збільшення виробництва ячменю, вівса, кукурудзи,

сорго, інших культур на внутрішні кормові потреби.

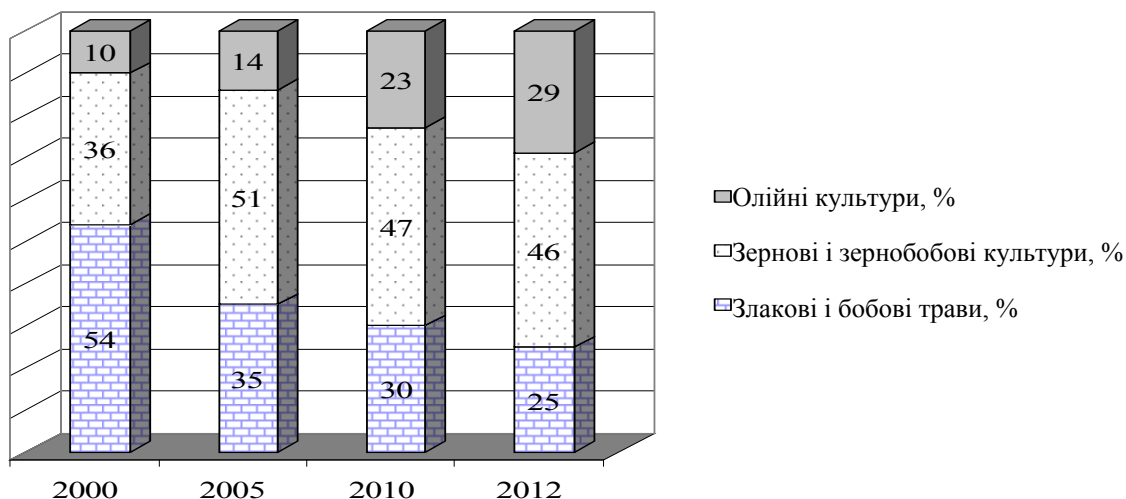

Рис. 1. Структура виробництва рослинного білка (основних сільськогосподарських культур) в Україні

Джерело: Авторські розрахунки з використанням статистичної інформації Держслужби статистики України.

Основним джерелом розв'язання проблеми дефіциту кормового білка у вітчизняному тваринництві в перспективі є виробництво олійних культур і продукції їх переробки. На відміну від зернових, використання цих культур має переважно кормовий напрям. Останні кілька років саме на ринку олійних культур спостерігається високий динамізм розвитку, що зумовлено кон'юнктурними змінами. Україна має потенційні можливості нарощування обсягів виробництва білка, не

збільшуючи площі посіву, за рахунок інтенсифікації виробництва кормових культур.

За період із 2000 по 2012 рік площа посіву соняшнику в Україні зросла в 1,7 раза, врожайність – у 1,4, валовий збір – в 2,4, ріпаку – відповідно в 2,6; 2,6 та 9 разів, сої – відповідно в 21,7; 1,6 і 37,4 раза. При цьому соєвий та ріпаковий білок майже не використовується в годівлі сільськогосподарських тварин, а переважно експортується за кордон у вигляді зерна (рис. 2).

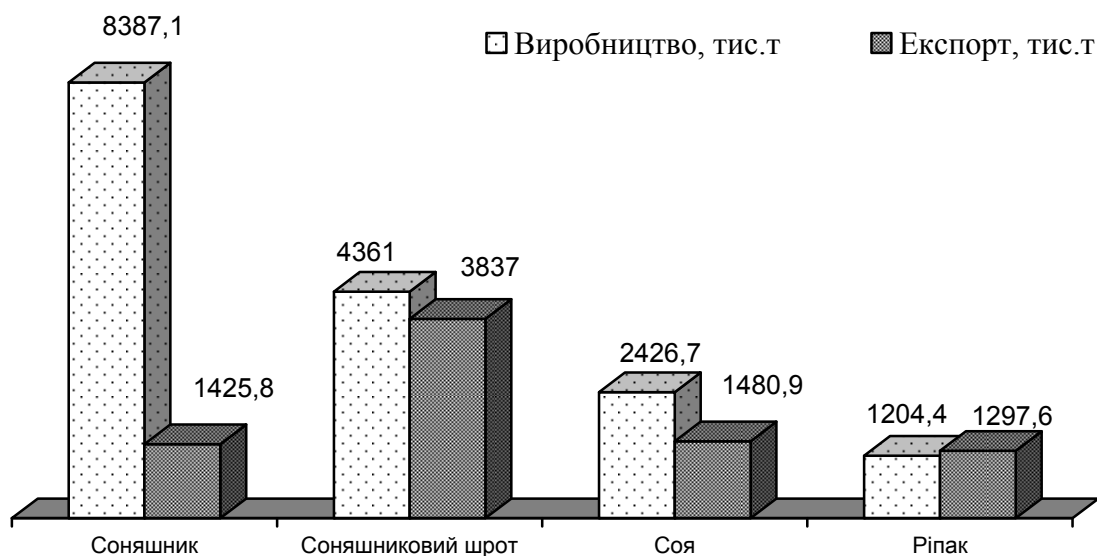

Рис. 2. Виробництво й експорт основних білкових кормів в Україні у 2012 р., тис. т

Джерело: Авторські розрахунки з використанням статистичної інформації Держслужби статистики України.

Пояснюється це, насамперед, слабо розвинутою переробною інфраструктурою окремих культур (ріпаку, сої, гірчиці тощо) в Україні, неповним завантаженням потужностей із переробки бобів, низьким попитом на шроти з боку тваринників, їх високою ціною. За оцінками інформаційного агентства «АПК-Інформ», базова потужність із переробки сої в Україні дорівнює 1,4 млн т на рік. Нині у зв'язку зі збільшенням експортного відпливу сировини завантаженість соєпереробних підприємств становить у середньому 40-50 % [7].

Аналіз балансів і споживання зерна сої, ріпаку й соняшнику в Україні показує, що частка переробки сої та ріпаку у загальному виробництві поступово зменшується. Якщо

в 2008/09 МР було спожито 66 % зерна сої (538 тис. т) і 9 % ріпаку (241 тис. т), то в 2012/13 МР – відповідно 27 та 13 % (630 і 173 тис. т). Тенденції на внутрішньому ринку соняшнику абсолютно й відносно протилежні. У 2008/09 МР внутрішнє споживання становило 6285 тис. т, або 87 % виробництва, в 2012/13 МР – 8950 тис. т, або 97 % відповідно. Продукція переробки соняшнику лідирує у переліку білкових кормів в Україні, оскільки, по-перше, входить до складу раціонів із традиційних, прийнятих ще за часів колективного господарювання, систем годівлі сільськогосподарських тварин, по-друге, доступна за ціновим критерієм (рис. 3); по-третє, виробляється й реалізується майже в усіх регіонах.

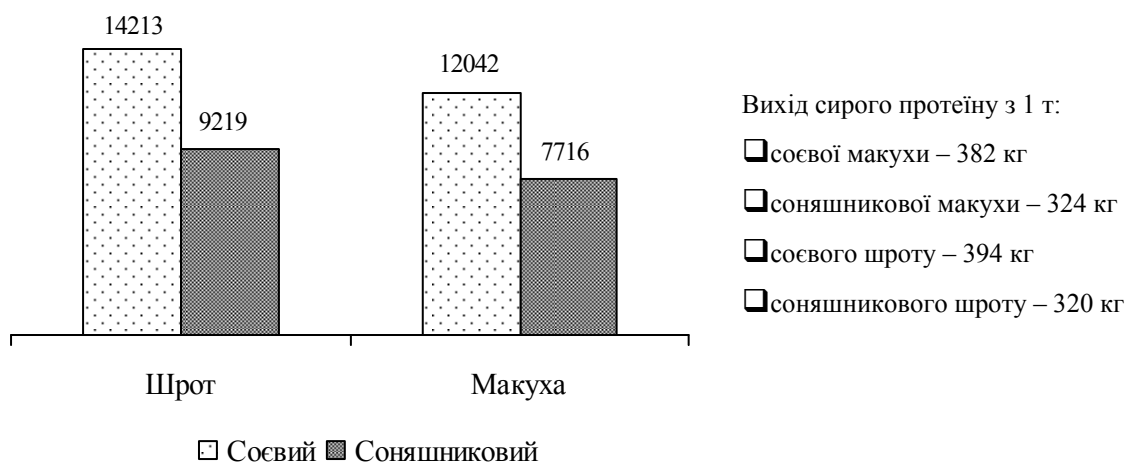

Рис. 3. Ціновий моніторинг сирого протеїну в продукції переробки сої та соняшнику (станом на 1 січня 2013 р.), грн/т

Джерело: Авторські розрахунки з використанням інформації інформаційно-аналітичного порталу про молоко і молочне скотарство (інтернет-ресурс www.milk.ua.info).

Найвагомішою причиною білкового дисбалансу в годівлі сільськогосподарських тварин є зниження виробництва та використання однорічних і багаторічних трав унаслідок різкого скорочення їх посівних площ й урожайності. Так, із 2000 по 2012 рік валовий збір багаторічних бобових трав скоротився в 4 рази, багаторічних злакових – в 1,4, однорічних бобових – в 3,9, однорічних злакових – в 1,5 рази. Варто згадати той факт, що на початку 1990-х років (періоду відносної стабільності кормовиробництва і тваринництва) з 1 га в середньому одержували: 17-22 ц корм. од. однорічних і багаторічних трав на сіно та 26-45 ц корм. од. на зелений корм. У 2000 році дані показники

скоротилися майже вдвічі й коливалися в межах 10-12 і 12-20 корм. од. відповідно. Останніми кількома роками дещо посилюлась інтенсифікація вирощування кормових трав, що зумовило підвищення їхньої урожайності та поживності. Так, у 2012 році з 1 га посівних площ одержано, ц корм. од.: однорічних трав на сіно – 16, багаторічних – 18; однорічних трав на зелений корм – 18, багаторічних – 26.

У 2000 році кормові трави становили 55 %, а в 2012-му – лише чверть виробництва рослинного кормового білка в Україні. Слід зауважити, що намічені тенденції щодо скорочення виробництва кормових трав є надзвичайно негативними з погляду повно-

цінності кормозабезпечення сільськогосподарських тварин, а також згубних екологічних наслідків у вітчизняному землеробстві. Адже вирощування бобових багаторічних трав сприяє не тільки одержанню повноцінної сировини для заготівлі об'ємистих високобілкових кормів, а й відтворенню родючості ґрунту та поліпшенню його структури. При сприятливих умовах росту та розвитку бобові трави здатні залишати в ґрунті з кореневими і стерньовими рештками близько 150-200 кг/га азоту, що є актуальним у розв'язанні проблеми суттєвого зменшення дефіциту азоту в землеробстві [6]. Згідно з «Концепцією розвитку кормовиробництва в Україні на 2012-2015 роки», розробленою науковцями Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН, бобово-злакові суміші повинні мати у структурі польових кормових культур у зоні: Полісся 50-55 %, Лісостепу – 45-50, Степу – 40-45 % [8].

Актуальною є проблема відродження вирощування багаторічних й однорічних трав в Україні у сучасних умовах стрімкого розвитку органічного землеробства та виробництва сільськогосподарської продукції. При органічному виробництві продукції тваринництва зелена маса є основним джерелом дешевого й екологічно безпечного білка в літньо-осінній період відгодівлі худоби. Молоко, одержане в результаті згодовування коровам зелених кормів, відрізняється високими якісними властивостями, зокрема, підвищеним умістом вітаміну Е, бета-каротину, лютеїну та поліненасичених жирних кислот [9-13].

Дослідження, проведені лабораторією економічних досліджень і маркетингу Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН в 2011 році на базі ДП «ДГ «Олександрівське», що є одним із найефективніших сільськогосподарських підприємств Вінницької області, а також мережі дослідних господарств НААН України, показали, що впродовж весняно-літнього періоду частка зелених кормів у раціонах молочних корів становила у середньому близько 28 % за поживністю, 35 – за чистою енергією лактації та 35 % за вартістю. Поживність корму в цей період зросла в середньому на 31 %, вміст перетравного протеїну – на 23, вихід чистої енергії лактації – на 19, серед-

ньодобова молочна продуктивність – на 16 %. При цьому вартість 1 ц корм. од. знизилася на 16 %, вартість 1 ГДж чистої енергії лактації – на 6, вартість кормів на виробництво 1 ц молока – на 9, собівартість молока – на 4 % [14]. Таким чином, використання кормів із однорічних і багаторічних трав є економічно обґрунтованим та перспективним з огляду на сучасні тенденції до екологізації агропромислового виробництва.

Висновки. Україна має потужний ресурсний потенціал для відродження вітчизняного тваринництва, нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції, підвищення його ефективності й конкурентоспроможності. Найперше, чого потребує вітчизняне тваринництво, це вдосконалення системи кормовиробництва у різних організаційно-економічних напрямках, що включає оптимізацію структури посівів кормових культур, інтенсифікацію їх вирощування, збалансування раціонів за складом і поживністю. Годівля сільськогосподарських тварин високопротеїновими кормами забезпечить: скорочення витрат кормів до раціональних економічно обґрунтованих норм, зниження собівартості продукції тваринництва, підвищення продуктивності тварин, зменшення тривалості технологічного циклу виробництва.

Аналіз сучасного стану виробництва кормового білка в Україні показав, що рослинництво спроможне забезпечити достатню кількість білкових кормів для утримання високопродуктивних сільськогосподарських тварин. Однак сировинний напрям експортної політики вітчизняного сільського господарства стоїть на заваді ефективному внутрішньому використанню відповідних кормів у тваринництві. Крім того, скорочується вирощування найдешевших та найбільш повноцінних за протеїном багаторічних і однорічних трав. З огляду на вищевикладене стає вкрай необхідним залучення організаційно-економічного механізму державного регулювання основних засад розвитку кормовиробництва й тваринництва в Україні, зміни зовнішньоторговельного курсу в аграрній сфері з орієнтацією на збільшення частки експорту продукції високого ступеня переробки, фінансової та фіскальної підтримки розбудови кормопереробної ланки в країні тощо.

Список використаних джерел

1. Оцінка економічної ефективності виробництва та використання кормів (методичні рекомендації) / ННЦ «ІАЕ», ІКСГП НААН; [М.І. Кісіль, О.М. Рибаченко, І.С. Воронєцька та ін.]. – Вінниця: Вид-во «ФОП Данилюк В.Г.», 2013. – 68 с.
2. *Бабич А. О.* Проблема білка і вирощування зернобобових на корм / А.О. Бабич. – К.: Урожай, 1993. – 192 с.
3. *Бабич А.О.* Проблема білка і соєвий пояс України / А.О. Бабич, В.Ф. Петриченко // Вісник аграрної науки. – 1992. – № 7. – С. 1-7.
4. *Петриченко В.Ф.* Растительный белок и культура сои / В.Ф. Петриченко // Кормовые культуры. – 1991. – № 3. – С. 21–22.
5. *Бабич-Побережна А.А.* Економіка світового виробництва і ринок білка : моногр. ; за ред. акад. П. Т. Саблука / А.А. Бабич-Побережна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 782 с.
6. *Бабич А.* Соєвий пояс і розміщення виробництва сортів сої в Україні / А. Бабич, А. Бабич-Побережна // Пропозиція. – 2010. – № 178. – С.53-55.
7. *Платонова А.* Потенциал украинского рынка сои и соевого шрота на мировом рынке [Електронний ресурс] // Печатная версия доклада на II междунар. конф. «Рынок сои и шротов стран СНГ и Европы» (г. Калининград, 5-7 июня 2013 г.). – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/ru>.
8. Концепція розвитку кормовиробництва в Україні на 2012-2015 роки: наук. вид. / [Петриченко В.Ф., Корнійчук О.В., Бабич А.О. та ін.]; за ред. В.Ф. Петриченка. – Вінниця: Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН, 2012. – 12 с.
9. *Capper J.L.* The environmental impact of dairy production: 1944 compared with 2007. / J. L. Capper, R. A. Cady, D. E. Bauman // Journal of Animal Science. – 2009. – № 87 (6).
10. *Scott T.W.* Protected lipid-protein supplements. In: Feeding Protected Proteins to Sheep and Cattle / T.W. Scott // Proc. of the Australian Society of Animal Production Meeting, September 1970. pp. 35-53.
11. *Naik P.K.* Technology for production and feeding of hydroponics green fodder / P.K. Naik. – Indian Council Agricultural Research, 2011. – 56 p.
12. Alan Bjerga Cattle Waste Feeds New Profits for Dairy Farmer / Alan Bjerga. – Mode of access: www.bloomberg.com/news/2013-04-24/.
13. What cows need to give more milk. – Mode of access: www.nutrifeed.in.
14. *Воронєцька І.С.* Визначення собівартості молока на основі енергетичної оцінки кормів / І.С. Воронєцька, О.М. Рибаченко, А.В. Тучик // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 38–44.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014 р.

*

УДК 338.435

*С.В. КАЛЬЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Оцінка рівня економічної ефективності виробництва продукції в господарствах населення

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку вітчизняного аграрного сектору триває процес диференціації сільгоспвиробників за галузевою ознакою та за характером ведення господарської діяльності. Також зростає соціально-економічне значення дрібнотоварного сектору, який раніше вважався другорядним, таким, що доповнює діяльність сільськогосподарських підприємств.

Нині господарства населення виконують функцію забезпечення населення плодово-ягідною продукцією, овочами, значною мірою формують сукупну пропозицію по інших сегментах ринку продукції рослинництва й тваринництва. За цих умов надзвичайно важливим є дослідження результатів господарської діяльності домогосподарств, виявлення проблем, з якими вони стикаються в процесі виробництва, а також розробка обґрунтованих рекомендацій щодо їхнього розв'язання.

© С.В. Кальченко, 2014

Список використаних джерел

1. Оцінка економічної ефективності виробництва та використання кормів (методичні рекомендації) / ННЦ «ІАЕ», ІКСГП НААН; [М.І. Кісіль, О.М. Рибаченко, І.С. Воронєцька та ін.]. – Вінниця: Вид-во «ФОП Данилюк В.Г.», 2013. – 68 с.
2. *Бабич А. О.* Проблема білка і вирощування зернобобових на корм / А.О. Бабич. – К.: Урожай, 1993. – 192 с.
3. *Бабич А.О.* Проблема білка і соєвий пояс України / А.О. Бабич, В.Ф. Петриченко // Вісник аграрної науки. – 1992. – № 7. – С. 1-7.
4. *Петриченко В.Ф.* Растительный белок и культура сои / В.Ф. Петриченко // Кормовые культуры. – 1991. – № 3. – С. 21–22.
5. *Бабич-Побережна А.А.* Економіка світового виробництва і ринок білка : моногр. ; за ред. акад. П. Т. Саблука / А.А. Бабич-Побережна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 782 с.
6. *Бабич А.* Соєвий пояс і розміщення виробництва сортів сої в Україні / А. Бабич, А. Бабич-Побережна // Пропозиція. – 2010. – № 178. – С.53-55.
7. *Платонова А.* Потенциал украинского рынка сои и соевого шрота на мировом рынке [Електронний ресурс] // Печатная версия доклада на II междунар. конф. «Рынок сои и шроты стран СНГ и Европы» (г. Калининград, 5-7 июня 2013 г.). – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/ru>.
8. Концепція розвитку кормовиробництва в Україні на 2012-2015 роки: наук. вид. / [Петриченко В.Ф., Корнійчук О.В., Бабич А.О. та ін.]; за ред. В.Ф. Петриченка. – Вінниця: Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН, 2012. – 12 с.
9. *Capper J.L.* The environmental impact of dairy production: 1944 compared with 2007. / J. L. Capper, R. A. Cady, D. E. Bauman // Journal of Animal Science. – 2009. – № 87 (6).
10. *Scott T.W.* Protected lipid-protein supplements. In: Feeding Protected Proteins to Sheep and Cattle / T.W. Scott // Proc. of the Australian Society of Animal Production Meeting, September 1970. pp. 35-53.
11. *Naik P.K.* Technology for production and feeding of hydroponics green fodder / P.K. Naik. – Indian Council Agricultural Research, 2011. – 56 p.
12. Alan Bjerga Cattle Waste Feeds New Profits for Dairy Farmer / Alan Bjerga. – Mode of access: www.bloomberg.com/news/2013-04-24/.
13. What cows need to give more milk. – Mode of access: www.nutrifeed.in.
14. *Воронєцька І.С.* Визначення собівартості молока на основі енергетичної оцінки кормів / І.С. Воронєцька, О.М. Рибаченко, А.В. Тучик // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 38–44.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014 р.

*

УДК 338.435

*С.В. КАЛЬЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Оцінка рівня економічної ефективності виробництва продукції в господарствах населення

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку вітчизняного аграрного сектору триває процес диференціації сільгоспвиробників за галузевою ознакою та за характером ведення господарської діяльності. Також зростає соціально-економічне значення дрібнотоварного сектору, який раніше вважався другорядним, таким, що доповнює діяльність сільськогосподарських підприємств.

Нині господарства населення виконують функцію забезпечення населення плодово-ягідною продукцією, овочами, значною мірою формують сукупну пропозицію по інших сегментах ринку продукції рослинництва й тваринництва. За цих умов надзвичайно важливим є дослідження результатів господарської діяльності домогосподарств, виявлення проблем, з якими вони стикаються в процесі виробництва, а також розробка обґрунтованих рекомендацій щодо їхнього розв'язання.

© С.В. Кальченко, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання розвитку суб'єктів малого аграрного підприємництва, напрями оптимізації методики оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва за сучасних умов знайшли своє відображення в працях Ю.П. Макаренка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, Т.І. Яворської та ін. [1, 3, 4, 7]. Проте, на нашу думку, потребують подальшого вивчення методичні підходи щодо оцінки стану господарської діяльності господарств населення і перспектив їх подальшого функціонування.

Мета статті – розробка й обґрунтування методики оцінки рівня ефективності виробничої діяльності господарств населення, виходячи з особливостей господарювання даних суб'єктів аграрного підприємництва.

Виклад основних результатів дослідження. Як зазначає В.Я. Месель-Веселяк: "...в Україні створено три форми господарювання – особисті селянські господарства (господарства населення), фермерські господарства, а також сільськогосподарські підприємства ринкового типу... Особисті селянські господарства за часи реформування аграрного сектора, коли в сільськогосподарських підприємствах спостерігався значний спад виробництва забезпечили його відносну стабільність, компенсуючи значною мірою зменшення виробництва в сільськогосподарських підприємствах і всіх категоріях господарств" [3].

Проте сучасна роль господарств населення, їхнє значення для аграрного сектора економіки України залишаються невизначеними. Значною мірою це зумовлюється ставленням до господарств населення як до другорядного підсобного сегмента аграрного підприємництва, що має лише пристосуватися до умов, що склалися. Таке відношення підтверджують класифікаційні підходи щодо диференціації суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері.

Зокрема, Ю.П. Макаренко розподіляє малі аграрні господарства на такі групи:

1. Аграрні домогосподарства. До них належать домогосподарства, які використовують присадибні ділянки, а також особисті

селянські господарства. Розмір площі землекористування від 0,5 до 10 га.

2. Дрібнотоварні особисті селянські та фермерські господарства, інші мікрогосподарства. Розмір площі землекористування до 20 га.

3. Сімейні фермерські й партнерські фермерські (селянські) товарні господарства. Розмір площі землекористування від 20 до 100 га.

4. Фермерські господарства та сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм малого бізнесу. Розмір площі землекористування від 100 до 500 га [1].

На нашу думку, включення до однієї групи товарних і дрібнотоварних господарств не є доцільним, оскільки оцінка ефективності їхньої діяльності за єдиним методичним підходом не відповідатиме реальному стану речей. Також розподіл господарств населення на товарні чи натуральні, виходячи із розміру використаних земельних ділянок не повністю відповідає дійсності, оскільки вирощування плодово-ягідних культур, яке не потребує таких значних земельних угідь, як зернові або технічні культури, дає змогу домогосподарствам здійснювати сільськогосподарське виробництво на товарних засадах.

Т.І. Яворська розподіляє суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві за організаційним підходом:

1. Сільськогосподарські підприємства, а саме фермерські господарства.

2. Господарства населення, куди входять особисті селянські господарства товарного спрямування, а також фізичні особи-підприємці [7].

Дана класифікація, на нашу думку, точніше характеризує малий аграрний бізнес, проте вона не включає в себе суб'єктів дрібнотоварного аграрного підприємництва, якими нині є значна частина сільського населення та діяльність яких має важливе значення для сільськогосподарського виробництва.

Слід відзначити, що сучасні підходи до оцінки економічної ефективності сільськогосподарської діяльності домогосподарств враховують тільки загальний вплив даної категорії на рівень продовольчого забезпечення. Цей висновок підтверджується показниками, які використовуються для характе-

ристики діяльності даних суб'єктів аграрного підприємства, а саме загальні обсяги виробництва продукції й канали використання, обсяги використаних матеріальних і земельних ресурсів.

Проте ці показники лише приблизно характеризують рівень ефективності використання ресурсного потенціалу в дрібнотоварному секторі. Водночас, як зазначав О.В. Чайнов, "...будь-яке трудове господарство має природні межі своєї продукції, які визначаються зіставленням напруги річної праці й ступеня задоволення потреб родини, що господарює"[6]. За цих причин, на нашу думку, необхідно певним чином оптимізувати існуючі методичні підходи.

В основу запропонованої методики оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в господарствах населення було покладено загальну формулу вартості продукції, розроблену К.Марксом:

$$Q = c + v + m, \quad (1)$$

де Q – вартість продукції;

c – постійний капітал, тобто частина коштів, що перетворюється на засоби виробництва;

v – змінний капітал, який приймає форму заробітної плати;

m – одержаний прибуток [2].

Використовуючи дану формулу як методичну базу, враховуємо особливості економічної діяльності селянських домогосподарств, зокрема, розмір постійного капіталу розраховуємо як суму матеріальних витрат. Беручи до уваги той факт, що праця членів домогосподарства не є оплачуваною, визначаємо умовну заробітну плату як гіпотетичні грошові надходження, що мають компенсу-

вати затрати робочої сили в домогосподарствах. Даний показник розраховуємо множенням обсягу трудових затрат у натуральній формі на вартість 1 люд.-год при погодинній праці.

Таким чином, показники ефективності сільськогосподарського виробництва в господарствах населення визначаємо за формулами:

$$ВД = В - З_m; \quad (2)$$

$$П_y = ВД - З_{пл_y}, \quad (3)$$

де $ВД$ – валовий дохід; $В$ – виручка від реалізації; $З_m$ – матеріальні витрати; $П_y$ – умовний прибуток, $З_{пл_y}$ – умовна заробітна плата. Оскільки діяльність господарств населення визначається не максимізацією прибутку, а трудоспоживчим балансом, тобто співвідношенням затрачених зусиль і загального обсягу одержаного результату, то, на нашу думку, слід брати до уваги вплив сільськогосподарського виробництва на рівень добробуту родини. З цією метою розраховуємо питому вагу виробленої продукції у вартісному виразі в загальній сумі доходів родини. Таким чином досягається адаптація існуючої методики оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва до специфіки функціонування господарств населення.

Використовуючи наведену методику, було проаналізовано сучасний стан сільськогосподарського виробництва в домогосподарствах степової зони. Інформаційною базою були дані анонімного анкетування, яке проводилося в господарствах населення регіону за результатами господарської діяльності у 2012-2013 роках (табл. 1).

1. Показники ефективності сільськогосподарського виробництва в господарствах населення

№ п.п.	Показник	Розмір земельної площі господарств, га				Разом
		до 0,5	від 0,5 до 2	від 2 до 10	понад 10	
1	2	3	4	5	6	7
1	Кількість господарств	306	180	46	9	541
2	Чисельність членів господарств, осіб	606	468	143	25	1242
3	Земельна площа, га	36,6	124,0	228,3	310,5	699,4
4	З розрахунку на господарство, га	0,1	0,7	4,9	34,5	1,3
5	Затрати праці, тис. люд.-год	73,6	221,2	168,3	61,8	524,8
6	Матеріальні витрати, тис. грн	176,9	323,4	847,3	1538,4	2886,1
7	Вартість виробленої продукції, тис. грн	1117,9	1829,0	3024,6	2757,3	8728,8
8	Виручка від реалізації, тис. грн	390,8	1161,0	1655,3	2350,5	5557,6
9	Умовна заробітна плата, тис. грн	453,3	1079,2	1110,0	399,0	3041,5
10	Валовий дохід, тис. грн (р.8-р.6)	213,9	837,6	808,0	812,1	2671,5

11	Умовний прибуток, тис. грн (р.10-р.9)	-239,4	-241,6	-302,0	413,1	-370,0
12	Умовний рівень рентабельності, % [100 x р.9/(р.6+р.9)]	-38,0	-17,2	-15,4	21,3	-6,2
13	Рівень товарності, % (100 x р.9/р.8)	35,0	63,5	54,7	85,2	63,7
14	Загальний дохід родин, тис. грн	10936,0	13953,0	5893,4	4148,4	34930,8
15	Частка продукції в доході родини, % (100 x р.7/р.14)	10,2	13,1	51,3	66,5	25,0

Джерело: Розраховано за даними анонімного анкетування.

Із метою виявлення причинно-наслідкових зв'язків між характером функціонування господарств населення та рівнем економічної ефективності сільськогосподарського виробництва проведено групування господарських суб'єктів. Як критерій використано розмір земельної площі як основного фактора аграрного виробництва. В процесі дослідження розглянуто загальний рівень ефективності сільськогосподарського виробництва в господарствах населення, а також проаналізовано відповідні показники окремо по рослинництву й тваринництву.

Аналіз даних таблиці 1 переконливо доводить, що переважна більшість домогосподарств малоземельні, вирощують продукцію з метою самозабезпечення (рівень товарності 35%), а результати виробництва відіграють допоміжну роль у наповненні сімейного бюджету (питома вага створеної продукції у вартісному виразі становить 10,2%). При цьому значення показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, а саме умовний чистий дохід, умовний рівень рентабельності (тобто з урахуванням гіпотетичних витрат на заробітну плату для членів домогосподарств) та інші показники є від'ємними.

Поясненням цього є той факт, що ці господарства складаються переважно з осіб похилого віку, які мають фіксовані грошові надходження (пенсія, нарахування на паї тощо). Проте зазначені форми доходів не дають змоги забезпечувати належний рівень життєдіяльності домогосподарства, що

змушує його членів займатися сільськогосподарським виробництвом.

Однак навіть такий "підсобний" спосіб господарювання в домогосподарствах степової зони дає певні результати, оскільки основною часткою реалізованої продукції є фрукти (черешня, абрикос, персик тощо), ціна на які досить висока (до 18 грн/кг). Водночас даний напрям сільськогосподарського виробництва на дрібнотоварному рівні не потребує таких матеріальних і трудових затрат, як овочівництво чи інші напрями.

Найвищий рівень економічної ефективності сільськогосподарського виробництва спостерігається в домогосподарствах із земельною площею понад 10 га, де умовний рівень рентабельності становить 21,3%, рівень товарності – 85,2%, а частка продукції в загальному сімейному бюджеті зростає до 66,5%. Як бачимо, збільшення рівня товарності позитивно впливає на характер економічної ефективності аграрного виробництва в домогосподарствах.

Деяко інша ситуація в господарствах, в яких земельна площа становить від 0,5 до 10 га. Зокрема в тих, де земельна площа від 2 до 10 га, рівень товарності 54,7%, умовна рентабельність – мінус 15,4%; аналогічні показники у групі господарств із площею від 0,5 до 2 га – відповідно 63,5% та -17,2%. Поясненням цього є той факт, що господарства, які мають земельні площі понад 0,5 га, поступово змінюють галузеву спеціалізацію, а також активніше займаються тваринництвом.

2. Показники ефективності виробництва продукції рослинництва в господарствах населення

№ п.п	Показник	Розмір земельної площі господарств, га				Разом
		до 0,5	від 0,5 до 2	від 2 до 10	понад 10	
1	Кількість господарств	306	180	46	9	541
2	Чисельність членів господарств, осіб	606	468	143	25	1242
3	Земельна площа, га	36,6	124,0	228,3	310,5	699,4
4	З розрахунку на господарство, га	0,1	0,7	4,9	34,5	1,3

5	Затрати праці, тис. люд.-год	43,6	122,0	47,8	26,2	239,5
6	Матеріальні витрати, тис. грн	67,4	188,3	714,4	1517,5	2487,7
7	Вартість виробленої продукції, тис. грн	812,2	1394,4	2271,5	2593,3	7071,4
8	Виручка від реалізації, тис. грн	365,1	1028,1	1215,3	2240,6	4849,1
9	Умовна заробітна плата, тис. грн	287,6	805,2	314,9	174,5	1582,2
10	Валовий дохід, тис. грн (р.8-р.6)	297,7	839,8	500,9	723,1	2361,4
11	Умовний прибуток, тис. грн (р.10-р.9)	10,1	34,6	186,0	548,6	779,2
12	Умовний рівень рентабельності, % [100 x р.9/(р.6+р.9)]	2,8	3,5	18,1	32,4	19,1
13	Рівень товарності, % (100 x р.9/р.8)	45,0	73,7	53,5	86,4	68,6
14	Загальний дохід родин, тис. грн	10936,0	13953,0	5893,4	4148,4	34930,8
15	Частка продукції в доході родини, % (100 x р.7/р.14)	7,4	10,0	38,5	62,5	20,2

Джерело: Розраховано за даними анонімного анкетування.

За даними таблиці 2, в господарствах населення, які займаються виробництвом продукції рослинництва, основна частка земельних угідь сконцентрована серед порівняно невеликої кількості господарств (близько 10% від загальної кількості). Ця ситуація в цілому відповідає загальній тенденції серед домогосподарств України й степової зони, де абсолютна меншість господарів контролює більшість земель.

Ще однією особливістю виробництва продукції рослинництва в господарствах населення є зменшення ручної праці у великих

господарствах і заміна її механізованою, що підтверджується скороченням затрат людино-годин та збільшенням витрат у грошовому виразі у відповідних групах господарств. Відбувається поступовий перехід від плодово-овочевого до зернового напрямку, коли більшість технологічних процесів є механізованими. Це перетворює сільське господарство із допоміжного засобу для сімейного бюджету на повноцінний товарний напрям господарської діяльності. Деяка інша ситуація у тваринництві (табл. 3).

3. Показники ефективності виробництва продукції тваринництва в господарствах населення

№п.п	Показники	Розмір земельної площі господарств, га				Разом
		до 0,5	від 0,5 до 2	від 2 до 10	понад 10	
1	2	3	4	5	6	7
1	Кількість господарств	69	84	45	8	206
2	Чисельність членів господарств, осіб	136	166	142	22	466
3	Земельна площа, га	8,9	65,5	198,6	280,8	553,8
4	З розрахунку на господарство, га	0,1	0,8	4,4	35,1	2,7
5	Затрати праці, тис. люд.-год	30,0	99,2	120,5	35,6	285,2
6	Матеріальні витрати, тис. грн	109,5	135,1	132,9	20,9	398,4
7	Вартість виробленої продукції, тис. грн	305,7	434,6	753,1	164,0	1657,4
8	Виручка від реалізації, тис. грн	25,7	132,9	440,0	109,9	708,5
9	Умовна заробітна плата, тис. грн	165,7	274,0	795,1	224,5	1459,3
10	Валовий дохід, тис. грн (р.8-р.6)	-83,9	-2,2	307,1	89,0	310,1
11	Умовний прибуток, тис. грн (р.10-р.9)	-249,6	-276,2	-488,0	-135,5	-1149,3
12	Умовний рівень рентабельності, % [100 x р.9/(р.6+р.9)]	-90,7	-67,5	-52,6	-55,2	-61,9
13	Рівень товарності, % (100 x р.9/р.8)	8,4	30,6	58,4	67,0	42,7
14	Загальний дохід родин, тис. грн	2624,6	6139,3	5775,5	2779,4	17318,9
15	Частка продукції в доході родини, % (100 x р.7/р.14)	11,6	7,1	13,0	5,9	9,6

Джерело: Розраховано за даними анонімного анкетування.

У процесі дослідження виявлено низький рівень розвитку тваринництва в дрібних господарствах, особливо в тих, де земельна площа не перевищує 0,5 га. Кількість тваринницьких господарств у відповідній групі становить 23% від загальної кількості, а у 2-й групі питома вага господарств, що займаються тваринництвом, зростає до 47%. Причиною даної ситуації є відсутність належної кормової бази та відповідного техніко-технологічного забезпечення виробничого процесу.

Рівень товарності продукції тваринництва також значно нижчий, ніж у вирощуванні зернових і фруктів, оскільки переважна більшість продукції призначена для внутрішнього споживання. Також негативно впливає на рівень економічної ефективності відсутність науково обґрунтованої системи виробництва продукції тваринництва в переважній більшості господарств, особливо у свилярстві, виробництві молока, м'яса великої рогатої худоби.

По всіх групах господарств виробництво продукції тваринництва є збитковим, причому найгірші результати спостерігаються в тих, де земельна площа не перевищує 0,5 га. Зокрема, розмір валового доходу -83,9 тис. грн, умовного прибутку -249,6 тис. грн, а значення умовного рівня рентабельності становить -90,7%. За результатами опитування виявлено, що в господарствах утримується 105 гол. великої рогатої худоби, свиней – 371 гол., поголів'я птиці становить 5840 гол., овець та кіз – 56 гол.

Переважна більшість населення займається саме птахівництвом, оскільки даний напрям тваринництва не потребує значних матеріальних і фінансових витрат, а також земельних площ для утримання. Однак низький рівень механізації, а також великі споживчі потреби господарювання стають на заваді ефективному розвитку як птахівництва, так і тваринницької галузі в цілому.

Проте, витрати на виробництво продукції тваринництва в господарствах із площею понад 2 га в цілому компенсуються за рахунок реалізації товарної продукції. Також слід відзначити велику роль тваринництва в господарствах із земельною площею понад 2 га для сімейного бюджету. Зазначені обставини вказують на необхідність пошуку шляхів оптимі-

зації як виробничого процесу в тваринництві й виведення його на якісно інший рівень, так і розробки організаційних заходів щодо виправлення положення в галузі.

За результатами аналізу, а також враховуючи сучасний стан організаційно-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва в господарствах населення регіону, нами запропоновано низку заходів для підвищення рівня економічної ефективності галузі. Зокрема для господарств, що займаються вирощуванням овочевої та плодово-ягідної продукції, розроблено пропозиції щодо оптимізації використання земельних площ й активізації розвитку садівництва як найприйнятнішого напряму рослинництва для селян, що використовують земельні ділянки до 2 га і становлять близько 90% проаналізованих господарств населення. Реалізація запропонованих заходів, які включають удосконалення системи поливу, активне запровадження засобів малої механізації у технологічний процес, а також оптимізація збуту продукції, дасть змогу підвищити обсяг валового доходу в середньому на 30%, умовного прибутку – на 14%, а рівень рентабельності – на 7 пунктів.

Беручи до уваги недостатній рівень техніко-технологічного забезпечення виробничого процесу в тваринництві у господарствах населення вважаємо, що для аграріїв першочерговим є максимізація збуту виробленої продукції. При цьому особливості формування механізму реалізації зумовлюються низкою факторів, зокрема платоспроможним попитом у масштабах регіону, наявністю конкуренції серед місцевих виробників та сільськогосподарських підприємств тощо. Запропоновані нами рекомендації для господарств регіону, що займаються птахівництвом і реалізують надлишки продукції, дають змогу за рахунок підвищення товарності та встановлення особистих контактів зі споживачькими групами мешканців міст збільшити загальний обсяг виручки від реалізації в середньому на 12%, що відповідно позначається на інших показниках ефективності сільськогосподарського виробництва. Зокрема, обсяг валового доходу збільшується на 20%, умовний чистий дохід – на 5%, а умовний рівень рентабельності – на 3 пункти.

Висновки. Господарства населення не є однорідними за способом організації виробничого процесу, галузевим спрямуванням і рівнем ефективності сільськогосподарського виробництва. Характер використання ресурсного потенціалу, рівень техніко-технологічного забезпечення й мотивація до господарської діяльності регулюються іншими закономірностями, ніж в інших фор-

мах господарювання. Аналіз результатів сільськогосподарського виробництва, який буде здійснено на основі запропонованого методичного підходу, уможливіє не тільки диференціювати виробників, але й визначити основні проблеми розвитку аграрного виробництва в домогосподарствах і розробити конкретні рекомендації для окремих груп господарств населення.

Список використаних джерел

1. *Макаренко Ю.П.* Аграрні малі господарства: умови та шляхи розвитку / Ю.П. Макаренко. – Дніпропетровськ: Січ, 2012. – 680 с.
2. *Маркс К.* Капітал. Т.1 / К. Маркс К., Ф. Енгельс. Соч. – М.: Госполитиздат, 1960. – 2-е изд. – Т.23. – 908 с.
3. *Месель-Веселяк В.Я.* Розвиток сільського господарства (науково-методичне забезпечення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С.42-54.
4. *Саблук П.Т.* Ціновий фактор у розвитку сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – №9. – С.3-9.
5. *Чаянов А.В.* Краткий курс кооперации / А.В. Чаянов/ – М.: Кооперативное товарищество, 1925. – 80 с.
6. *Чаянов А.В.* Крестьянское хозяйство: Избранные труды / [редкол. сер.: Л. И. Абалкин (пред.) и др.]. – М.: Экономика, 1989. – 492 с. – (Экон.наследие).
7. *Яворська Т.І.* Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: моногр. / Т.І. Яворська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.
8. *Durrenberger, E. Paul* (1980) Chayanov's Economic Analysis in Anthropology, *Journal of Anthropological Research*, Vol. 36, No. 2, Summer. – P. 133-148.
9. *Kujima, S.* (1987). A.V. Chayanov's Conception of "Cooperative Collectivization". *Japanese Slavic and East European Studies*.
10. *Moseley, F.* (1995) Marx's Economic Theory: True or False? *Heterodox Economic Theories. True or False?* <http://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/working%20papers/BLAUG.pdf>.
11. *Shanin, T.* (2009) "Chayanov's treble death and tenuous resurrection: an essay about understanding, about roots of plausibility and about rural Russia" *Journal of Peasant Studies*, Vol. 36, no.1 – P. 83–101.
12. *Taussig, M.* (1978) Peasant Economics and the Development of Capitalist Agriculture in the Cauca Valley, Colombia, *Latin American Perspectives*, Vol. 5, No. 3, Peasants, Capital Accumulation and Rural Underdevelopment, Summer. – P. 62-91.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.

* * *

Новини АПК

Оперативна інформація Мінагрополітики: хід польових робіт

Станом на 28.07.2014 р.

I. Хід польових робіт

Ранні зернові зібрано на 7089 тис. га, намолочено 23617 тис. т зерна нового врожаю, у тому числі:

- пшениці обмолочено 4477 тис. га, намолочено – 16286 тис. т;
- ячменю обмолочено 2372 тис. га, намолочено – 6780 тис. т;
- жита обмолочено 82 тис. га, намолочено – 192 тис. т;
- вівса обмолочено 25 тис. га, намолочено – 52 тис. т;
- гороху обмолочено 133 тис. га, намолочено – 307 тис. т.

Крім того, ріпаку обмолочено 788 тис. га, намолочено – 1845 тис. т.

Завершилися жнива у господарствах Херсонської та Запорізької, наближаються до завершення у Миколаївській та Дніпропетровській областях.

Найбільший валовий збір зерна забезпечили хлібороби Одеської області – 2,9 млн т, Дніпропетровської – 2,4 млн т, Миколаївської – 2,3 млн т. Найвищу урожайність зернових одержали господарства Хмельницької – 46,5 ц/га, Сумської – 45,8, Черкаської областей – 44,2 ц/га.

II. Стан посівів сільськогосподарських культур

Кукурудза залежно від строків сівби знаходиться у різних фазах від викидання і цвітіння волоті до утворення та наливу зерна.

Цукрові буряки. На більшості площ посіву рослини закрили міжряддя, триває ріст коренеплодів.

Соняшник. На більшості площ посіви знаходяться у фазі цвітіння.

Круп'яні культури. У проса проходить фаза утворення волоті, у гречки - цвітіння та плодоутворення.

У цілому стан посівів сільськогосподарських культур добрий та задовільний.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDS 004.9:005.322.4:631.11.002.6

*O.Y. YERMAKOV, Doctor of Economic Sciences, Professor
V.V. KHARCHENKO, PhD of Economics, Associate Professor (docent)
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Competitiveness of products of agricultural enterprise in the context of informational support

Scientific problem. Problem of increasing the competitiveness for agriculture in Ukraine is very important because agricultural producers in many cases remain dissatisfied with the prices of crop and livestock production, they are also not satisfied with the amount of subsidized government support and unreliable partners. Therefore, at the present stage of managing one of the most important objectives of sustainable economic development of domestic agricultural enterprise is increasing the production efficiency of agricultural enterprises and strengthening the competitiveness level of their products in the domestic and foreign market. The solution of this problem was particularly emphasized with the integration of Ukraine into the World Trade Organization (WTO), which requires achievement a high level of competitiveness of agricultural products and the ability in proper time to respond to changes in the competitive environment. Such important aspects of providing the competitiveness, as strategy formation, organization of effective management of competitive advantages, evaluation and implementation of the strategic potential are still not fully used in the practice of management of agricultural enterprises. At the same time the vast majority of agrarian formations because of the low level of informational support of competitiveness indicators are faced with the high level of competition from the side of foreign agricultural enterprises.

In the future, the level of competition will only grow as the ability to gain a competitive advantage with the use of modern system of

informational and consultation support of agricultural production. It is one of the important factors of effective operation of domestic agrarian formations in the varying market environment.

Analysis of recent researches and publications. Significant contribution to the theoretical and practical developments for determining the level of competitiveness of agricultural products subjects of agricultural enterprise made by such local scientists as O.D. Hudzynskyy [3], S.M. Kvasha [5], D.G. Legeza [7], M.I. Malik [9], A.A. Shkolny [12] and others. As for informational support of the agricultural sector of Ukraine's economy, it is necessary to note the scientific research as M.F. Kropyvko [7], V.V. Klochan [6], G.S. Ivanova [4], O.V. Ulianchenko [11] and others.

At the same time with the dynamic changes in the conditions of modern market environment requires in-depth study of the issue in development and improvement of the mechanism of the informational support of management competitiveness of local agricultural products, which causes the actuality and the need in further researches in this direction.

The objective of the article is to determine the relative competitive advantages of the native agricultural production and processing scientific and practical recommendations for the development of the mechanism of the informational support of management competitiveness of subjects of agrarian enterprise to create favorable preconditions for realization their products on the domestic and foreign markets.

Statement of the main results of the research. A characteristic feature of modern so-

© O.Y. Yermakov, V.V. Kharchenko, 2014

ciety is the growing influence of informational and communicational technology in all spheres of life and human activity. Information and innovations, based on the using new ideas and intellectual society resources transform into the main source of the growth of economic and social potential of some countries, regions, industries and enterprises, and the development of society – increasingly becomes dependent on the informational and consultation support of branch of economy. As for Ukraine, the scientific and practical activities in the branch of informational and consultation support of agrarian sector are carried out in the context of global trends. That's why the major problems of the formation and functioning of the national system of informational and consultation support of agrarian sphere are similar foreign, namely – to be a catalyst for scientific and technological progress in agriculture, promote new knowledge in the implementation of the agricultural production of modern science, engineering and technology, to provide both an economic entities and individual entrepreneurs with the necessary consulting services on topical issues of agricultural economics, organization, management and marketing, development of the social sphere.

It is generally accepted today that the main task of agrarian formations are competitive and quality products which answer the requirements national and international standards. In the context of this very important for domestic economic entities is to study the competitors to compare own advantages in the struggle for markets.

In the scientific literature there are different interpretations of economic competitiveness categories. Usually a competitive product on the international market – a commodity that is on the set of their cost and quality properties accommodate the specific needs of a particular segment of consumers in the foreign market [2, c. 278].

Researches of the competitiveness of agricultural products of agrarian formations in the condition of uncertainty and risks of market environment make it possible to evaluate it as a complex characteristic of potential opportunities to secure competitive advantages in the future. It is known that the competitiveness of

agricultural products has not only internal, but also external aspect, since some of the products are exported. Consequently agrarian formations should have credible and reliable informational support of competitive environment in the production and marketing of agricultural products.

Competitiveness of agricultural products is a value, which gradually changes with the time. Thus, the higher the initial level of competitiveness of agricultural products, the greater will be the volume of sales and the longer the period of its existence in the agricultural market. Such indicators as market share, export volumes not enough reflect the competitive features of both agricultural sector and certain agricultural products.

Therefore, in order to assess level of competitiveness of domestic agricultural products on the international market the relative export advantage index was calculated (formula 1) [5, 13, 14, 15].

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / \sum_{l, l \neq j} X_{il}) / (\sum_{k, k \neq i} X_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} X_{kl}), \quad (1)$$

where X – exports; i and k – products; j and l – country.

If the value of the index is greater than 1, the country has a comparative advantage in relation to the export of this type of agricultural production. In cases where the $RXA < 1$ it indicates a competitive disadvantage.

Relative import penetration index is proposed to calculate by formula 2. It is similar to the index RXA , but in this case is taken into account imports, indicated by M [5, 13, 14, 15]:

$$RMP_{ij} = (M_{ij} / \sum_{l, l \neq j} M_{il}) / (\sum_{k, k \neq i} M_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} M_{kl}). \quad (2)$$

If the index RMP greater than 1, the dependence on imported products is high. Where the value is less than 1, it reached a comparative competitive advantage. It should be noted that due to the introduction of import and export duties these indices may not exactly reflect the true competitive advantage in the marketplace. It is therefore advisable to determine the index of relative trade advantages RTA , which takes into account both the value of exports and imports of a certain product, formula 3 [5, 13, 14, 15].

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMP_{ij}. \quad (3)$$

As the comparative advantages of agricultural products are not a static measure, we have

analyzed the dynamics of their change. Research conducted over the period from 2000 to 2011 that allowed revealing the corresponding trends in terms of foreign economic strategy of domestic agricultural producers.

The conducted analysis showed that among of grain products the most competitive advantages has barley, index of RTA over the last year were at the level 19-50. Such high index is explained by the large volumes of barley export from Ukraine. Indexes RXA and RTA wheat and maize indicate of their competitive advan-

tages, although they vary considerably during the study period (Table).

During the analysis determined that the cause of this is the change in export volumes of these products in various marketing years. Thus, Ukraine does not have sustainable «position» on the world market wheat and corn, and the competitiveness of its products is largely dependent on conjuncture of external markets. But in spite of this Ukrainian grain products have significant competitive advantage in foreign markets.

Evaluation of the level of competitiveness of domestic agricultural products in foreign markets *

Indexes	Years	Agricultural products					
		Wheat	Barley	Maize	Milk (skimmed dried)	Meat (beef and veal)	Meat chicken (canned)
Relative Export Advantage Index RXA _{ij}	2000	0,80	13,35	1,29	10,42	2,27	0,01
	2006	12,68	46,94	5,83	12,80	0,06	0,20
	2007	1,75	19,30	2,36	9,48	0,01	0,03
	2008	8,67	43,52	5,94	4,94	0,01	0,03
	2009	17,8	50,05	15,80	3,41	0,01	0,02
	2010	6,89	41,39	6,52	1,40	0,01	0,03
	2011	5,98	19,64	15,43	2,54	0,01	0,05
Relative Import Penetration Index RMP _{ij}	2000	3,06	0,94	3,66	0,01	0,01	0,19
	2006	0,02	0,40	1,57	0,07	0,43	1,02
	2007	0,01	0,12	0,50	0,01	0,32	0,85
	2008	0,01	0,04	0,62	0,03	0,18	0,41
	2009	0,01	0,01	0,75	0,05	0,11	0,58
	2010	0,01	0,01	0,89	0,04	0,21	0,40
	2011	0,01	0,66	1,04	0,17	0,10	0,14
Relative Trade Advantage Index RTA _{ij}	2000	-2,26	12,41	-2,37	10,41	2,26	-0,19
	2006	12,66	46,54	4,26	12,74	-0,37	-0,81
	2007	1,74	19,19	1,86	9,47	-0,31	-0,83
	2008	8,67	43,48	5,32	4,91	-0,17	-0,38
	2009	17,84	50,04	15,09	3,36	-0,10	-0,55
	2010	6,85	41,38	5,63	1,36	-0,20	-0,37
	2011	5,97	18,98	14,03	2,37	-0,10	-0,09

* Calculated by the authors according to the data of the Food and Agriculture Organization FAO [10].

Unlike the grain products, negative situation is observed relative to the competitiveness of livestock products. Thus, during the analyzed period the index of relative trade advantages of milk reduced from 10,41 in 2000 to 2,37 in 2011. Noted above is the result of reduction of export competitiveness (index of RXA decreased to 2,54) and increased dependence on imports.

Thus, for the analyzed period of time the dairy products consistently are losing competitive advantages on the foreign agricultural markets. Positive competitive advantages of meat (beef and veal) and chicken meat (canned) relatively exports are almost close to negative in relation to imports. As a result during the ana-

lyzed period their indexes of RTA had a negative value, indicating a loss of competitive advantage in the market of meat products.

The wide production experience and conducted researches show that for the effective operation of agricultural units, it is necessary to use an appropriate mechanism for managing the competitiveness of agricultural enterprises whose constituents shown in Figure 1. This mechanism reflects the effective interaction of organizational, economic and technical-technological factors of management. This provides improved quality of domestic agricultural production and enhances its competitiveness in domestic and foreign markets.

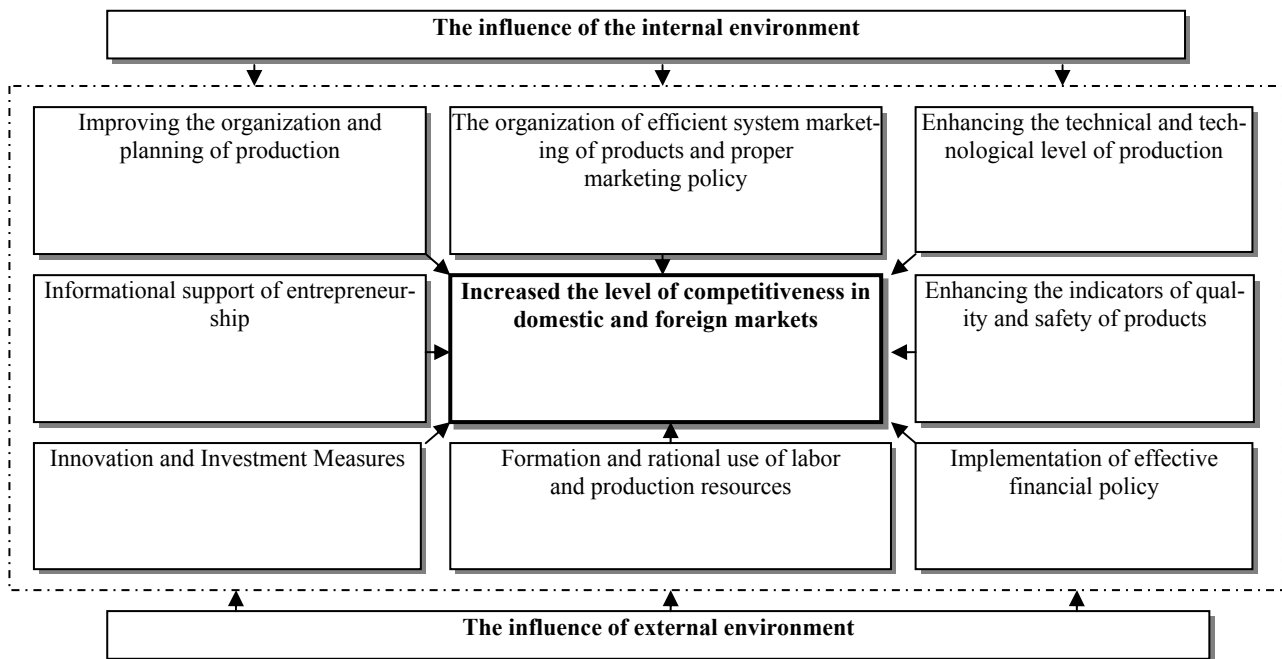

Figure 1. The components of mechanism of management competitiveness of agricultural enterprises *

*Own development of authors.

Implementing of proposed mechanism the agricultural enterprises to implement its objectives should first of all to improve the organization of production, intensely involve innovation and information technology in the production process, and implement retraining of personnel according to modern information technology and efficient use of the limited available production resources.

Particularly important role belongs of creating in the enterprise an effective information system, as it is crucial for the strategic vector of development of agricultural enterprise in conditions of market uncertainty and risk.

It is known that the main purpose of the system of informational support of management competitiveness of the agricultural entrepreneurship is a timely acquisition, analysis and transformation of the input data stream so that the leadership was able to make effective decisions, and the enterprise has successfully developed and strengthening their competitive advantages [1].

To determine the competitiveness of agricultural products is used the following indicators: production costs (cost of production), regulatory parameters, price of product and quality.

It is well known that every agricultural commodity producer is trying to reduce produc-

tion costs. This requires both improvements of production processes as well as introduction of new innovation and information technology. To achieve and maintain a high level of competitiveness of its products agrarian formations must have sufficient information on the state and dynamics of domestic and foreign markets. They must also systemize the information about potential competitors on the main areas of industrial and economic activities, conduct timely analysis, evaluation and forecasting cost and quality features of similar products of competitors and try to outrun them in innovative development.

Nowadays feature of domestic agricultural producers is insufficient price competitiveness of almost all agricultural products. This is caused by several reasons. First, the decrease in the level of energy supply of branch, physical and moral depreciation means of production. Also necessary condition is improving product quality, which is reflected in the biological, functional and environmental properties of certain products. A significant number of products are also lost because of the limited of agricultural producers in sufficient quantities of fuels and lubricants, spare parts, and also the necessary vehicles. The result of it, due to low level

of production intensification the expenses per unit of output is increased.

In order to provide favorable conditions for the export of agricultural products should take into account the fact that among its species higher competitiveness is the one that provides the greatest beneficial effect in relation to the total cost of a final consumer.

In view of the above to improve the competitiveness of domestic agricultural products and satisfying of consumer demand the authors have developed and proposed for practical implementation of an appropriate mechanism (Figure 2).

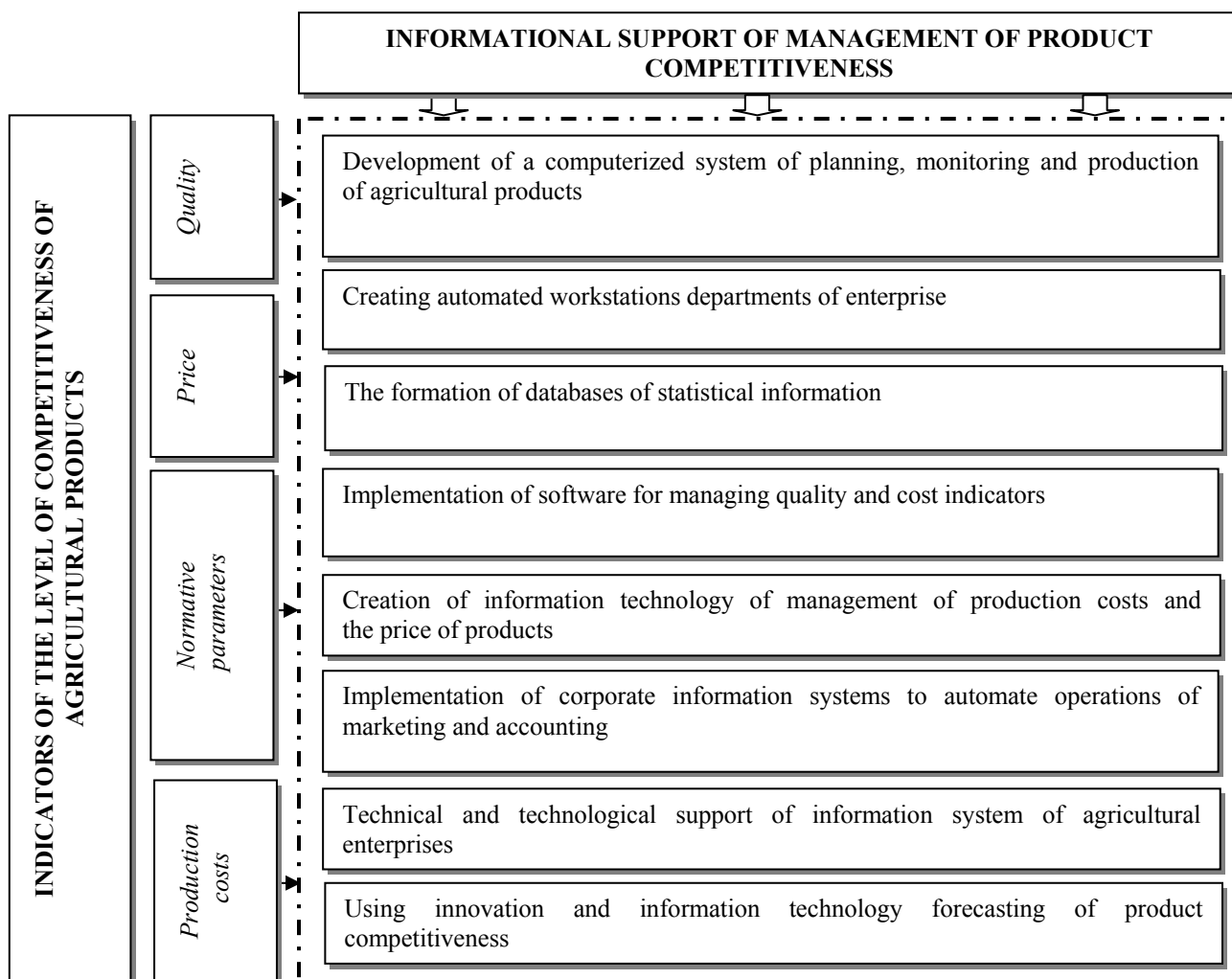

Figure 2. Informational support of management competitiveness of agricultural products*

*Own development of authors.

The basis of mechanism is shown in Fig. 2 put the system of appropriate (organizational, economic, management and technical-technological) factors whose synergistic interaction of which should provide agricultural enterprises not only a competitive advantage but also profitability management.

Conclusions. To evaluate the competitiveness of domestic agricultural products on external markets the relative export advantage and

relative import penetration index have been defined by authors. The result of research was found that among the grain products a most competitive advantage have the following crops as wheat, corn and barley. The mechanisms of informational support of management competitiveness product of the agricultural enterprise reflecting the effective interaction of organizational, economic, technical and technological factors were developed.

References

1. *Afanasiev S.V.* The efficiency of informational support of management // S.V. Afanasiev, V.N. Yaroshenko. – Moscow: Economics, 1987. – P. 398.
2. *Bagrova I.V.* Foreign economic activities of enterprises: A Textbook for High Schools / I.V. Bagrova; N.E. Redina, O.O. Getman – K.: Center of textbooks, 2004 – P. 580.
3. *Hudzynskyy O.D.* Management of the formation of competitive capacity of enterprises (Theoretical and methodological aspects): monograph. / O.D. Hudzynskyy, S.M. Sudomyr – K.: NCI DSZU, 2010. – P. 212.
4. *Ivanova G.S.* The role of informational support in managing the competitiveness of agricultural products / G.S. Ivanova // Bulletin of Sumy NAU. Series «Economics and Management». – 2009. – Vol. 4. – P. 123–129.
5. *Kvasha S.M.* Competitiveness of domestic agricultural products on the world agricultural market / S.M. Kvasha, N.E. Golomsha // Economy APK. – 2006. – № 5. – P. 99–104.
6. *Klochani V.V.* System of informational and consultancy support of agricultural areas: monograph / V. Klochan. – Nikolaev: MSAU, 2012. – P. 371
7. *Kropyvko M.F.* Organizational forms of implementation of innovations in agricultural production with using of potential of agricultural science / M.F. Kropyvko, T.S. Orlova // Economy APK. – 2007. – № 7. – P.11–18.
8. *Legeza D.G.* Competitiveness of the products of agricultural enterprises [Text]: monograph / D.G. Legeza. – K.: NSC «Institute of Agrarian Economics», 2011. – p. 394
9. *Malik M.J.* The competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms [monograph] / M. J. Malik, A.A. Nuzhna. – K.: IAE, 2007. – P. 270.
10. The official website of the Food and Agriculture Organization FAO [Electronic resource]: Statistical information – Access mode: – <http://faostat.fao.org/>.
11. *Ulianchenko O.V.* Role of information technology in forming the competitive advantages of agricultural enterprises / O.V. Ulianchenko, L.A. Evchuk // Young scientist. – Chita. – 2012. – № 8 (43). – P. 146–149.
12. *Shkolny O.O.* Improving management of export-import operations in agriculture / O. Shkolny // Financial and economic problems of sustainable development of economy of Ukraine. – Uman, 2010. – Part 1. – P. 184–188.
13. *Balassa Bela* (1965) «Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage», The Manchester School of Economic and Social Studies. – P. 99–123.
14. *Latruffe L.* (2010) «Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors», OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers. – № 30. – P. 62.
15. *Vollrath T.L.* (1991) «A theoretical evaluation of alternative trade intensity measures of revealed comparative advantage», Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 130. – P. 265–280.

The article has been received 13.05.2014

* * *

Новини АПК

Галузь тваринництва в сільськогосподарських підприємствах Київської області за I півріччя 2014 року

За січень-червень 2014 року підприємства агропромислового комплексу Київської області завдяки високому рівню виробництва продукції тваринництва досягли таких показників:

станом на 01.07.2014 р. поголів'я великої рогатої худоби становило 91,4 тис. гол., у т. ч. 37,1 тис. корів. Поголів'я свиней, порівняно з початком року, збільшилося на 14 тис. гол. і становило 352 тис. гол., завдяки чому підприємства Київщини посіли 3-тє місце по Україні;

поголів'я овець і кіз за перше півріччя збільшилося на 200 гол. і становило 5,4 тис. гол.;

за обсягами виробництва м'яса підприємства області вийшли на 4-е місце серед інших регіонів держави – реалізовано на забій худоби та птиці у живій масі 117,7 тис. т;

обсяг виробництва молока в сільгосппідприємствах порівняно з відповідним періодом минулого року збільшився на 3% і становить 110,3 тис. т. Середній надій у розрахунку на одну корову – 3072 кг молока, що на 128 кг більше проти відповідного періоду минулого року. Завдяки збільшенню продуктивності молочного стада підприємства області посіли 2-е місце в Україні;

поголів'я птиці зросло до 21 млн гол. (+1,3 млн гол. до минулого року), одержано 1123,2 млн шт. яєць. За кількістю поголів'я птиці та обсягами виробництва яєць підприємства області займають 1-е місце в державі.

Прес-служба Київської облдержадміністрації

*М.І. КІСІЛЬ, кандидат економічних наук,
завідувач відділу інвестицій
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інвестиційна привабливість сільського господарства регіону

Постановка проблеми. Розвиток виробництва сільськогосподарської продукції у глобальному масштабі здійснюється на розширеній основі, бо збільшення населення планети зумовлює постійне зростання загальносвітового ринкового попиту на цю продукцію. Оскільки чисельність населення України, навпаки, зменшується, зміни в обсягах і структурі національного виробництва сільськогосподарської продукції формуються під переважним впливом не внутрішнього, а світового попиту. Слід очікувати, що на перспективу ця тенденція збережеться, а тому завдання щодо подальшого нарощування виробництва продукції сільського господарства, її перероблення та експорту є актуальним. Розв'язання цього завдання потребує здійснення заходів щодо створення сприятливого інвестиційного клімату, спрямування інвестицій товаровиробників й інших інвесторів на оновлення їхньої матеріально-технічної бази і формування в інфраструктурі та логістиці сільського господарства додаткових потужностей.

Капітал на зазначені цілі активно спрямовуватиметься, якщо його власники будуть упевнені в одержанні на прийнятному для них рівні економічних й інших вигід. Тобто, для забезпечення розвитку сільського господарства на розширеній основі необхідно для інвесторів і власників земельного, майнового, грошового та фінансового капіталу створити умови, за яких вони будуть заінтересовані вкладати свій капітал у сільське господарство. Після здійснення очікуваної

децентралізації державного управління заходи щодо створення сприятливих умов інвестиційної діяльності в сільському господарстві мають належати, передусім, до функцій регіональних органів державного управління, виконавчої влади і місцевого самоврядування та спрямовуватися ними на підвищення рівня інвестиційної привабливості свого регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні регіональні аспекти інвестиційної привабливості сільського господарства вивчалися рядом національних [1–7] та іноземних [8–12] дослідників, зокрема постійно досліджуються в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” [13–17]. Аналіз останніх публікацій показує, що теоретичні погляди авторів на інвестиційну привабливість сільського господарства регіону суттєво різняться, а тому потребують подальшого вивчення. Особливо це стосується сутності й значення інвестиційної привабливості в сучасних умовах, що вирізняються різким загостренням міжрегіональних політичних і економічних відносин, як об’єкта регіонального управління.

Мета статті – з’ясування економічної сутності інвестиційної привабливості сільського господарства в кожному регіоні, визначення відповідних їхніх регіональних рейтингів та накреслення заходів щодо підвищення останніх.

Виклад основних результатів дослідження. За результатами теоретичних досліджень, проведених нами у відділі інвестицій Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки”, встановлено, що по-

няття інвестиційної привабливості слід розглядати як узагальнювальну оцінку умов і майбутніх наслідків для прямого інвестора від розміщення капіталу [13]. Такі оцінки доцільно здійснювати по об'єктах та суб'єктах інвестиційної діяльності, групах чи всій їхній сукупності по досліджуваному об'єкту.

Об'єктами оцінок інвестиційної привабливості можуть бути: країна або об'єднання країн, наприклад, ЄС; природно-кліматична чи економічна зона, регіон, територія пріоритетного розвитку, вид економічної діяльності відповідно до кодів КВЕД; підприємство, група однорідних підприємств, об'єднання підприємств чи їх не інтегроване формування; інвестиційний проект, або варіант; фінансовий інструмент інвестування, сегмент ринку інвестиційних товарів тощо. Для формування вихідних показників оцінок інвестиційної привабливості виробництва продукції сільського господарства по державі й регіону можна використати дані статистичної звітності.

В оцінках інвестиційної привабливості сільського господарства регіону слід урахувати результати аналогічних оцінок загалом по державі, галузі та інших регіонах, зокрема їх порівнювати. Якщо значення відповідних показників регіону перевищують їхні середні рівні по державі, галузі й іншому регіону, це доводить про пріоритетність. У цьому випадку слід визначати відповідні внутрішні можливості регіонів щодо підвищення інвестиційної привабливості їх сільського господарства для інвесторів.

Оскільки реалізація більшості інвестиційних проектів викликає не лише прямі, а й супутні, опосередковані та взаємозв'язані, витрати і ефекти, зокрема й віддалені в часі, до складу суб'єктів інвестування доцільно відносити як прямих інвесторів, так і непря-

мих учасників інвестиційної діяльності, які вимушені нести додаткові витрати, одержувати якісь вигоди чи мати інші наслідки. Тому оцінювати інвестиційну привабливість необхідно усім заінтересованим сторонам, особливо у випадках, коли інвестиційна діяльність прямих інвесторів може нанести шкоду іншим особам чи державі загалом.

В умовах відкритої економіки в оцінках інвестиційної привабливості для прямих інвесторів по усіх зазначених вище відповідних об'єктах найважливіше значення має критерій, що характеризує співвідношення "випуск-витрати", тобто рішення щодо інвестування приймається ними за умови перевищення ціни над витратами. Враховуючи, що окремий інвестор не впливає на рівень світової ціни конкретного виду продукції, для нього інвестиційно привабливим є проект, що забезпечує середньосвітовий і нижчий рівень витрат на виробництво одиниці продукції.

Непрямі учасники інвестиційної діяльності також заінтересовані у підвищенні рівня інвестиційної привабливості по відповідному об'єкту. В інвестиційно привабливий регіон активно надходять інвестиції, що сприятиме зростанню прибутків підприємств, заробітної плати, відрахувань до бюджету й соціальних фондів. Водночас виникають непоодинокі випадки економічних, екологічних, соціальних та інших втрат населення, підприємств чи бюджету. Тому кожний непрямий учасник також має зіставляти свої вигоди і втрати та приймати рішення щодо підтримки чи протидії проекту. Особливо це актуально для державних органів управління й місцевого самоврядування.

Фактичний рівень інвестиційної привабливості сільського господарства регіону значною мірою характеризують показники розміру інвестицій на 1 га угідь (табл. 1).

1. Розміри капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, грн

Адміністративно-територіальна одиниця	Рік			Середньорічне значення показника
	2011	2012	2013	
АР Крим	591	663	565	606
Вінницька	1763	1239	1004	1335
Волинська	953	1032	1058	1014
Дніпропетровська	965	828	725	836
Донецька	855	551	746	717
Житомирська	666	1034	877	859
Закарпатська	1447	1241	1404	1364

Запорізька	535	438	357	443
Івано-Франківська	2135	2431	3329	2632
Київська	1125	1289	2326	1600
Кіровоградська	1200	1004	819	1008
Луганська	364	539	451	451
Львівська	2358	1214	1666	1746
Миколаївська	663	440	568	557
Одеська	662	338	457	486
Полтавська	733	1083	1356	1057
Рівненська	738	699	1049	829
Сумська	557	660	674	630
Тернопільська	1094	1413	1713	1407
Харківська	546	737	773	685
Херсонська	759	663	580	667
Хмельницька	1132	1507	973	1171
Черкаська	930	1114	1038	1027
Чернівецька	1168	1260	1889	1439
Чернігівська	729	986	1111	942

Джерело: Розраховано за даними Держслужби статистики України.

Як показують дані таблиці 1, розміри капітальних інвестицій на одиницю земельних угідь регіонів суттєво різняться. Порівняно високу інвестиційну привабливість за останні три роки досягли Івано-Франківська, Львівська, Київська, Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська і Вінницька області, а найменш привабливими були Запорізька, Луганська, Одеська, Миколаївська, АР Крим, Сумська, Херсонська, Харківська й Донецька області.

При оцінці інвестиційної привабливості по різних об'єктах, крім зазначених критеріїв, також слід використовувати:

по державі – рівень сприятливості та стабільності інвестиційного законодавства, політичної й економічної стабільності, розвиненості інфраструктури ринку та інструментів захисту інвестицій тощо;

виду економічної діяльності – перспективи його розвитку і експортні можливості, норму прибутку та її зміни в динаміці, інвестиційні ризики, стан розвитку міжгалузевих економічних відносин;

регіону, природно-кліматичній зоні, спеціальній економічній зоні й території пріоритетного розвитку – рівень загальноекономічного розвитку території регіону та його інвестиційної інфраструктури, стан ринку робочої сили, демографічні особливості населення, розвиток ринкових відносин і регіональної інфраструктури ринку, безпеку інвестиційної діяльності в регіоні;

підприємству – фінансові, економічні та інші показники його господарської діяльності; окремому проекту або об'єкту інвестування – фінансові й економічні показники цих проектів або бізнес-планів, рівні ризиків, соціальні та інші вигоди тощо;

по окремому фінансовому інструменту – очікуваний рівень доходу і вигід від їх придбання.

Оскільки ціни на продукцію сільського господарства мають формуватися виходячи з витрат по найгіршій за родючістю земельній ділянці, в усіх регіонах потенційно може забезпечуватися ефективно вкладення капіталу. Якщо ж це не досягається, слід шукати негативні чинники, що призводять до неефективності. Ці чинники різноманітні, а тому в кожному випадку їх доцільно встановлювати для окремих суб'єктів оцінок.

Основними суб'єктами оцінок інвестиційної привабливості сільського господарства по всіх зазначених вище об'єктах можуть бути такі:

по державі – органи державної влади та управління економікою, іноземні інвестори і кредитори;

виду економічної діяльності – центральний орган виконавчої влади, що здійснює функції з опрацювання державної політики та нормативно-правового регулювання в сфері сільського господарства, міжгалузеві й інші національні та іноземні інвестори, спеціалізовані й інші фінансово-кредитні

установи, інтегровані формування, національні галузеві об'єднання, асоціації тощо;

регіону (території) – центральні органи державної та виконавчої влади й управління, органи місцевого самоврядування, адміністрації СЕЗ і ТПР, міжрегіональні інвестори, фінансово–кредитні та інші установи;

підприємству – його засновники, акціонери, учасники сільськогосподарських кооперативів, менеджмент, трудовий колектив, фінансово–кредитна установа, потенційні інвестори;

окремому проекту або об'єкту інвестування – підприємство, інші учасники проекту, кредитори;

по окремому фінансовому інструменту – підприємство й громадяни – інвестори.

Кожний суб'єкт оцінок використовує власну систему показників.

Заінтересованість усіх суб'єктів у результатах інвестицій у сільське господарство спонукає їх до участі або підтримки інвестиційних проектів. Якщо така заінтересованість у будь–якого суб'єкта відсутня, або якийсь суб'єкт намагається необґрунтовано привласнити чийсь вигоди, порушується розподіл новоствореної вартості між учасниками проекту і, як наслідок, весь проект стає неефективним. Коли подібні випадки в регіоні набувають масового характеру, участь суб'єктів в інвестиціях уповільнюється.

Отже, інвестиційну привабливість, що досліджується, доцільно розглядати як узагальнювальну оцінку власників капіталу, усіх інших учасників і заінтересованих сторін щодо їхніх майбутніх вигід, витрат та інших наслідків від здійснення інвестицій у сільське господарство регіону.

Інвестиційна привабливість є змінною величиною. Будь–який регіон може поліпшити відповідні інвестиційні рейтинги, якщо змінить уявлення інвесторів про умови їхньої діяльності на кращі. Тому в оцінках інвестиційної привабливості сільського господарства регіону особливо важливо встановлювати загальний характер змін, що відбуваються при поліпшенні чи погіршенні місцевих умов діяльності інвесторів.

Результати аналітичних оцінок інвестиційної привабливості сільського господарства регіонів, здійснених у Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” за інтегрованим показником, що охоплює такі критерії, як інвестиційна активність, обсяги іноземних інвестицій, концентрація капіталу, забезпеченість працюючими, розвиненість інфраструктури галузі та рівень ефективності капіталу, показують суттєві зміни в рівнях інвестиційної привабливості регіонів (табл. 2).

2.Зміна рейтингових оцінок регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості їх сільського господарства у різні періоди

Адміністративно-територіальна одиниця	Місце регіону по періодах			Група регіонів за характером змін інвестиційних рейтингів*
	2001–2003	2004–2006	2011–2013	
АР Крим	13	7	21	V
Вінницька	14	18	7	I
Волинська	20	6	11	IV
Дніпропетровська	1	2	15	II
Донецька	4	16	17	II
Житомирська	25	22	14	I
Закарпатська	12	10	6	I
Запорізька	8	19	25	II
Івано-Франківська	15	3	1	I
Київська	2	1	3	III
Кіровоградська	3	9	12	II
Луганська	11	24	24	II
Львівська	16	4	2	I
Миколаївська	6	14	22	II
Одеська	10	15	23	II
Полтавська	7	17	9	V

Рівненська	23	12	16	IV
Сумська	17	25	20	V
Тернопільська	22	8	5	I
Харківська	5	11	18	II
Херсонська	18	23	19	V
Хмельницька	24	20	8	I
Черкаська	9	5	10	III
Чернівецька	21	13	4	I
Чернігівська	19	21	13	IV

* Групи регіонів за характером змін їх рейтингового місця в динаміці: I – підвищення інвестиційного рейтингу; II – зниження інвестиційного рейтингу; III – відносно стабільний інвестиційний рейтинг; IV – нестійкий інвестиційний рейтинг із тенденцією до поліпшення; V – нестійкий інвестиційний рейтинг із тенденцією до погіршення.

Джерело: Розраховано за даними Держслужби статистики України.

Із даних таблиці 2 видно, що найвищим рівнем інвестиційної привабливості сільського господарства в 2001–2003 роках вирізнялися Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Донецька і Харківська області, тоді як до першої п'ятірки аутсайдерів у цей період належали Житомирська, Хмельницька, Рівненська, Тернопільська й Чернівецька області. Проте внаслідок змін, що відбулися в регіонах, їхні місця в інвестиційних рейтингах по сільському господарству в 2013 році суттєво змінилися: лідерами стали Івано–Франківська, Київська, Чернівецька, Тернопільська та Львівська області, а останні місця зайняли Запорізька, Луганська, Одеська, АР Крим і Миколаївська області, які в 2001–2003 роках посідали середні й вищі місця.

За характером змін інвестиційних рейтингів по сільському господарству регіонів, що відбулися з часу реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств у приватні агроформування, в процесі досліджень виділено п'ять їхніх груп: перша – однозначно підвищили інвестиційний рейтинг Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано–Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька і Чернівецька області; друга – зайняли нижчі місця в інвестиційних рейтингах Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська та Харківська; третя – зберігали місця в інвестиційних рейтингах Київська і Черкаська; четверта – при нестійкому інвестиційному рейтингу забезпечили його деяке підвищення Волинська, Рівненська й Чернігівська; п'ята – незважаючи на нестійкий інвестиційний рейтинг допустили

його зниження АР Крим, Полтавська, Сумська і Херсонська області.

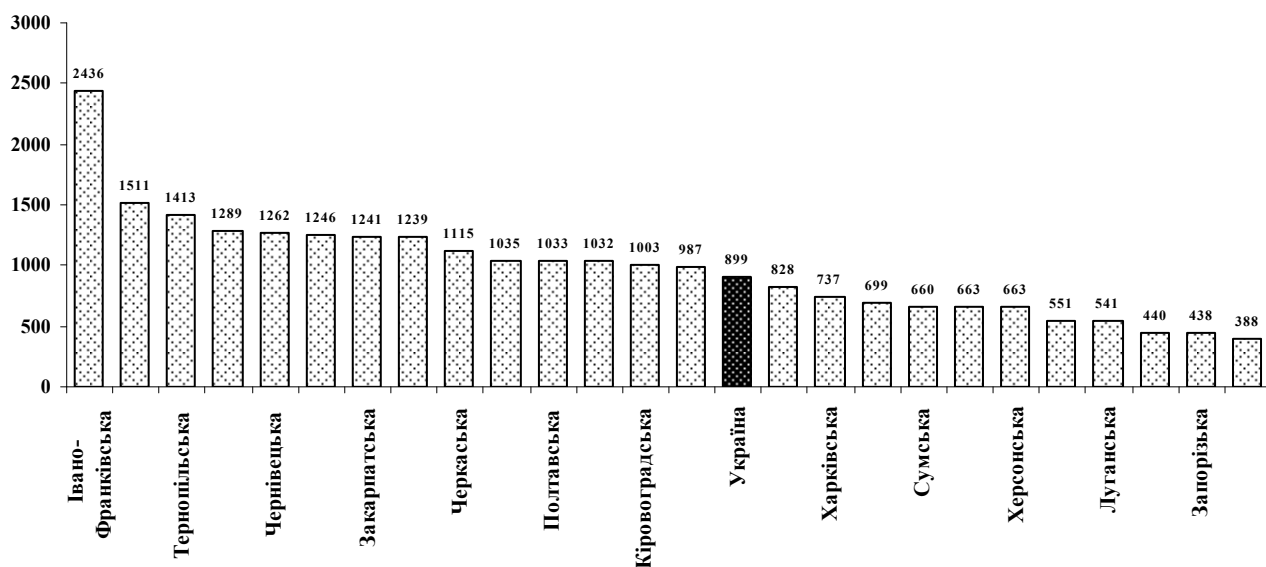
Сучасний рівень інвестицій у сільське господарство з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у розрізі регіонів наведено на рисунку, з якого бачимо суттєву диференціацію значень крайніх ряду показників капітальних інвестицій у виробництво сільськогосподарської продукції регіонів із розрахунку на 1 га угідь. Так, в Івано–Франківській області цей показник у 6,3 раза вищий, ніж в Одеській. Наявність таких регіональних диспропорцій призводить до порушення в капіталонедостатніх регіонах не лише економічних, а й усіх суспільних відносин, що потребує адекватного реагування.

Зіставлення даних вищенаведених таблиць і рисунка з подіями в окремих регіонах показує, що характер змін їхніх рейтингів інвестиційної привабливості по сільському господарству істотно вплинув не лише на економічні результати, а й на соціальну та політичну ситуацію в регіонах. Тому стабілізація соціально–політичної ситуації в окремих регіонах держави, крім усунення негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, можлива, по–перше, завдяки активізації інвестиційної діяльності в сільському господарстві, а по–друге, – активізації дій самих регіонів, чому сприятиме розширення їхніх повноважень. Водночас політика держави щодо розвитку сільського господарства регіонів також має бути активною та спрямовуватися на заходи щодо вирівнювання рівнів їх соціально–економічного розвитку.

Підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства у кожному регіоні є масштабним завданням, розв'язання якого

має національне значення й потребує консолідації зусиль по всіх ланках і сферах виробництва, соціуму, органах державної влади

та управління економікою, а також органах місцевого самоврядування.

Ранжування регіонів України за розміром капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь у 2012 р., грн

Джерело: Розраховано за даними Держслужби статистики України „Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у 2012 році”.

Потреба в розв’язанні зазначеного завдання найгостріше стосується малих і середніх сільськогосподарських підприємств, а особливо фермерських та селянських господарств, які мають обмежені інвестиційні ресурси. Тому сприяння й підтримка їхніх інвестиційних проєктів має бути пріоритетом аграрної політики держави та всіх регіонів.

Нині стримувальним фактором інвестиційного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників є недостатні обсяги кредитування галузі й значне скорочення кредитної підтримки аграрних підприємств. Кредитами користується лише п’ята частина останніх, що значною мірою є наслідком високих відсоткових ставок за залученими кредитами та їх недоступності для більшості підприємств галузі. Збільшення обсягів кредитної підтримки інвестицій малих і середніх підприємств та селянських господарств має стати основою аграрної політики держави й регіонів і забезпечувати активізацію інвестиційних процесів у депресивних регіонах. Значна диференціація рівня відсоткових ставок за кредитами комерційних банків

доводить про можливість регіонів стримувати їхнє необґрунтоване зростання.

Із метою підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства регіонів слід також: забезпечити в кожному регіоні організаційне сприяння інвестиційній діяльності суб’єктів господарювання за рахунок їхніх власних джерел фінансування; поліпшити умови залучення зовнішніх інвестицій, зокрема іноземних, у сільське господарство, що сприятиме поживленню розвитку інших галузей і сфер регіону та розв’язанню соціальних проблем; розробити й реалізувати адаптовану до умов кожного регіону інвестиційно-інноваційну модель розвитку сільського господарства, яка має передбачати підтримку заходів щодо розвитку інноваційної інфраструктури та реалізацію програм і проєктів, а також активізацію інвестиційної діяльності суб’єктів господарювання в регіоні; посилити організаційну та фінансову підтримку становлення системи кредитної кооперації на селі, зокрема створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів регіонального значення; збільшити підтримку інвестиційних проєк-

тів особистих селянських господарств шляхом їх пільгового кредитування, відшкодування витрат на будівництво тваринницьких ферм, придбання нової техніки і племінних тварин тощо; замінити існуючий механізм часткового відшкодування витрат на будівництво тваринницьких об'єктів на новий механізм надання такої підтримки на поверненій основі, що дасть змогу збільшити масштаби такої підтримки, раціонально витратити бюджетні кошти й уникати випадків застосування корупційних схем; збільшити обсяги державної підтримки інвестиційних проектів фермерських господарств через регіональні відділення відповідного фонду; надавати депресивним сільським регіонам статус територій пріоритетного розвитку, що згідно із законодавством передбачає пільги інвесторам; здійснити загальні заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в регіоні усуненням місцевих перепон на шляху інвесторів.

Висновки. 1. Інвестиційну привабливість сільського господарства регіону слід розглядати як узагальнювальну оцінку власників капіталу, усіх інших учасників і заінтересованих сторін щодо їхніх майбутніх вигід, витрат та інших наслідків від здійснення інвестицій у сільське господарство регіону.

2. Результати оцінок інвестиційної привабливості сільського господарства регіону мають враховувати у своїй діяльності органи державної влади й управління економі-

кою держави і регіону, національні та іноземні інвестори, центральні органи виконавчої влади, міжгалузеві й інші інституційні інвестори, агросервісні, фінансово-кредитні та інші установи, інтегровані формування, галузеві об'єднання й асоціації, органи місцевого самоврядування, адміністрації спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, інші учасники інвестиційної діяльності.

3. Нині місця регіонів у національних інвестиційних рейтингах по сільському господарству змінюються переважно під впливом регіональних чинників, що потребує розширення повноважень та відповідальності регіонів.

4. Низькі інвестиційні рейтинги по сільському господарству Одеської, Запорізької, Миколаївської, Луганської, Донецької й Херсонської областей, АР Крим і деяких інших регіонів збігаються із гостротою їх соціально-економічних проблем та суспільної нестабільності, що доводить про наявність взаємозв'язку між ними.

5. Підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства у кожному регіоні є масштабним завданням, розв'язання якого має національне значення й потребує невідкладного здійснення заходів щодо створення сприятливих умов для діяльності інвесторів, використання внутрішніх можливостей і залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів у регіони.

Список використаних джерел

1. Вініченко І.І. Інвестиційна привабливість аграрного виробництва регіону / І.І. Вініченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – №10. – С. 3–5.
2. Гуткевич С.О. Інвестиційна привабливість аграрного сектора / С.О. Гуткевич // Агроінком. – 2003. – №5-8. – С. 38–39.
3. Гуртов О.І. Оцінка інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств / О.І. Гуртов, К.М. Крамаренко // Економіка АПК. – 2009. – №10. – С. 69–73.
4. Каталог інвестиційно-привабливих пропозицій регіонів за напрямками інвестування в АПК України. – К., 2008. – 186 с.
5. Лайко Г.П. Формування інвестиційної привабливості підприємств АПК / Г.П. Лайко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 202 с.
6. Орликовський М.О. Оцінка інвестиційної привабливості аграрного виробництва регіону / М.О. Орликовський // Економіка АПК. – 2007. – №1. – С. 94–98.
7. Хвесик Ю.М. Механізми державної підтримки інвестування сільського господарства в регіонах та Україні в цілому / Ю.М. Хвесик // Зб. наук. праць Донецького державного ун-ту управління «Економіка та управління національним господарством». Серія «Економіка». Т. X, вип. 141. – Донецьк, ДонДУУ, 2009. – С. 417–427.
8. *Bandelj, N.* (2002): “Creation of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe” Princeton University, Wallace Hall, NJ.
9. *Rajan, R.* (2004): “Measures to Attract FDI-Investment Promotion, Incentives and Policy Intervention”.
10. Regional investment attractiveness 2012. // Raport_AIR_2012_ang.pdf / <http://www.paiz.gov.pl>.
11. Stecenko I., Buka S. Factor Affecting Investment Attractiveness of Regions: The Case of Latvia / www.arsa-conf.com/.
12. Investment Attractiveness of Voivodships and Sub-Regions of Poland. // The Gdańsk Institute for Market Economics / montreal.trade.gov.pl.
13. Кісіль М.І. Інвестиційна привабливість / М.І. Кісіль // Фінансовий словник-довідник; за ред. М.Я.Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 204–205.

12. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П.Т.Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю.Коденська та ін.]; за ред. Кісіля М.І. і Коденської М.Ю. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 478 с.
15. *Кісіль М.І.* Оцінка інвестиційної привабливості аграрних підприємств // Економічний довідник аграрника / [М.І. Кісіль, К.А. Приб, М.В. Нетеса]; за ред. Ю.Я.Лузана, П.Т.Саблука. – К.: “Преса України”, 2003. – С. 212–225.
16. Методичні рекомендації з розробки регіональних інвестиційних програм в агропромисловому комплексі / [М.І. Кісіль, М.В.Нетеса, М.Ю.Коденська та ін.]. – К.: Мінагрополітики України, ІАЕ УААН, 2001. – 52 с.
17. Панорама інвестиційної привабливості АПК України / [М.І. Кісіль, Т.В. Мацибора, С.П. Іващук та ін.]; пер. з англ. Мелколм Андервуд. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 122 с.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2014 р.

*

УДК 336.77:330.341.1:332.2

*Г.В. КОРНІЙЧУК, кандидат економічних наук
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН*

Банківський кредитний продукт у системі інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку аграрного ринку вимагає переходу вітчизняних агроформувань на інвестиційно-інноваційну модель діяльності, яка має ряд своєрідних особливостей, що впливають на всі аспекти її ведення і, передусім, на організацію й функціонування системи фінансово-кредитного забезпечення.

На участь кредитних установ в інноваційному процесі підприємств реального сектора економіки суттєво впливає специфіка банківської діяльності як особливої галузі національної економіки. Вона проявляється в істотних відмінностях технології розробки та реалізації банківських послуг. Серед них, найперше, можна виділити особливий механізм їхнього ціноутворення й використання для ведення повноцінної конкурентної боротьби. Зокрема, на ціну банківських продуктів і послуг значною мірою впливають зовнішньоекономічні умови діяльності кредитних організацій, нормативно-правове регулювання, структура ресурсної бази тощо. Тому домінантним напрямом розширення активних банківських операцій та залучення нових клієнтів у сферу діяльності банків є поліпшення якості всього спектра їхніх по-

слуг на основі вдосконалення, розробки й впровадження у діяльність нових кредитних продуктів та банківських технологій у процесі кредитування. Вони орієнтовані як на розширення дохідної бази банків, так і на локалізацію та зниження ризиків банківського кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що інвестиційне кредитування є традиційною банківською операцією, участь вітчизняних банків у фінансуванні інноваційних проектів агроформувань ще не має широкого застосування. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблематики зробили такі відомі вітчизняні вчені, як В. Алексійчук [1], Н. Ботвина [2], О. Гудзь [4], М. Дем'яненко [5], О. Мороз [7], П. Стецюк [12], О. Непочатенко [8], О. Олійник [9], П. Саблук [11]. Результати їхнього наукового доробку мають велике значення для розвитку теорії з банківського кредитування аграрної галузі економіки. Проте подальшого вивчення потребують методологічні засади, спрямовані на визначення місця й ролі нових банківських кредитних продуктів як дієвих фінансових важелів у забезпеченні інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

© Г.В. Корнійчук, 2014

12. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П.Т.Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю.Коденська та ін.]; за ред. Кісіля М.І. і Коденської М.Ю. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 478 с.
15. *Кісіль М.І.* Оцінка інвестиційної привабливості аграрних підприємств // Економічний довідник аграрника / [М.І. Кісіль, К.А. Приб, М.В. Нетеса]; за ред. Ю.Я.Лузана, П.Т.Саблука. – К.: “Преса України”, 2003. – С. 212–225.
16. Методичні рекомендації з розробки регіональних інвестиційних програм в агропромисловому комплексі / [М.І. Кісіль, М.В.Нетеса, М.Ю.Коденська та ін.]. – К.: Мінагрополітики України, ІАЕ УААН, 2001. – 52 с.
17. Панорама інвестиційної привабливості АПК України / [М.І. Кісіль, Т.В. Мацибора, С.П. Іващук та ін.]; пер. з англ. Мелколм Андервуд. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 122 с.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2014 р.

*

УДК 336.77:330.341.1:332.2

*Г.В. КОРНІЙЧУК, кандидат економічних наук
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН*

Банківський кредитний продукт у системі інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку аграрного ринку вимагає переходу вітчизняних агроформувань на інвестиційно-інноваційну модель діяльності, яка має ряд своєрідних особливостей, що впливають на всі аспекти її ведення і, передусім, на організацію й функціонування системи фінансово-кредитного забезпечення.

На участь кредитних установ в інноваційному процесі підприємств реального сектора економіки суттєво впливає специфіка банківської діяльності як особливої галузі національної економіки. Вона проявляється в істотних відмінностях технології розробки та реалізації банківських послуг. Серед них, найперше, можна виділити особливий механізм їхнього ціноутворення й використання для ведення повноцінної конкурентної боротьби. Зокрема, на ціну банківських продуктів і послуг значною мірою впливають зовнішньоекономічні умови діяльності кредитних організацій, нормативно-правове регулювання, структура ресурсної бази тощо. Тому домінантним напрямом розширення активних банківських операцій та залучення нових клієнтів у сферу діяльності банків є поліпшення якості всього спектра їхніх по-

слуг на основі вдосконалення, розробки й впровадження у діяльність нових кредитних продуктів та банківських технологій у процесі кредитування. Вони орієнтовані як на розширення дохідної бази банків, так і на локалізацію та зниження ризиків банківського кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що інвестиційне кредитування є традиційною банківською операцією, участь вітчизняних банків у фінансуванні інноваційних проектів агроформувань ще не має широкого застосування. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблематики зробили такі відомі вітчизняні вчені, як В. Алексійчук [1], Н. Ботвина [2], О. Гудзь [4], М. Дем'яненко [5], О. Мороз [7], П. Стецюк [12], О. Непочатенко [8], О. Олійник [9], П. Саблук [11]. Результати їхнього наукового доробку мають велике значення для розвитку теорії з банківського кредитування аграрної галузі економіки. Проте подальшого вивчення потребують методологічні засади, спрямовані на визначення місця й ролі нових банківських кредитних продуктів як дієвих фінансових важелів у забезпеченні інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

© Г.В. Корнійчук, 2014

Мета статті – дослідження та обґрунтування використання банківських кредитних продуктів як одних із важливих фінансових інструментів забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

Виклад основних результатів дослідження. Для наукового обґрунтування позицій у цій сфері існує необхідність розгляду окремих питань, пов'язаних із науковою і методичною базою розробки й запровадження у практику банківського кредитування нових кредитних продуктів у сфері інвестиційно-інноваційного довготривалого розвитку вітчизняних агроформувань.

Аналіз літературних джерел показав, що серед науковців існують певні розбіжності при визначенні економічного змісту такого поняття, як «банківський продукт». При цьому питання ускладнюється також тим, що існують споріднені поняття як, наприклад, «банківський товар», «банківська послуга», «банківська операція», що досить широко використовуються і в науковій економічній літературі, й у лексиконі банківських працівників.

Кредит проявляє свої економічні властивості у ході кредитування. Як певні економічні відносини між кредитором і позичальником він реалізується у процесі надання специфічної послуги. Під «банківською послугою» розуміють діяльність банку, спрямовану на задоволення потреби клієнтів у прирості джерел фінансових ресурсів, одержання їх додаткових обсягів, проведенні розрахункових операцій, акумулюванні коштів та інформаційному забезпеченні у фінансовій сфері» [6, с. 65].

Прагматичне завдання зростання обсягу доходу за рахунок збільшення клієнтів і попиту на кредитні ресурси реалізується шляхом формуванням відокремленого комплексу (сукупності) банківських послуг.

Однак таке розуміння поділяють не всі науковці. Серед них є такі, що дотримуються позиції, згідно з якою поняття «банківська послуга» та «банківський продукт» є словами-синонімами: банківський продукт – це комплекс послуг за активними й пасивними операціями, а під банківською послугою розуміють продукт, який задовольняє потреби клієнта [14].

Усі банківські продукти структурують на два рівні – базовий та розширений. Базовий – включає стандартизований набір традиційних банківських операцій і послуг, серед яких розрахунково-касове обслуговування, депозитні операції, зберігання дорогоцінних металів, карткове обслуговування, послуги по кредитуванню тощо.

Розширений асортимент банківських продуктів формується з економічним розвитком банку взагалі й розвитком його інноваційної діяльності зокрема. Він включає нові види банківських послуг та операцій або нову технологію поєднання і здійснення вже існуючих. Мета такого процесу – розширення клієнтської бази на основі поліпшення якості обслуговування, збільшення стандартного пакета послуг та перехід на комплексне обслуговування клієнтів.

Багато дослідників із новими фінансовими продуктами й послугами пов'язують банківську інноваційну діяльність, результатом якої і є генерування таких продуктів та послуг, тобто фінансовим інноваціям відводять роль джерела появи нових банківських продуктів. Так, С.В. Викулов зазначає, що фінансова інновація банку – це «...створення банківського продукту, який має привабливіші споживчі властивості порівняно із пропонованим раніше, або якісно нового продукту, здатного задовольнити не охоплені раніше потреби його потенційного покупця, або використання досконалішої технології створення того ж банківського продукту» [3, с. 79].

Ринкові умови господарювання сприяють пошуку нових видів банківських фінансових інструментів, що забезпечують одержання додаткових фінансових ресурсів.

Колектив російських науковців фінансово-кредитну інновацію трактує як «новий фінансовий продукт або інструмент», акцентуючи при цьому увагу на тому, що «завдяки саме такому підходу у банківській справі виникли й закріпилися такі явища, як похідні цінні папери та сек'юритизація активів, що одержали з останньої чверті ХХ ст. бурхливий розвиток в усіх сегментах фінансового ринку» [10].

Вважаємо, що інноваційна суть кредитних продуктів банків повинна виражатися саме в

ініціації інноваційних потреб аграрного й інших секторів вітчизняної економіки. При цьому їх, передусім, слід спрямовувати на оновлення основних засобів виробництва, створення та впровадження у виробництво передової сільськогосподарської техніки і технологій, випуску імпортозамінної та конкурентоспроможної на вітчизняному й світовому ринках продукції. Тут чіткі орієнтири для банків повинна визначати держава у програмно-нормативних документах.

Інноваційна суть кредитних продуктів банків також має полягати в ініціації фінансових і технологічних інновацій кредитного й фінансового ринків, оскільки ринок банківських кредитів є їхнім провідним та основним сегментом.

Створення і просування кредитних продуктів за допомогою надання послуги має подвійну природу, тобто розвивається з урахуванням зовнішнього середовища (під впливом грошово-кредитної політики НБУ) й одночасно визначається стратегією і тактикою самого банку. Така подвійна природа вимагає врахування внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на діяльність банку.

Не завжди кредитний продукт знаходить свого споживача. У зв'язку з цим відбувається відмова як від самого кредитного продукту, так і від послуг, що його формують. Клієнти-позичальники відмовляються від них через не вигідні умови, які пропонує банк для свого продукту. Серед суттєвих причин відмови від кредитних продуктів нині можна виділити високі процентні ставки, короткий термін надання кредиту, незручний термін та графік погашення кредиту, підвищені вимоги щодо забезпечення кредиту.

Банки відмовляють клієнтам у кредитуванні при їх зверненні через незадовільний фінансово-економічний стан позичальника й невідповідність останнього кредитній політиці банку. Ще однією причиною такої відмови може бути некомпетентність банківського працівника, що розглядає кредитну заявку.

З метою поліпшення якості надання власних кредитних послуг банк повинен чітко

уявляти цілі звернення споживачів за кредитом для правильного підбору кредитного інструментарію.

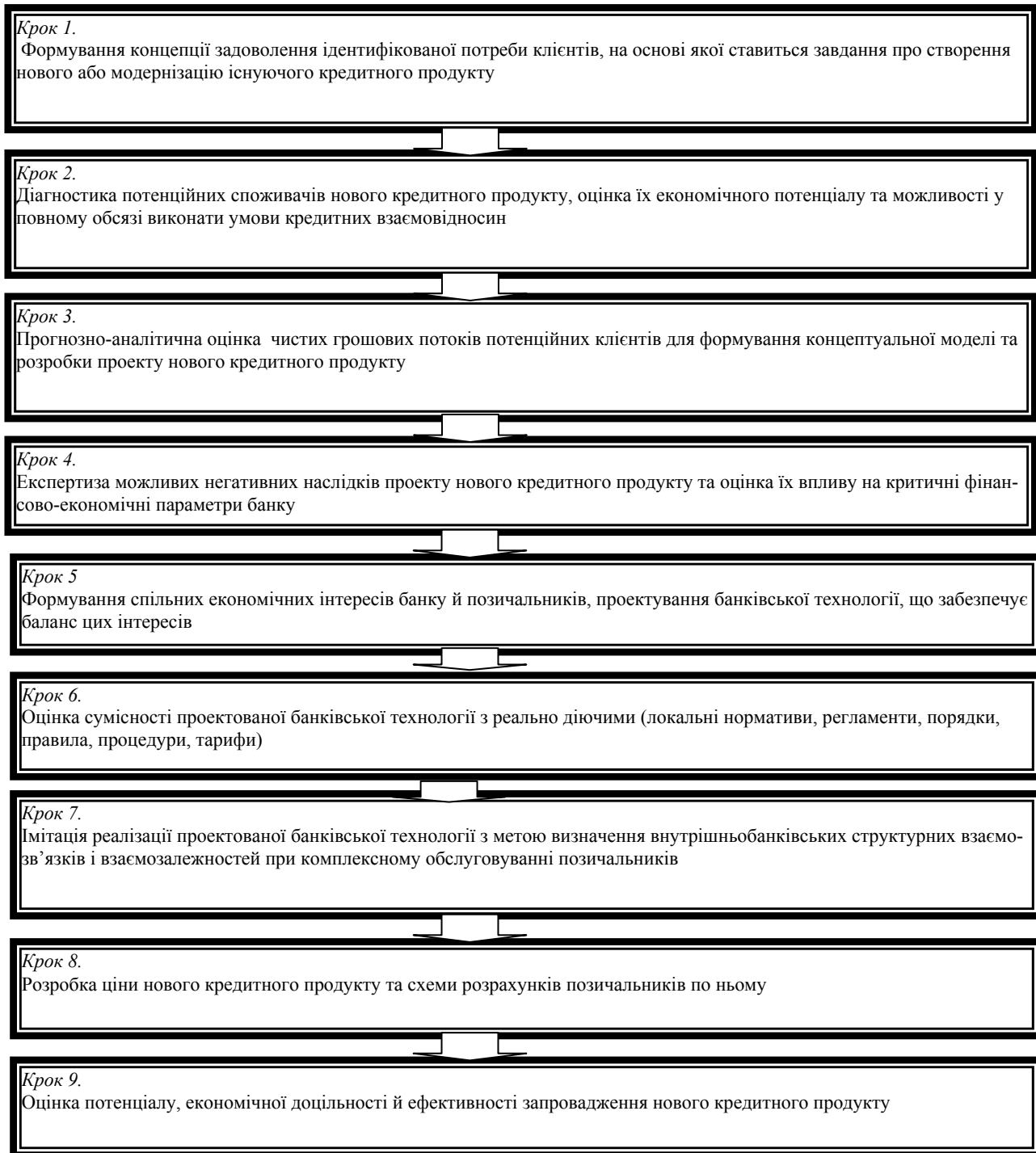
Дослідження показують, що банку треба створити саме такий кредитний продукт, який відрізняється від конкурентних своєю унікальністю та має відповідні якісні характеристики в елементах просування на ринок. Для цього потрібно застосовувати відповідні методичні підходи до розробки нового банківського кредитного продукту, згідно з якими поступово реалізуються всі етапи його створення (рис.).

Розширення асортименту банківських кредитних продуктів сприяє утриманню «старих» і залученню «нових» клієнтів, а також росту обсягу кредитних послуг. При цьому кожен банк повинен повною мірою враховувати, що його клієнтура не буває чимось єдиним, усередненим, а складається з безлічі різнорідних сегментів та підсегментів, для яких потрібний свій підхід. Найбільший інтерес для підприємств реального сектора економіки має саме набір супутніх послуг і переваг, які забезпечують кредиту конкретному банку унікальність [13, с. 188].

Весь спектр економічних відносин між позичальником і банком-кредитором формується на основі пропозиції останнім певних видів банківських продуктів, що задовольняють відповідні потреби клієнтів.

Проте найбільший ефект у сфері просування кредитного продукту на ринок мають пільги, які надає банк своїм позичальникам при реалізації кредитного продукту, що, як правило, стимулює повторне кредитування клієнтів.

Для досягнення ефекту унікальності й конкурентоспроможності банку потрібне застосування в структурі кредитного продукту інформаційних технологій, а саме засобів Інтернет. Розвиток інтернету дає змогу банкам вже нині організувати єдину філіальну мережу, що підвищує оперативність обміну інформацією між усіма співробітниками, полегшує встановлення зворотних зв'язків, уможливорює персоналу вести спільну роботу незалежно від місцезнаходження.

Методичні підходи до розробки нового банківського продукту

Оптимізація клієнтської бази банку передбачає послідовне розв'язання таких завдань, як індивідуальний підхід до кожного споживача кредитних послуг, спрощення процедур розгляду кредитної заявки та періоду одержання кредитних ресурсів, робота з новими клієнтами банку і створення привабливих умов для подальшого кредитування клієнтів.

Найпопулярнішим видом банківських кредитних продуктів у пострадянських краї-

нах є кредитні лінії (25% від загальної кількості позичальників). Слід зазначити, що широко використовується у фінансуванні інвестиційно-інноваційної діяльності проектне фінансування (2-3%), лізинг (3-5% усіх клієнтів), факторинг (0,3-0,5%), іпотечне кредитування (2-5%) та гарантії (поручительства) клієнтам банків (5-6%).

За цими даними можна зробити висновок, що ступінь затребуваності кредитних продуктів банків досить низький і не відповідає

реальним інвестиційним потребам клієнтів. Крім того, є підстави констатувати про низький рівень якості й надійності кредитних продуктів як незабезпечених безперервності платіжного обігу та стійкістю фінансово-економічного становища клієнтів банків.

Наведена структура уподобань клієнтів банку щодо вибору конкретного виду кредитних продуктів при фінансуванні інвестиційної діяльності показує, що вони віддають перевагу кредитній лінії.

Інвестиційне кредитування інноваційних проектів є однією з найскладніших і ризикованіших операцій комерційних банків. Це зумовлює необхідність пошуку нових форм взаємодії банку з позичальником у процесі фінансового забезпечення інноваційної діяльності агроформувань. Враховуючи це, а також результати проведеного аналізу, ми дійшли висновку, що перспективним напрямом у вирішенні цього питання є запровадження у практику кредитних взаємовідносин між банками й агроформуваннями при фінансуванні їх інвестиційно-інноваційного розвитку такого банківського продукту, як кредитна лінія.

Із погляду організації та адміністрування процесу кредитування кредитна лінія виглядає лише як технічна схема оформлення взаємовідносин банку з позичальником. За функціональними ознаками вона може мати різне цільове призначення: від фінансування невідкладних виробничих потреб на поповнення оборотних активів до фінансування великих програм позичальників щодо їх інвестиційно-інноваційного розвитку.

Висновки. У сучасних економічних умовах важливе значення для розвитку підприємств і підвищення їх конкурентоспроможності мають питання впровадження інновацій та ведення інноваційної діяльності. Розвиток інновацій в аграрному секторі економіки вимагає значної ресурсної підтримки і, зокрема, з боку банківського сектора. З початку ринкових реформ вітчизняною специфікою завжди було й залишається домінування ринку банківських кредитів як основного сегмента фінансового та кредитного ринків. Така особливість фінансової інфраструктури й зумовлює пріоритетну роль банків у інвестиційно-інноваційному розвитку агроформувань.

На жаль, існуючі нині кредитні продукти банків не є для агроформувань гнучким і надійним джерелом залучення фінансових ресурсів. За таких умов вони перестають бути стимулятором та каталізатором їх інвестиційно-інноваційного розвитку, а також не ініціюють нові фінансові потреби. При такому підході інноваційні перетворення аграрної економіки залишаються досить проблематичними.

Використання у практиці кредитування агроформувань комерційними банками такого кредитного продукту, як кредитна лінія сприятиме збільшенню обсягів інвестиційно-інноваційного кредитування. Поновлювана кредитна лінія сприяє економії на відсотках для позичальника. А банк в свою чергу одержує надійних і стабільних позичальників упродовж тривалого часу.

Список використаних джерел

1. *Алексійчук В.М.* Гроші та кредит в системі відтворення АПК / В.М. Алексійчук. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 384 с.
2. *Ботвіна Н.О.* Управління та оцінка ефективності фінансових інвестицій / Н.О.Ботвіна, Н.А.Турчак // Бізнес-навігатор. – 2009. – №2 (17) – С.88-91.
3. *Викулов В.С.* Инновационная деятельность кредитных организаций / В.С. Викулов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – №1. – С.79-89.
4. *Гудзь О.Є.* Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств : моногр. / О.Є. Гудзь – К. : ННЦ, ІАЕ, 2007. – 578 с.
5. *Дем'яненко М.Я.* Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М.Я. Дем'яненко – К. : ННЦ "ІАЕ", 2007. – 64 с.
6. *Мирецкий А.П.* О сущности банковских услуг и банковских продуктов / А.П. Мирецкий // Вестник СГСЭУ. – 2002. – № 4. – С. 64-70.
7. *Мороз А.М.* Банківські операції : підруч. / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна ; за ред. А.М. Мороза. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.:КНЕУ, 2002. – С. 15.
8. *Непочатенко О.О.* Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств : моногр. / О.О. Непочатенко. – Умань: УВПІ, 2007. – 456 с.

9. Олійник О.О. Оцінки кредитоспроможності позичальника при довгостроковому банківському кредитуванні / О.О. Олійник // Економіка. Фінанси. Право. – 2007. – № 8. – С. 10–13.
10. Російська банківська енциклопедія / гол. ред. О.І. Лаврушин. – М., 1995. – 600 с.
11. Саблук П.Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.В. Нетеса, Р.П. Саблук. – К.: ННЦ, ІАЕ, 2005. – 478 с.
12. Стецюк П.А. Трансформація матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / П.А. Стецюк, О.Є. Гудзь, А.В. Войтюк // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 49–55.
13. Шмігельська З.К. Інноваційні ресурси економічного зростання / З.К. Шмігельська // Регіональна економіка. – 2010. – № 2. – С. 186–190.
14. Яцевич А.В. Возможности Интернет для рынка банковских услуг [Электронный ресурс] / А.В. Яцевич. – Режим доступа : http://yas.narod.ru/andy/ib_content.htm.
15. Caveat creditor : a new economic era is dawning // The Economist. – 2009. – № 27. – P. 65.
16. European Innovation Scoreboard 2003. European Commission, 2003. Nov. 2003.
17. Innovation Clusters: Drivers of National Innovation System. – Paris: OECD, 2003. – 235 p.
18. Lord W.A. Household Dynamics. Economic Growth and Policy Oxford University Press. – 2002 – 378 p.
19. Methodological aspects of urban evolution comparative studies / Edward K. Trutnev // Eur. Cities. Growth and Decline.: Int. Res. Conf., The Hagus., Apr. 13-16, 1992: Book Abstr. Amsterdam etc., 2002. – 246 p.
20. World Investment Report 2005. Transnational Corporations and the Internationalization of R&D // www.unctad.org/en/docs/wir2005overview_en.pdf.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2014 р.

*

УДК 330.14:658.147:631.11

*А.В. БОДНАРЧУК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінка власного капіталу агроформувань

Постановка проблеми. Економічний розвиток національної господарської системи в цілому та кожного господарюючого суб'єкта зокрема зумовлюють необхідність формування достовірної, повної й об'єктивної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. На повноту та достовірність інформації у будь-якому підприємстві впливає оцінка.

У діяльності підприємств оцінка є не лише основою встановлення або уточнення результатів діяльності, а і як підґрунтя формування стимулюючих чинників у механізмі здійснення управління щодо використання наявного потенціалу суб'єктів господарювання, тобто визнання його ефективності. Неправильне використання існуючих методів при оцінці власного капіталу сільськогосподарського підприємства може викликати надання інформації, яка не відповідає реальному його стану. Це призводить до того,

що внутрішні користувачі не в змозі правильно оцінити свої можливості, визначити потенціал підприємства та вчасно приймати управлінські рішення щодо пошуку резервів підвищення його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка як метод визначення вартості об'єктів фінансової звітності в ринкових умовах все більше привертає до себе увагу. Це зумовило появу значної кількості науково-практичних напрацювань, які розкривають сутність різних підходів оцінки, таких як майновий, витратний, дохідний і порівняльний [1; 2; 4; 10].

Кожен із підходів характеризується ще більшою кількістю відповідних методів, що створює додаткові складності при їх практичному застосуванні в сільськогосподарських підприємствах. Серед можливих методів визначення вартості власного капіталу можна розглядати такі [5, с. 127; 12; 15, с.270-281]: капіталізація доходів, дисконтування

© А.В. Боднарчук, 2014

9. Олійник О.О. Оцінки кредитоспроможності позичальника при довгостроковому банківському кредитуванні / О.О. Олійник // Економіка. Фінанси. Право. – 2007. – № 8. – С. 10–13.
10. Російська банківська енциклопедія / гол. ред. О.І. Лаврушин. – М., 1995. – 600 с.
11. Саблук П.Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.В. Нетеса, Р.П. Саблук. – К.: ННЦ, ІАЕ, 2005. – 478 с.
12. Стецюк П.А. Трансформація матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / П.А. Стецюк, О.Є. Гудзь, А.В. Войтюк // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 49–55.
13. Шмігельська З.К. Інноваційні ресурси економічного зростання / З.К. Шмігельська // Регіональна економіка. – 2010. – № 2. – С. 186–190.
14. Яцевич А.В. Возможности Интернет для рынка банковских услуг [Электронный ресурс] / А.В. Яцевич. – Режим доступа : http://yas.narod.ru/andy/ib_content.htm.
15. Caveat creditor : a new economic era is dawning // The Economist. – 2009. – № 27. – P. 65.
16. European Innovation Scoreboard 2003. European Commission, 2003. Nov. 2003.
17. Innovation Clusters: Drivers of National Innovation System. – Paris: OECD, 2003. – 235 p.
18. Lord W.A. Household Dynamics. Economic Growth and Policy Oxford University Press. – 2002 – 378 p.
19. Methodological aspects of urban evolution comparative studies / Edward K. Trutnev // Eur. Cities. Growth and Decline.: Int. Res. Conf., The Hague., Apr. 13-16, 1992: Book Abstr. Amsterdam etc., 2002. – 246 p.
20. World Investment Report 2005. Transnational Corporations and the Internationalization of R&D // www.unctad.org/en/docs/wir2005overview_en.Pdf.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2014 р.

*

УДК 330.14:658.147:631.11

**А.В. БОДНАРЧУК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Оцінка власного капіталу агроформувань

Постановка проблеми. Економічний розвиток національної господарської системи в цілому та кожного господарюючого суб'єкта зокрема зумовлюють необхідність формування достовірної, повної й об'єктивної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. На повноту та достовірність інформації у будь-якому підприємстві впливає оцінка.

У діяльності підприємств оцінка є не лише основою встановлення або уточнення результатів діяльності, а і як підґрунтя формування стимулюючих чинників у механізмі здійснення управління щодо використання наявного потенціалу суб'єктів господарювання, тобто визнання його ефективності. Неправильне використання існуючих методів при оцінці власного капіталу сільськогосподарського підприємства може викликати надання інформації, яка не відповідає реальному його стану. Це призводить до того,

що внутрішні користувачі не в змозі правильно оцінити свої можливості, визначити потенціал підприємства та вчасно приймати управлінські рішення щодо пошуку резервів підвищення його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка як метод визначення вартості об'єктів фінансової звітності в ринкових умовах все більше привертає до себе увагу. Це зумовило появу значної кількості науково-практичних напрацювань, які розкривають сутність різних підходів оцінки, таких як майновий, витратний, дохідний і порівняльний [1; 2; 4; 10].

Кожен із підходів характеризується ще більшою кількістю відповідних методів, що створює додаткові складності при їх практичному застосуванні в сільськогосподарських підприємствах. Серед можливих методів визначення вартості власного капіталу можна розглядати такі [5, с. 127; 12; 15, с.270-281]: капіталізація доходів, дисконтування

© А.В. Боднарчук, 2014

грошових потоків, визначення прибутку на акцію, прогнозування росту дивідендів.

Мета статті – вивчення й аналіз зазначених методів і виділення на цій основі наукових підходів щодо визначення достовірної вартості власного капіталу агроформувань.

Виклад основних результатів дослідження. Зважаючи на те, що власний капітал є основою діяльності кожного підприємства, виникає питання достовірності його оцінки. Розв'язання теоретичних проблем оцінки капіталу є актуальним не тільки для суто наукових цілей, а й для практики в цілому. Ступінь обґрунтованості суджень із питань оцінки власного капіталу значною мірою залежить від повноти та об'єктивності реалізації матеріальних інтересів багатьох суб'єктів майнових відносин. У достовірності інформації щодо реальної оцінки власного капіталу зацікавлені не тільки власники й управлінський персонал підприємства, а також зовнішні користувачі.

Метою визначення оцінки для внутрішніх та зовнішніх користувачів є достовірність фінансової звітності, на основі якої прийма-

тимуть ефективні управлінські рішення, максимізація прибутку підприємства, залучення інвестицій (у т. ч. іноземних), розширення виробництва, а також ефективність вкладення коштів у підприємство, достовірність даних фінансових звітів і можливість одержання прибутку на вкладені інвестиції [8; 11].

На заході оцінку власного капіталу часто ототожнюють з оцінкою підприємства (бізнесу). Таку оцінку в умовах ринкової економіки проводять у випадках: коли відбувається зміна власника (у разі продажу підприємства) або передачі частини підприємства; його реорганізації; фінансування інвестицій (проектів); проведення інвентаризації; складання фінансової звітності; виходу учасника (акціонера) з товариства; конфіскації майна або накладення арешту [7; 9; 13; 16].

Достовірність та обґрунтованість вартості власного капіталу залежать від принципів оцінки, виду вартості власного капіталу, інформації, яка необхідна для здійснення оцінки і застосованих методів (рис. 1).

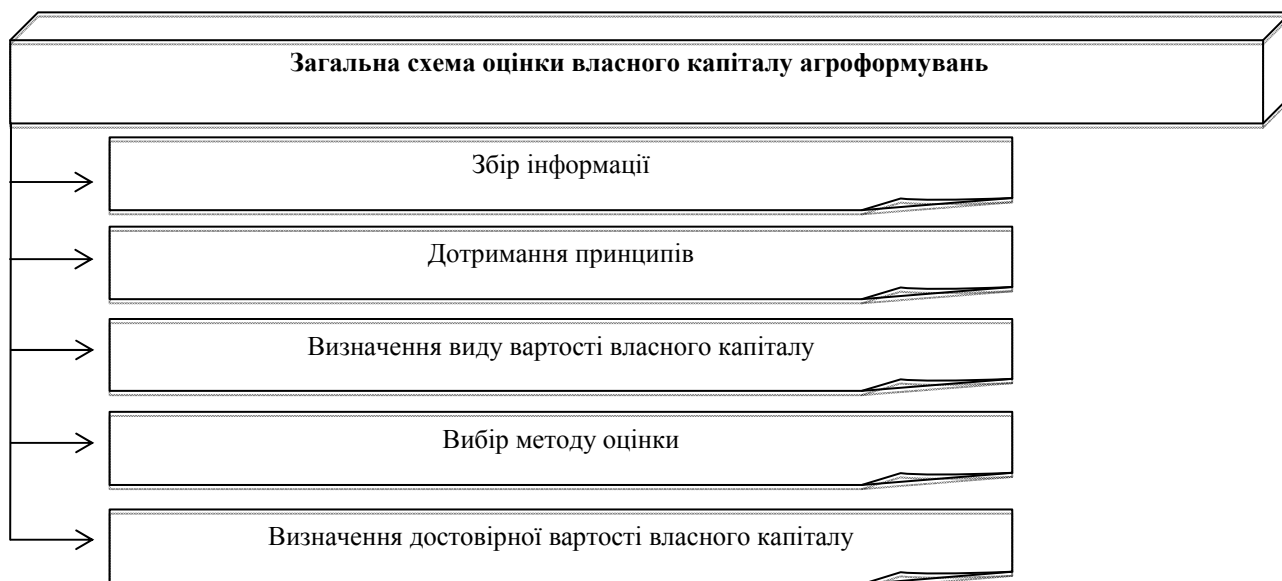

Рис. 1. Загальна схема оцінки власного капіталу агроформувань

Джерело: Узагальнено автором.

Здійснення оцінки власного капіталу передбачає використання інформації, яка являє собою певні знання, що одержує або володіє ними суб'єкт у результаті сприйняття чи переробки певних відомостей з метою осмислення або вивчення будь-якого явища. Інформація відіграє дуже важливу роль у процесі

визначення оцінки загалом та власного капіталу зокрема. Від того, наскільки достовірною й доречною одержана інформація залежатиме кінцевий результат. Вона може мати як загальний, так і конкретний характер.

Загальна інформація складається з даних про зовнішні фактори впливу (політичні,

економічні, правові, соціальні та ін.), конкретна – містить відомості про досліджуване підприємство, його склад і особливості функціонування.

Наступний критерій, від якого залежить достовірність вартості капіталу, є принцип,

на якому ґрунтується оцінка власного капіталу. Як видно з таблиці, принципи поділяються на: ефективного використання, альтернативності, очікування майбутніх вигід, передбачення змін; достовірної інформації; забезпечення ліквідності [5; 14].

Основні принципи оцінки власного капіталу та їхня характеристика

Принцип	Характеристика
Ефективного використання	Оцінка власного капіталу здійснюється з урахуванням можливих (фізично та технічно) і юридично дозволених способів використання капіталу та активів підприємства з метою максимізації прибутку
Альтернативності	Встановлення верхньої межі вартості, що дорівнює ціні придбання корпоративних прав аналогічного підприємства, тобто інформований потенційний інвестор не інвестує свої кошти в підприємство, вартість власного капіталу якого перевищує вартість аналогічного
Очікування майбутніх вигід	Прогнозування майбутнього стану та динаміки, виходячи з теперішньої вартості капіталу
Передбачення змін	Економічна сутність вартості власного капіталу залежить від економічних, соціальних фізичних і політичних факторів, які впливають на оцінку. Тому необхідно враховувати можливе відхилення визначеної вартості власного капіталу від реальної
Достовірної інформації	Створення інформаційної бази на основі достовірних даних, яка необхідна для здійснення розрахунків, що потребують уніфікації методичних підходів
Забезпечення ліквідності	Синхронізація негативного й позитивного грошових потоків, одержаних підприємством за період, який розглядається

Джерело: Узагальнено автором.

Важливе значення при здійсненні оцінки власного капіталу належить визначенню виду одержаної вартості, від якої залежатиме, який саме метод оцінки буде використано. Нині використовують такі види вартостей: балансова, ліквідаційна й ринкова [3;17].

Балансова вартість – це оцінка власного капіталу, яку визначають для внутрішніх поточних потреб підприємства при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності й дорівнює різниці між активами підприємства і його зобов'язаннями. При визначенні вартості власного капіталу використовують методи: балансової (поточної) вартості, відновлювальної, залишкової вартості та капітальних активів.

У сучасних умовах великого значення набуває справедлива вартість. Вона дає змогу реально оцінити майно, яке належить підприємству, і відповідно визначити ринкову вартість останнього в момент оцінки. Для розрахунку такої вартості в підприємстві використовують методи: капіталізації доходів, дисконтування грошових потоків, визначення прибутку на акцію та прогнозування росту дивідендів.

При ліквідації чи в стані банкрутства, а також у випадку, коли є вагомі сумніви на продовження діяльності підприємства, використовують методи оцінки для визначен-

ня ліквідаційної вартості, яка є сумою грошових надходжень, яку може одержати власник при ліквідації підприємства після реалізації активів і повного розрахунку за боргами. Різниця між ліквідаційною вартістю та скоригованою балансовою полягає у величині витрат на ліквідацію. У такому випадку використовують методи балансової (поточної), або залишкової вартості.

Зважаючи на те, що сьогодні потребує визначення справедливої вартості усіх об'єктів підприємства, а особливо власних його джерел, нижче детально розглянемо методи, які уможливають здійснити таку оцінку, встановимо їхні переваги й недоліки.

Метод капіталізації доходів передбачає трансформацію майбутніх доходів підприємства у їхню теперішню вартість. Під поняттям доходи розуміють грошові надходження, які власник планує одержати в майбутньому. Залежно від цілей проведення оцінки власного капіталу для розрахунку використовують показники доходу: прибуток до оподаткування, прибуток після оподаткування (чистий прибуток), який визначається із застосуванням методів середньої арифметичної, середньозваженої або тренду [5; 6].

Зазвичай на практиці цей метод застосовують лише у випадку одержання стабільного рівня доходу. Для розрахунку інтересу

власника, як правило, використовують принцип капіталізації дивідендів і визначають як відношення величини чистого середнього доходу за звітний період до ставки віддачі капіталу. Для перетворення величини прибутку за звітний період у показник вартості застосовують коефіцієнт капіталізації. Це показник рівня капіталізації доходу, який дає змогу перевести грошовий потік капіталу від використання об'єкта у його вартість. Він поєднує в собі два економічних процеси – одержання доходу на капітал і відшкодування капіталу інвестора (власника). Коефіцієнт капіталізації власного капіталу можна визначити кількома методами, що дає можливість вибирати саме той, який кращий для конкретного підприємства [9].

Слід зауважити, що розглянутий метод кілька десятиріч тому був досить поширеним, застосовувався майже кожним підприємством та потенційними інвесторами. Адаже дані для розрахунку, а саме величину прибутку, можна було легко одержати з показників фінансової звітності підприємства. Проте, як показує практика, в ринкових умовах використання для розрахунку вартості власного капіталу лише показника прибутку є неправильним і може призвести до завищення або заниження розрахованої вартості. Цей висновок був зроблений, виходячи з таких причин:

1. Величина чистого прибутку залежить від облікової політики підприємства.
2. Величина чистого прибутку, яка визначена за національними стандартами, відрізняється від чистого прибутку, розрахованого за міжнародними стандартами.
3. Прибуток підприємства не дає інвестору необхідну інформацію, а саме обсяги й час повернення коштів, також не показує реальний рух коштів у підприємстві.

У зв'язку з цим за показником прибутку неможливо реально визначити вартість власного капіталу і прийняти власником чи інвестором довгострокові управлінські рішення.

Метод прогнозування росту дивідендів передбачає можливість оцінити власний капітал з урахуванням росту дивідендів. Його застосовують підприємства, в яких величина дивідендів має позитивну тенденцію. В протилежному випадку згаданий метод не може

бути використаний та, на нашу думку, має певні недоліки. Так, інвестор на основі одержаних даних не може задовольнити свої потреби, оскільки частина чистого прибутку у вигляді дивідендів не забезпечує повного розуміння про реальні фактори впливу на дохідність, ефективність, інвестиційну привабливість підприємства.

Метод прибутку на акцію, тобто оцінки вартості власного капіталу, враховує показник прибутку на акцію, а не величину дивідендів, як у попередньому методі. Саме його використовують інвестори для визначення реальної вартості власного капіталу підприємства, ведучи постійне спостереження за рівнем прибутку на одну акцію й роблячи відповідні висновки. Дані про показник прибутку на одну акцію наводяться у фінансовій звітності підприємства, оцінку вартості власного капіталу якого за згаданим методом розраховують як відношення прибутку, одержаного на одну акцію, до вартості такої акції на ринку [4; 6].

Незважаючи на простоту розрахунку, універсальність і привабливість для інвестора показника прибутку на акцію й, на перший погляд, достовірність та реальність одержаних даних цим методом, він має певні недоліки. Насамперед, як зазначалося вище, це пов'язано з тим, що показник прибутку не забезпечує повної інформації для інвестора і не може достовірно визначити реальну величину власного капіталу. В розрахунках цим методом не враховуються фактори, за якими був досягнутий позитивний економічний ефект. Крім того, підприємство має можливість маніпулювати величиною прибутку на акцію. Для цього достатньо лише викупити власні акції та зменшити їхню кількість і тим самим збільшити прибуток на одну акцію. Нами встановлено, що за використання цього методу неможливо реально визначити вартість власного капіталу підприємства. В кращому випадку він може показати ефективність діяльності підприємства за звітний період.

Наступним та мабуть найскладнішим є *метод дисконтування грошових потоків*, який передбачає визначення теперішньої вартості очікуваних грошових потоків від володіння корпоративними правами підпри-

емства [6; 16]. Цей метод враховує недоліки попередніх розглянутих методів, оскільки одержаний грошовий потік не залежить від облікової політики підприємства, стандартів обліку й величини одержаного прибутку. Грошовий потік підприємства дає можливість інвестору та власнику проаналізувати ефективність роботи підприємства, а також визначити обсяги щорічних грошових надходжень і строки повернення коштів у підприємство.

Метод дисконтування грошових потоків здійснюється за допомогою таких основних етапів (рис. 2).

На першому етапі визначення вартості власного капіталу методом дисконтування грошових потоків розраховується чистий грошовий потік капіталу підприємства. Фор-

мування таких потоків залежить від багатьох факторів та показників впливу, а також від методу розрахунку і ґрунтується на відповідних принципах. До факторів впливу на визначення достовірної вартості власного капіталу можна віднести [1; 4; 11; 15; 16]:

зовнішні (кон'юнктура товарного й фінансового ринків, система оподаткування підприємства, система здійснення розрахункових операцій, доступність фінансового кредиту, можливість залучення безповоротної фінансової допомоги, практика кредитування постачальників і покупців продукції);

внутрішні (сезонність виробництва, амортизаційна політика підприємства, коефіцієнт операційного левериджу, життєвий цикл підприємства, тривалість операційного циклу).

Рис. 2. Узагальнені основні етапи визначення вартості власного капіталу підприємства за методом дисконтування грошових потоків

Джерело: Узагальнено автором.

Принципи поділяються на: достовірної інформації, забезпечення ефективності, забезпечення збалансованості й ліквідності.

Відповідно до вимог міжнародних стандартів розрахунок грошових потоків капіталу підприємства здійснюється при підготовці звітності про рух грошових надходжень.

Згідно з цими стандартами для здійснення розрахунку грошових потоків власного капіталу підприємства використовують два основних методи – прямий та непрямий. Непрямий – передбачає одержання даних, які характеризують чистий грошовий потік капіталу підприємства, що одержаний у звіт-

ному періоді. Джерелом інформації при визначенні чистого грошового потоку капіталу є баланс на звітну дату й звіт про фінансові результати. Розрахунок здійснюється окремо по кожному виду діяльності та підприємству в цілому. Прямий метод відображає весь обсяг надходження і витрачання коштів у розрізі окремих видів господарської діяльності. Різниця між непрямим та прямим методами полягає у розрахунку чистого грошового потоку лише від операційної діяльності. Розрахунок суми надходжень від інших видів діяльності (фінансової, інвестиційної), а також по підприємству в цілому здійснюється відповідно до формул прямого методу.

Наступний етап дисконтування грошових потоків власного капіталу підприємства передбачає визначення дисконтної ставки. Це відсоткова ставка, яку використовують для перерахунку майбутньої вартості капіталу в теперішню вартість. Ставку дисконту визначають за допомогою двох найпоширеніших методів: обліку інфляції та за джерелами формування власного капіталу. За першим віділяють номінальну й реальну ставки дисконту, які залежать від рівня інфляції в країні. В одному випадку темп інфляції знаходиться на рівні 10%, а інший перевищує; за другим, який дає змогу визначити ставку дисконту відповідно до джерел формування капіталу, застосовують метод кумулятивної побудови й моделі оцінки капітальних активів.

Метод кумулятивної уможливорює визначити таку ставку дисконту відповідно до джерела формування об'єкта оцінки, яка врахує у своєму складі всі вигоди, що можна одержати при існуючих ризиках [9; 12]. Враховуючи особливості оцінюваного об'єкта, оцінювач на свій розсуд може вносити інші поправки. Після визначення ставки дисконту оцінювач визначає вартість власного капіталу й об'єкта.

Модель оцінки капітальних активів – теоретична модель, яка розроблена для визначення динаміки курсів цінних паперів і забезпечує механізм, за допомогою якого інвестори оцінюють інвестиції, вкладені в цінні папери. Відповідно до згаданої моделі ставка дисконтування для будь-якого виду

інвестицій залежить від ризиків таких інвестицій та їхньої дохідності [4; 10; 17].

Завершальний етап методу дисконтування грошових потоків передбачає визначення дисконтованих грошових потоків і дисконтовану вартість приросту власного капіталу за прогностичний період. На основі одержаних даних здійснюється аналіз та приймаються управлінські рішення.

Спираючись на результати проведеного дослідження, згаданий метод дає змогу враховувати багато факторів і показників, які впливають на визначення достовірної вартості власного капіталу, але які не враховуються при застосуванні інших методів. Крім того, можна також використовувати різні підходи для визначення грошового потоку або ставки дисконту, виходячи із поставленої мети щодо проведення такої оцінки.

Висновки. Дослідження переваг та недоліків розглянутих методів оцінки власного капіталу дають змогу зробити висновок, що методом, який найвірогідніше визначає достовірну вартість власного капіталу, є дисконтування грошових потоків. Згаданий метод усуває недоліки інших методів і дає можливість виявити фактори впливу на дохідність підприємства та його інвестиційну привабливість, а відповідно, й визначити достовірну вартість власного капіталу. На відміну від інших методів, він не використовує в розрахунках прибуток, величина якого може змінюватися за допомогою маніпуляцій власників, або заінтересованих осіб.

Разом із тим цей метод є трудомістким і вимагає проведення глибокого аналізу грошових потоків підприємства, дослідження значної кількості ринкових показників для визначення сукупності ризиків впливу. Крім того, ми не можемо розраховувати на одержання абсолютно стовідсотково точного результату, враховуючи постійно змінювану ситуацію на ринку. Тому використання в підприємстві саме цього методу має рекомендаційний характер та вибір методу оцінки завжди залишається за підприємством і посадовою особою, яка за це відповідає. Зазначене підтверджує необхідність продовження й удосконалення досліджень у цьому напрямі іншими вченими.

Список використаних джерел

1. *Бланк И.А.* Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: «Ника-Центр», 2000. – 656 с.
2. *Бланк И.А.* Управление активами и капиталом предприятия / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр; Эльга, 2003. – 448 с. – («Энциклопедия финансового менеджера», вып. 2).
3. *Григорьев В.* Оценка предприятия. Имущественный поход / В. Григорьев, И. Островкин. – М.: Дело, 1998. – 98 с.
4. *Єрофєєва Т.А.* Підходи до оцінки вартості бізнесу: проблеми їх використання: [зб. наук. праць] / Т.А. Єрофєєва. – 2007. – С. 25-30.
5. Загальні засади оцінки майна і майнових прав: Національний стандарт № 1 від 10.09.03 р. № 1440 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 231 від 04.03.2013) [Електронний ресурс] – Режим доступу: // Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2003 – 2013.
6. Методичні рекомендації з експертної оцінки майна в підприємствах АПК: [ред. П. Т. Саблук, Г. М. Підлісецький]. – К., 2000. – 98 с.
7. *Перекупнева Т.* Оцінка вартості малих та середніх підприємств методом галузевих співвідношень (порівняльний підхід) / Т. Перекупнева // Економіка та держава. – 2005. – № 1. – С. 23-28.
8. *Смирнова Е.В.* Инструменты комплексного экономического анализа устойчивого развития предприятия / Е.В. Смирнова, Н. А. Тычинина // Экономический анализ: теория и практика. – 2009. – № 9 (138). – С. 31-37.
9. *Сычева Г.И.* Оценка стоимости предприятия (бизнеса) / Г.И. Сычева, Е.Б. Колбачев, В.А. Сычев. – Ростов н/Д: "Феникс", 2003. – 384 с.
10. *Крамаренко Г.О.* Фінансовий менеджмент: [підруч.] / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна. – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.
11. *Чубай В.М.* Недоліки інструментарію економічного аналізу та шляхи їх усунення: науковий і практичний аспекти / В.М. Чубай // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 4 (130). – С.277-290.
12. *Ferraz, J.C. and Hamaguchi, N.* (2002), "Introduction: M&A and Privatization in Developing Countries – Changing Ownership Structure and Its Impact on Economic Performance" The Developing Economies, Vol. XL-4 (December 2002). – P. 383-399.
13. *Graham, John R., and Campbell R. Harvey.* «How do CFOs make capital budgeting and capital structure decisions?» Journal of Applied Corporate Finance 15:1 (2002): 8-23.
14. *Jean Tirole.* The Theory of Corporate Finance. – Princeton University Press.
15. *Modigliani, F., Miller, M.* (1958) The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. American Economic Review. Vol. 48. – P. 267-297.
16. *Perridon L.* Finanzwirtschaft der Unternehmen. 10. Aufl. – Munchen: Vahlen, 2008. – P. 119.
17. *Volkart R.* Unternehmensbewertung und Akquisitionen. – Zurich: versns, 2009. – P. 62.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2014 р.

* * *

Новини АПК

За підсумками I півріччя 2014 року забезпечено збільшення виробництва харчових продуктів

Згідно з даними Державної служби статистики України за I півріччя 2014 року порівняно до аналогічного періоду 2013 року індекс виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів становив 101,2 %.

Найбільше зросло виробництво: олії соняшникової – на 42,2 %; м'яса свійської птиці замороженого – на 36,1; масла вершкового – на 33,9, овочів консервованих натуральних – на 33,1; м'яса свиней замороженого – на 16,4; молока рідкого обробленого (пастеризоване, стерилізоване, гомогенізоване, топлене, пептизоване) – на 14,0 %.

Виробництво солі порівняно з травнем 2014 року збільшилося на 48,1%.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.1.016:330.837:711.5

*О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук
Вінницький національний аграрний університет
Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва*

Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій

Постановка проблеми. Інституціоналізація сільських територій до умов ринкового середовища господарювання, а також упорядкування соціально-економічного базису взаємодій економічних агентів, значною мірою залежать від соціального капіталу. Таке інституційне утворення є вельми складним, а його значимість для сільського середовища, зокрема в інституційному вимірі, слід позиціонувати як одну з вирішальних детермінант розвитку сільських категорій. В інституційному вимірі підняту проблему можна розглянути, що в цьому випадку й здійснюється, виходячи з того, що соціальний капітал формується саме у механізмі розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піднята проблема через свою міждисциплінарність розглядається науковцями в різноаспектному вимірі. Означена різноаспектність полягає в тому, що тематична сукупність, обрана для дослідження, розподіляється на питання інституціоналізму, соціального капіталу і розвитку сільських територій. Виходячи з цього й за логікою викладу матеріалу спозиціонуємо приналежність окремих авторів за виокремленими проблемами.

Інституційний концепт розгляду піднятого у статті питання, а також аспекти соціального капіталу щодо його формування на сільських територіях закріплені у публікаці-

ях таких науковців як: Д. Норт [1], Ю. Лопатинський [2], М. Осташко [3], Н. Замятіна [4], В. Якубенко [5], Є. Архієреєв [6], В. Бережної [7], Л. Березовець [8], М. Блауг [9], П. Бурдье [10], О. Вільямсон [11], В. Вольчик [12], М. Горожанкіна [13], О. Демків [15], Дж. Коулман [16], М. Олсон [16], Дж. Ходжсон [18], Дж. Коммонс [19], І. Діскін [20], В. Дієсперов [21,22], П. Саблук, М. Малік, О. Булавка [23], К. Форрестер [24], Т. Лужанська [26], І. Мачеренскене [28], В. Онищенко [29], Е. Поліщук [30], П. Бурдье [31], В. Радаєв [32], Л. Семів [33], В. Гамільтон [34], М. Сміт [36]. Наше ж завдання визначитися щодо власного бачення змісту теоретико-методичних положень сутності піднятої проблеми, не претендуючи при цьому на остаточність висновків і не заперечуючи доцільність врахування думок інших дослідників.

Мета статті висвітлити теоретичні основи та окремі практичні результати формування соціального капіталу на селі в інституційному вимірі.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасність й минуле української дійсності у розбудові інституційних засад формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій має визначені в історико-еволюційному ракурсі національні особливості. Це пов'язано з особливостями укладу життя на селі, а також довготривалою трансформаційною динамікою розвитку. Відомо, що соціальний капітал

© О.Г. Шпикуляк, Г.Ф. Мазур, 2014

формується на базі інституцій та інститутів, що забезпечують функціонування сільської території як житлової частини села, а також базису виробничо-господарського процесу. Таке припущення витікає з особливості галузі й соціуму, які мають місце стосовно сільсько-територіальних утворень.

В інституційному вимірі соціальний капітал слід розглядати як сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що констатують формування механізму соціально-економічного забезпечення. Сюди слід віднести житлову частину села (сільську територію), людські, земельно-майнові ресурси, господарсько-обслуговуючу систему, формальні й неформальні спільноти. Завдяки результатам взаємодій заданих інституційних утворень відбувається становлення таких аспектів соціального капіталу, як довіра, кооперація, соціальні об'єднання тощо. Таким чином, база становлення соціального капіталу надзвичайно багатогранна, і тому для розкриття її змісту наведено теоретичні концепції, які спозиціоновані різними науковцями. Задана логічна схема викладу матеріалу статті дасть можливість конструктивно підійти до висвітлення предмета і об'єкта дослідження, максимально досягнувши мети.

Диспозиція соціального капіталу в інституційному механізмі розвитку сільських територій є особливою, адже природа цього соціально-економічного утворення щодо розкриття змістовної частини свідчить про його міждисциплінарний, комплексний характер. Важливо зрозуміти те, що вітчизняна економіка перебуває у фарватері глибоких, системних, комплексних інституціональних трансформацій, які далеко не завершені, тому змінюються також складові соціального капіталу. При цьому, окреслюючи змістовну частину інституційних засад його формування, за означенням Д. Норта, «інституції – це правила гри в суспільстві, або придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. І як наслідок вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни» [1, с. 11]. Зважаючи на наведене твердження,

під інституціями слід розуміти організації, правила гри, що формують систему обмежень, виконують функцію регулювання соціально-економічних відносин. Інституції формуються і функціонують на благо добробуту індивіда, організацій (виробничих і невиробничих) та суспільства. Таким чином, на наше глибоке переконання, відбувається формування соціального капіталу на базі і за рахунок певних інституцій та в певних інституційних умовах.

Повертаючись до теоретичного базису розуміння сутності й функціональних ознак соціального капіталу, також інституційних засад його формування, окреслимо окремі авторські бачення цього питання.

Концепція соціального капіталу сформувалася недавно, тому її аспекти є ще не цілком сталими й однозначними у розумінні, особливо для вітчизняної аграрної економічної науки. Категорія «соціальний капітал» увійшла у науковий обіг завдяки працям П'єра Бурдьє та Джеймса Коулмена у 80-х – на початку 90-х років, набула подальшого розвитку завдяки науковим працям Роберта Патнема (1993 р.) У центрі його уваги – цивільна громада як осередок соціального життя з культурно визначеними рисами поведінки його членів. Поняття соціального капіталу характеризує єдність культури і структури, що складається у межах цивільних громад. Воно включає норми взаємності (довіра і толерантність) та межі громадської залученості (участь людей у спілках, громадах) [14]. Соціальний капітал є специфічним типом капіталу, оскільки представлений різноманітними соціальними елементами – довірою, знаннями, культурою тощо. Важливість соціального капіталу для організацій визначається їх потребою у забезпеченні необхідної якості міжагентських відносин, він безпосередньо не впливає на технологічні параметри розвитку, а його основна роль вбачається у поліпшенні поведінкових параметрів економічних агентів [4]. Така позиція є, на нашу думку, не цілком обґрунтованою, адже соціальний капітал без вартісних економічних складових, відносин власності чітко визначити неможливо. Тому оцінюючи соціальний капітал із теоретичної точки зору, потрібно включати й

обов'язково розмежовувати його соціальні та економічні аспекти, а також інституціональні засади формування.

Інституціональна теорія дозволяє розглядати проблему формування соціального капіталу на селі з позицій відносин між індивідами і економічними агентами-організаціями. Концептуальний підхід до визначення інституціональних основ формування соціального капіталу на селі полягає в обґрунтуванні особливостей інституціональних відносин в умовах становлення ринкової економіки. Формальними ознаками соціального капіталу на селі є організації та структури, які використовують індивідуально-колективні зв'язки між людьми (переважно жителями села) для задоволення соціально-економічних потреб. Такими структурами є перш за все аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, асоціації та об'єднання виробників, спілки селян, професійні громадські організації тощо. Інститути формують зв'язки між людьми, стирають відмінності в індивідуальній поведінці і роблять поведінку індивіда зрозумілою та передбачуваною для інших [5, с. 23, 24]. З цієї точки зору інститути формують соціальний капітал і надають йому індивідуальних ознак шляхом створення формальних норм поведінки індивіда в суспільстві. Наприклад, зміна законодавства про власність (введення інституту приватної власності) забезпечила заміну колективно-державного соціального капіталу на селі на приватно-індивідуальний з ознаками як колективного, так і індивідуально-особистісного використання (відповідно на рівні аграрних підприємств і особистих селянських господарств). Таким чином зміна інституту власності стала причиною докорінних соціально-економічних трансформацій як господарської системи, так і соціального капіталу на селі.

Формування соціального капіталу як процес організаційного змісту спирається на базисні економічні інститути суспільства. Загалом проблема формування соціального капіталу та обґрунтування інституціональних основ згаданого процесу є актуальною. Адже соціальний капітал являє собою інтелектуальний продукт, сформований під дією суспільних інститутів.

Вітчизняне аграрне сьогодення, зокрема і динаміка розвитку сільських територій, свідчить, що соціальний капітал українського села великою мірою формується на колективній, общинній основі. У цьому полягає специфіка українського села, яке тривалий час розвивалося на засадах колективізму, що "пронизував" повсякденне життя в усіх його проявах. Мається на увазі, що взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин здійснювалася на засадах колективної праці, зрівняльного підходу до розподілу доходів. Це формування і розвиток соціального капіталу конкурентного типу. Перехід до ринкової моделі господарювання спричинив значні економіко-соціальні труднощі розвитку села, які не в останню чергу зумовлені неадаптованістю наявного соціального капіталу села до інституціонального середовища ринкової економіки.

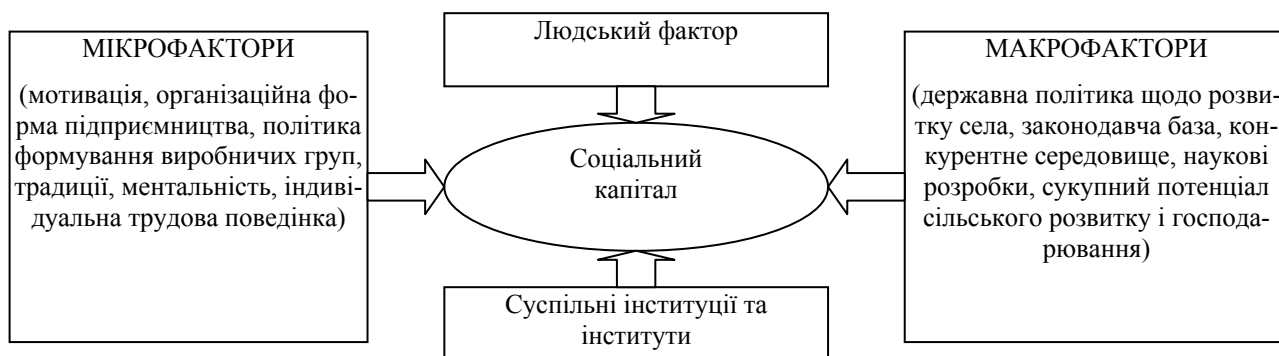
Інституційна складова соціального капіталу представлена професійними громадськими організаціями, які є неприбутковими, покликані захищати права та інтереси учасників.

Найважливішим для становлення ефективного соціального капіталу вважається стабільність зовнішнього і внутрішнього середовища організацій, інститутів та інституцій. Люди більшу частину свого життя проводять в організаціях (господарських структурах). З цієї точки зору правомірним є оцінювання особливостей розвитку соціального капіталу через організації. Формування соціального капіталу на селі залежить від ідеологічних принципів розвитку підприємницьких структур і державної політики. Ці дві складові (принципи розвитку підприємницьких структур і державна аграрна політика) характеризують у повній мірі, на наше переконання, становлення (формування розвитку) соціального капіталу на селі.

З одного боку, засади проявляються у традиціях створення і функціонування підприємницьких структур (вибір організаційної форми і організації господарювання), а з іншого – у державній політиці щодо села. Засади і принципи формування соціального капіталу залежать від традицій господарювання (виробничо-господарських утворень) та державної політики щодо розвитку села.

Традиції організаційних утворень вважаємо мікрофакторами, а політику, розвиток села –

макрофакторами щодо формування соціального капіталу (рис.).

Фактори формування соціального капіталу на селі

Джерело: Розроблено на основі авторських досліджень.

Мотивації становлення соціального капіталу впливають із змісту реформ, насамперед аграрної. Розглядаючи аграрну реформу як передвісника становлення нового соціального капіталу, слід зазначити, що така позиція цілком обґрунтована. Хоча аграрна реформа стосується перш за все економіки виробництва в сільському господарстві, але виробництво на селі – це спосіб життя. Тому становлення соціального капіталу розглядається через призму аграрної реформи.

Обґрунтовуючи сутність і особливості становлення соціального капіталу на селі, слід зазначити, що це явище не є постійним, його параметри змінюються. Соціальний капітал, якщо розглядати село як поселення, залежить від його особливостей, які стосуються передусім традицій та уподобань щодо особистісної поведінки та економічних зв'язків. У соціальному капіталі проявляється логіка колективної взаємодії. «За розвитком суспільства відбувається структурна диференціація: виникають нові асоціації, що перебирають на себе деякі з функцій, які раніше виконувала родина» [7, с. 165]. Кожна із форм соціального капіталу (індивідуальна, колективна) слугує інтересам її власника. В індивідуальному і колективному аспектах формування соціального капіталу проявляються мотиваційні аспекти функціонально-трудової поведінки людини. Соціальний капітал є формою тиску на економічну систему, в результаті чого відбувається перерозподіл суспільних благ, розвиток людини, групова взаємодія індивідів.

Внаслідок об'єктивно-необхідної групової взаємодії індивідів у суспільно-економічній системі виникають групи тиску, які формують соціальний капітал з позиції організаційних взаємовідносин. Групами тиску вважаємо міжпрофесійні об'єднання. Формування асоціацій, об'єднань та інших «груп тиску» в економіці, консолідація соціального капіталу є неминучим. З цього приводу правильним можна вважати висновок, що «разом із глибшою спеціалізацією та ускладненням соціальних відносин зростає потреба в асоціаціях, і їх з'являється дедалі більше, бо поява асоціацій для задоволення потреб суспільства є основною ознакою суспільного життя» [7, с. 105]. Асоціації, а отже й соціальний капітал груп, колективних утворень (інститутів) обов'язково вступають у взаємодію з державою на загальнодержавному та галузевому рівнях. Організація є системою, в якій використовується соціальний капітал, проявляється його результативність, ефект, економічні стимули та мотивації.

Структурні перетворення у розвитку села новітньої епохи зумовили урізноманітнення форм соціального капіталу, особливо стосовно виробничої і невиробничої складових. Виробнича складова трансформувалася із державно-колективної у приватну в результаті персоніфікації власності на землю і майно сільськогосподарських підприємств. На селі формуються типи соціального капіталу, які визначаються виходячи із відносин у системі господарських і особистісних зв'язків. Звідси колективний соціальний капітал, сформований через взаємодію індивідів (по-

еднання індивідуального соціального капіталу), а також індивідуальний або приватно-особистісний – зв'язки, взаємодії неформального і формального змісту, а також економічна й майнова їх основа. Вважаємо, що соціальний капітал поступово переходить з колективного використання до суто індивідуального – на теренах особистих господарств сільського населення.

Висновки. Формування ефективного соціального капіталу на селі у своїй основі залежить від аграрної політики. Тому напрацювання в системі аграрної науки, пов'язані із розвитком аграрної постсоціалістичної економіки і сільських територій, повинні спрямовуватися на забезпечення стійкого сільського розвитку. Науково-практичні принципи формування соціального капіталу на селі за умов адекватного

їх застосування сприятимуть ефективному соціально-економічному розвитку села як життєвого середовища і виробничо-господарської системи. Розробка і раціональне спрямування адекватної вітчизняному соціальному капіталу політики його формування є вагомим пріоритетом, який забезпечить інноваційний розвиток сільського соціуму, його виробничої і життєвої складових. Загалом щодо формування соціального капіталу на селі, то залишається доволі широке коло питань стратегічного і тактичного змісту, які потребують обов'язкового теоретико-методологічного дослідження. Тому обгрунтована нами позиція не є остаточною за змістом та істинністю, що вказує на доволі широке поле досліджень згаданого аспекту сільського розвитку в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Норт, Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт, Даглас. – Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
2. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
3. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.; С. 49.
4. Замятіна Н.В. Соціальний капітал як каталізатор сільського розвитку / Н.В. Замятіна // Вісник Сумського національного аграр. ун-ту. – 2005. – №2. – С. 345-353.
5. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: моногр. / В.Д. Якубенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
6. Архієреєв С.І. Трансакційна архітектура / С.І. Архієреєв // Економічна теорія. – 2004. – №1. – С. 69-83.
7. Бережної В.М. Інституціональні преобразования в системе факторов общественной эволюции / В.М. Бережной, С.Ю. Дефорж // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-2. – С. 35-42.
8. Березовець Л. Розвиток соціального капіталу [Електронний ресурс] / Березовець Л. – 2005. – Режим доступу : <http://www.iu.org.ua/library/> Електронна бібліотека. – Портал "Інформаційна Україна".
9. Блауг, Марк. Економічна теорія в ретроспективі / Блауг, Марк; пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 670 с.
10. Бурдые П. Практический смысл [Электронный ресурс] / Бурдые П. – СПб.: [б.и.], 2008. – С. 54. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
11. Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон Олівер Е. – К.: АртЕк, 2001. – 472 с.
12. Вольчик В.В. Роль социального капитала и групп интересов при формировании института собственности в рамках российского хозяйственного порядка [Электронный ресурс] / В.В. Вольчик, И.В. Бережной // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. № 2. – С. 35-41. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
13. Горожанкина М.Е. Экономический институт в контексте теории социального капитала [Электронный ресурс] / М.Е. Горожанкина // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2004. Вып. 70. – С. 70-76. – Режим доступа : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека".
14. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні // Наукова конф. ЛНУ ім. І.Франка, філософський факультет, кафедра філософії, 13-15 груд. 2001 р.: тези доп. – Львів, 2001. – С. 54-55.
15. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 99-111.
16. Дж. Коулман. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121-139. [Электронный ресурс] / Дж. Коулман. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
17. Олсон Менкур. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / Олсон Менкур. – Пер. з англ., післямова Сергія Слухая. – К.: Лібра, 2004. – С. 165.
18. Дж.М.Ходжсон. Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории / Дж.М.Ходжсон // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т. 1. №4. – С. 11-30.
19. Дж.Р.Коммонс. Институциональная экономика [Электронный ресурс] / Дж.Р.Коммонс – Режим доступа : <http://ie.boom.ru/Commons/Commons.htm>.
20. Дискин И.Е. Экономическая трансформация и социальный капитал [Электронный ресурс] / И.Е. Дискин // Проблемы прогнозирования. – 1997. – №1. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.

21. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці / Дієсперов В.С. – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 488 с.
22. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах / Дієсперов В.С. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.
23. Концепція розвитку сільських територій до 2030 року. Проект / [П.Т. Саблук, М.Й. Малік, О.Г. Булавка, В.М. Скупий, В.А. Пулім, О.Г. Шпикуляк та ін.]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2007. – 46 с.
24. Крістін Форрестер. Наша мета – творення соціального капіталу // Наша громада. –2005. – № 1 [Електронний ресурс] / Крістін Форрестер. – Режим доступу : <http://www.dobrobut.org.ua>.
25. Лопатинський Ю.М. Інституціоналізація транзитивної економіки [Електронний ресурс] / Ю.М. Лопатинський // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103-1. – С. 229-232. – Режим доступу : <http://www.donntu.edu.ua/>"Бібліотека"/.
26. Лужанська Т. Професійні громадські організації АПК: спроможність до реалізації нових завдань [Електронний ресурс] / Т. Лужанська // БЮЛ. проекту ПРООН "Аграрна політика для людського розвитку". – 2003. – Вип. 16(16), верес. Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
27. Малік М.Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-10.
28. Мачеринскене И. Социальный капитал организации. [Электронный ресурс] / Мачеринскене И., Минкуте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
29. Онищенко В.П. Соціальний контекст євроінтеграційної стратегії України / В.П. Онищенко // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 60-74.
30. Полищук Е.А. Социальный капитал и его роль в экономическом развитии [Электронный ресурс] / Е.А. Полищук // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 5. – 2005. – Вып. 1. – С. 10–16. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
31. Пьер Бурдьё. Социальное партнерство и символическая власть [Электронный ресурс] / Бурдьё Пьер. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
32. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация [Электронный вариант] / В.В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
33. Семів Л.К. Соціальний капітал регіональних суспільних систем: аспекти формування та оцінки в умовах переходу до економіки знань / Л.К. Семів, Р.А. Семів // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: [зб. наук пр.]. – 2004. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 104-119.
34. Hamilton, Walton H. The Institutional Approach to Economic Theory / Hamilton, Walton H. // American Economic Review. – 1919. – №9. – P.309-318.
35. Pryor F.L. Market economic systems / Pryor F.L. // Journal of Comparative Economics, Vol. 33, 2005., P 25-46.
36. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.
37. Veblen T. The Plase of Science in Modern Civilization and Other Essays / Veblen T. – N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2014 р.

*

УДК 330.837.001.76:338.431

С.О.ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
 провідний науковий співробітник
 Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
 Національний університет біоресурсів і природокористування України
Р.В. КОСТЮК, молодший науковий співробітник
 Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сучасна значущість інституційного забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора еконо-

міки зумовлена необхідністю пошуку нових механізмів і методів взаємодії всіх учасників інноваційного процесу. Ключовим фактором активізації інноваційної діяльності, як показують результати численних досліджень, є структурування основних блоків інституці-

© С.О.Тивончук, С.В. Тивончук, Р.В. Костюк, 2014

21. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці / Дієсперов В.С. – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 488 с.
22. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах / Дієсперов В.С. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.
23. Концепція розвитку сільських територій до 2030 року. Проект / [П.Т. Саблук, М.Й. Малік, О.Г. Булавка, В.М. Скупий, В.А. Пулім, О.Г. Шпикуляк та ін.]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2007. – 46 с.
24. Крістін Форрестер. Наша мета – творення соціального капіталу // Наша громада. –2005. – № 1 [Електронний ресурс] / Крістін Форрестер. – Режим доступу : <http://www.dobrobut.org.ua>.
25. Лопатинський Ю.М. Інституціоналізація транзитивної економіки [Електронний ресурс] / Ю.М. Лопатинський // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – Вип. 103-1. – С. 229-232. – Режим доступу : <http://www.donntu.edu.ua/>"Библиотека"/.
26. Лужанська Т. Професійні громадські організації АПК: спроможність до реалізації нових завдань [Електронний ресурс] / Т. Лужанська // БЮЛ. проекту ПРООН "Аграрна політика для людського розвитку". – 2003. – Вип. 16(16), верес. Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
27. Малік М.Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-10.
28. Мачеринскене И. Социальный капитал организации. [Электронный ресурс] / Мачеринскене И., Минкуте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
29. Онищенко В.П. Соціальний контекст євроінтеграційної стратегії України / В.П. Онищенко // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 60-74.
30. Полищук Е.А. Социальный капитал и его роль в экономическом развитии [Электронный ресурс] / Е.А. Полищук // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 5. – 2005. – Вып. 1. – С. 10–16. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
31. Пьер Бурдые. Социальное партнерство и символическая власть [Электронный ресурс] / Бурдые Пьер. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
32. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация [Электронный вариант] / В.В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
33. Семів Л.К. Соціальний капітал регіональних суспільних систем: аспекти формування та оцінки в умовах переходу до економіки знань / Л.К. Семів, Р.А. Семів // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: [зб. наук пр.]. – 2004. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 104-119.
34. Hamilton, Walton H. The Institutional Approach to Economic Theory / Hamilton, Walton H. // American Economic Review. – 1919. – №9. – P.309-318.
35. Pryor F.L. Market economic systems / Pryor F.L. // Journal of Comparative Economics, Vol. 33, 2005., P 25-46.
36. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.
37. Veblen T. The Plase of Science in Modern Civilization and Other Essays / Veblen T. – N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2014 р.

*

УДК 330.837.001.76:338.431

С.О.ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Р.В. КОСТЮК, молодший науковий співробітник

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сучасна значущість інституційного забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора еконо-

міки зумовлена необхідністю пошуку нових механізмів і методів взаємодії всіх учасників інноваційного процесу. Ключовим фактором активізації інноваційної діяльності, як показують результати численних досліджень, є структурування основних блоків інституці-

© С.О.Тивончук, С.В. Тивончук, Р.В. Костюк, 2014

онального забезпечення функціонування ринку технологій (патентів та ліцензій; науко- і технологічно місткої продукції; високотехнологічного капіталу; науково-технічних фахівців), тобто інноваційних перетворень – продукування наукових знань та інновацій, їх комерціалізація і використання, забезпечення правової та організаційної основи в інноваційній сфері. Більшість спеціальних досліджень і теми впливу інституційних факторів на темпи зростання економіки стосуються переважно ролі політичних і правових інституцій у вирішенні економічних конфліктів та зниженні трансакційних витрат, однак поза увагою часто залишаються технологічні й організаційні новації в інституційній системі, які прямо впливають на економічний розвиток. У цьому аспекті важливою є оцінка ролі інституціональної структури та інституціональних змін, спрямованих на ефективне ведення інноваційної діяльності в аграрному виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інституційного забезпечення інноваційного розвитку економіки привертала увагу зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема Т.В. Гайдая [1], І.О. Іртищевой [6], О.В. Катигрбової [7], М. Лендела [8], Ю. Лапатинського [9], В. Попова [10], Д. Норта [11], О.Г. Шпикуляка [12] й ін. Напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників з зазначеної проблеми відкривають можливості для переосмислення й урахування об'єктивних чинників створення інституційної сфери інноваційного розвитку окремих галузей економіки. Водночас є необхідність детального вивчення специфічних особливостей та концептуальних положень інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки й обґрунтування інституційного забезпечення основних напрямів управління інноваційними ресурсами в аграрному виробництві.

Мета статті – дослідження понятійних категорій інституційної економічної теорії та обґрунтування необхідності застосування теоретичних надбань інституціоналізму у формуванні бізнес-системи управління інноваційними ресурсами в інноваційній сфері аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Інституціоналізм є одним з методологічно продуктивних напрямів економічної теорії у дослідженні змісту і механізму реалізації процесів системної трансформації економіки на інноваційній основі. В більшості розвинутих країн цільова державна підтримка інноваційної діяльності поступово мінімалізується створенням інституційного середовища інноваційного розвитку, що стимулює інновації й залучення іноземного, приватного та іншого капіталу в інноваційну сферу. Нині в інноваційній сфері аграрного сектора економіки України першочергового значення набуває необхідність удосконалення з використанням інституційного підходу сформованих відносин між державою, науковою сферою і суб'єктами господарювання, механізмів стимулювання створення конкурентоспроможних інноваційних продуктів та їх запровадження у виробництво. Дослідження різних поглядів на інституції як економічну категорію показало, що не існує єдиного трактування щодо їх визначення й класифікації, не вироблено єдиної концепції щодо змісту дефініції "інституція".

Переважна більшість дослідників інституціоналізм трактує як сталу систему базових інститутів, що склалася історично, яка регулює взаємозв'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної, або, у вужчому розумінні, як „павутина” взаємозв'язаних інститутів і зумовлених ними політичних та економічних організацій [6 – 8, 12]. Інституції в економічній літературі представлені здебільшого такими складовими частинами: як правила, стійкі норми; як стандарти поведінки; як звички, рутини, звичаї традиції; як стереотипи мислення; як соціальні відносини; як закони та організації (установи), що контролюють певні соціальні відносини; як механізм вирішення конфліктів між економічними суб'єктами; як законопримусовий механізм; як рівновага в стандартній координаційній грі, що повторюється [7, 9, 11]. На наш погляд, така кількість тлумачень інституцій зумовлена складністю й багатогранністю зазначеної категорії та застосування різних методологічних підходів до її дослідження.

Представники нового інституціоналізму з метою обґрунтування дії і функцій чинників, що формують інституційну систему інноваційного розвитку, розмежовують поняття «інститути» та «інституції». Під інституціями переважна більшість дослідників вбачає систему формальних (відносно стійких і довготривалих соціальних та економічних норм, що «визначаються в законах і різного роду письмових приписах, обов'язкових до виконання, тому їм притаманна «публічність та прозорість») і неформальних інституцій (вони діють через морально-етичні цінності, переконання, табу, усталені звички, відображаючи загальний цивілізаційно-культурний рівень індивідів та суспільства [1]. Частина елементів інституційної системи має достатньо динамічний характер і слугує засобом впливу на реальний стан інноваційного процесу (наприклад, закони, нормативні акти, угоди та ін.). Проте інша – є об'єктивною за змістом і формує весь спектр надбудови економічних відносин (наприклад, ринок, конкуренція, власність тощо), тобто слабо піддається впливу [9]. Формою прояву інституцій є інститути (інший переклад – організації), які є суб'єктом інституційного механізму. Як зазначає Д. Норт, «...не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організації, щоб забезпечити дотримання цих правил» [11].

Для забезпечення високоефективної інноваційної діяльності в аграрному виробництві, як доводять наші дослідження, необхідно застосовувати системний підхід до створення відповідних інститутів з відповідним набором норм і правил, зокрема:

інституційно-організаційного забезпечення – система організацій (органів влади), які забезпечують формування й реалізацію державної політики у сфері інноваційної діяльності;

інституційно-правового забезпечення – система нормативно-правових актів, які регулюють процес здійснення державної політики у сфері інноваційної діяльності;

інституціонального забезпечення інноваційних перетворень (продукування наукових знань та інновацій, їх комерціалізація й вико-

ристання) і функціонування ринку технологій (патентів та ліцензій; науко- і технологічно місткої продукції; високотехнологічного капіталу; науково-технічних фахівців);

інституційно-кадрового забезпечення – специфічна діяльність, здійснювана у процесі підготовки кадрів для забезпечення реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності.

Загалом інституційні трансформації щодо формування системи інституційного забезпечення інноваційної діяльності, як показує досвід розвинутих країн, повинні відбуватися не ізольовано, а в межах національної інноваційної системи (НІС), забезпечуючи синергетичний ефект щодо стійкого розвитку економіки на основі генерації, поширення і практичного використання нових знань та інновацій [11, 13]. На жаль, інституційні конфігурації інноваційної діяльності в аграрній сфері України поки що не забезпечують відповідну структуровану систему інституційного забезпечення інноваційної діяльності. Гострою проблемою залишається здійснення інституційного структурування поглиблених міждисциплінарних зв'язків в інноваційному циклі – «фундаментальні дослідження – розробки – комерціалізація інновацій у виробництві», функціонуванні ринку наукової й високотехнологічної продукції, кооперативних і контрактних відносин усередині науково-технічних та інноваційних структур й із зовнішніми контрагентами. Тому лише незначна частина вітчизняного наукового потенціалу аграрного спрямування, як і в цілому в науковому середовищі України, орієнтована на оновлення на сучасному рівні наукових знань [5].

Розглядаючи ключову, на наш погляд, проблему щодо організації взаємного впливу інституцій та інновацій, і зокрема розвитку науково-технічного та людського потенціалів, слід відзначити, що заходи щодо організації інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки проводяться переважно на основі придбання іноземних технічних комплексів і обладнання, запровадження окремих технологічних елементів інноваційного процесу без науково обґрунтованого комплексного підходу до формування інноваційних проектів та відповідної адаптації до

інституційних форм і структур, в яких вони мали втілюватися. Норми і правила, що встановлюються законами України, центральними, регіональними й місцевими органами влади, виявилися неефективними стосовно стимулювання організації інноваційного процесу [5]. Це стало головною концептуальною помилкою, що вплинуло на консервування неефективної структури інсти-

туцій науки та інноваційного розвитку галузі. Водночас слід зазначити, що Україна має достатньо потужний науковий потенціал аграрної науки, якому за умов формування дієвої інституційної системи під силу здійснювати наукове забезпечення виробництва конкурентоспроможної вітчизняної аграрної продукції, виходу її на світові ринки (табл.).

Науковий потенціал аграрної науки в Україні

Показник	НААН			Міністерство аграрної політики та продовольства		
	2005 р.	2008 р.	2012 р.	2005 р.	2008 р.	2012 р.
Кількість організацій, що виконують наукові та науково-технічні роботи, од.	127	119	93	93	86	82
Чисельність наукових працівників, які виконують наукові та науково-технічні роботи, осіб	5667	5645	5552	8159	9386	9011
з них мають науковий ступінь: доктора наук	393	398	310	754	791	763
кандидата наук	1960	1980	1608	3938	4562	4541
Фінансування наукових і науково-технічних робіт, усього млн грн	256,2	475,4	612,6	76,0	144,3	141,6
у т.ч. за рахунок державного бюджету	185,3	379,3	488,2	53,6	112,2	99,4
Кількість виконаних науково-технічних робіт, од.	3178	4358	3163	2503	2875	2141
З них зі створення нових видів: виробів технологій	214	311	184	119	307	290
сортів рослин та порід тварин	786	965	631	162	714	413
Кількість друкованих робіт – усього, од.	501	527	417	112	53	70
у тому числі монографій, підручників, навчальних посібників	7808	7227	8089	10896	18306	15340
Одержано охоронних документів – усього, од.	204	227	268	619	2230	807
З них: на винаходи	467	533	382	324	343	471
на сорти рослин	84	86	157	47	55	184
	214	218	172	6	7	7

Джерело: Державна служба статистики України / Наукова та інноваційна діяльність в Україні. – Стат. зб. – К., 2013.

Державний комітет статистики України / Наукова та інноваційна діяльність України. – Стат. зб. ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – К., 2009.

Практикою доведено, що саме завдяки формуванню інституційної системи інноваційної діяльності створюються умови щодо ефективного використання наявного наукового потенціалу, розгляду складних важковирішуваних суперечностей і способів їх подолання через підвищення ефективності внутрішніх взаємозв'язків функціонування інститутів інноваційної системи.

Детальніше розглянемо взаємодію інститутів ефективного функціонування бізнес-системи управління об'єктами інтелектуальної власності (інноваційними ресурсами) як одного із головних фундаментальних напрямів реалізації стратегічних і тактичних програм та проектів розвитку аграрного виробництва на інноваційних засадах. Біз-

нес-система управління інноваційними ресурсами як економічна категорія інституційної системи включає перелік поточних і стратегічних творчих завдань, які слід вирішувати у сфері створення наукомісткої продукції та ведення бізнесу. Це, зокрема, розробка бізнес-ідеї, вивчення ринку й проведення маркетингових досліджень, збір і обробка інформації, просування й реклама наукомісткої продукції та послуг. І далі ціла низка питань – своєрідних сходинок до успіху: управління підприємством та кадрами, подолання конкуренції, робота з партнерами, ведення переговорів, формування ціноутворення, організація фінансової діяльності, бізнес-планування, моніторинг юридичної та нормативно-правової основи ведення біз-

несу тощо. Слід відзначити, що активізація бізнесових структур до розвитку виробництва на інноваційній основі вимагає насамперед створення в економіці конкурентного ринкового середовища. Конкуренція як інститут ринку, з одного боку, зумовлює ефективність функціонування інших інститутів, а з іншого – допомагає економічним суб'єктам правильно реагувати на ринкові сигнали при виборі стратегії інноваційного розвитку. Загострення конкуренції в умовах функціонування інноваційної економіки стимулює збільшення інвестицій у НДДКР, використання інновацій, поліпшує якість інтелектуальних продуктів і веде до зниження витрат.

До цього ж розвиток конкуренції є найважливішим чинником формування інноваційної поведінки генераторів інновацій та сільськогосподарських підприємств на ринку: зміна конкурентних відносин зумовлює необхідність розробки й реалізації інноваційних продуктів суб'єктами інноваційного процесу на основі пошуку нових методів дослідження, способів реалізації інноваційних ідей, нових мотиваційних механізмів переходу до інноваційних змін.

Наукові установи НААН, вищі навчальні заклади і наукові установи Міністерства аграрної політики та продовольства України з року в рік одержують близько 700–900 охоронних документів на створення нових видів виробів, технологій, сортів рослин і порід тварин, застосування яких у агропромисловому виробництві уможливорює виробляти в Україні щорічно майже 50, а в перспективі 70–80 млн т зерна, 10–15 млн т насіння олійних культур, подвоїти виробництво продукції галузі тваринництва, забезпечити імідж України як житниці не лише в Європі, а й у світі, лідера експорту олії, зерна ячменю і кукурудзи.

При застосуванні у виробництво об'єктів інтелектуальної власності останні володіють унікальною властивістю відтворюватися тим більше, чим інтенсивніше їх використовують. Вони не тільки самозбагачуються, але й здатні примножувати матеріальні ресурси, підвищувати ефективність використання природних багатств. Реально трансформація наукових знань в інновації, а останніх – у наукомістку продукцію відбува-

ється за умов функціонування ефективної бізнес-системи управління інноваційними ресурсами, взаємодії всіх інститутів інноваційного процесу. Із зазначеного випливає, що резерви криються в усіх фазах інноваційного циклу: від генерації знань – створення інновацій – формування на їх основі інноваційного ресурсу до включення останнього у виробництво наукомісткої продукції.

Проте дотепер в аграрному виробництві України інноваційні ресурси не набули широкого використання. У 2013 році із 57 тис. діючих аграрних формувань науковими установами НААН було укладено договорів на запровадження у виробництво інновацій лише із 1420 аграрними формуваннями [4]. І якщо у подальшому не будуть задіяні механізми активізації створення та застосування конкурентоспроможних інновацій, економічне зростання агропромислового виробництва залишиться проблематичним.

Одним із шляхів розв'язання проблеми активізації застосування інноваційних ресурсів та їхніх великих можливостей є створення дієздатної інституційної конфігурації освоєння бізнес-системи управління інноваційними ресурсами, тобто об'єднання різних інститутів (підсистем), формування ефективних взаємозв'язків між інститутами (підсистемами) з різними функціональними властивостями, якими володіє кожний з інститутів (підсистем).

Досвід діяльності високоефективних підприємницьких зарубіжних і вітчизняних формувань, що працюють на ринку наукомісткої продукції, підкреслює, що одержання прибутку, нових значних результатів у розвитку бізнесу в основному досягається за ефективнішого чи додаткового використання інноваційних ресурсів. А для цього бізнес-системи управління інноваційними ресурсами мають включати такі інституційні структури (підсистеми): “Маркетинг інновацій та інноваційної діяльності”; “Дослідження і розробки”; “Забезпечення і трансформація ресурсів”; “Виробництво”; “Управління (менеджмент)” з розробками методичних інструментів (великим набором консультаційних та навчальних послуг).

Інститут (підсистема) “Маркетинг інновацій” узагальнює й проводить моніторинг:

стану наповнення наукомісткого ринку інноваціями, платоспроможності його інноваційних сегментів, ресурсів ринкового спрямування та їхні структури;

інформаційних потоків, спрямування інноваційної стратегії;

суб'єктів, що формують і реалізують технологічні ресурси, технічні засоби й технологічні, консалтингові послуги;

формування збуту суб'єктами наукомісткої продукції, обсягів та цінової палітри.

Інститут (підсистема) “Маркетинг інноваційної діяльності” спрямовує свою діяльність на:

вивчення запитів, потреб споживачів у інноваціях, платоспроможних сегментів ринку наукової продукції, формування взаємозалежних внутрішніх і зовнішніх потоків;

відпрацювання методів трансферу інноваційних ресурсів наукових колективів на принципах ринкових механізмів для створення наукомісткого виробництва;

оцінку можливостей інституцій (франчайзингових, інжинірингових структур щодо організації виробництва наукомістких товарів і послуг на контрактних засадах, передачі прав на інтелектуальну власність для використання її у наукоємній сфері);

сприяння організації науково-виробничих корпоративних формувань на договірних або майнових засадах з виробництва наукомісткої продукції.

Інститут (підсистема) “Дослідження і розробки” спрямовується на створення конкурентоспроможних інновацій, отримання доданої вартості від їхньої розробки.

Інститут (підсистема) “Забезпечення і трансформація ресурсів” включає інституції, що забезпечують ресурсами виробництво. Вона визначає обсяг ресурсів-надходжень ззовні, організаційні структури-постачальники, а також кількість залучення власних ресурсів.

Інститут (підсистема) “Виробництво” спрямовує структурні підрозділи, що функціонують у сфері виробництва, на задіяння оптимальних технологічних параметрів для перетворення залучених ресурсів у наукомісткий продукт, програмовану якість наукомісткої продукції та максимальну ефективність за мінімальних витрат.

Інститут (підсистема) “Управління (менеджмент)” – забезпечує оптимальне функціонування бізнес-системи на основі:

визначення ринку збуту;

з'ясування умов різних методів інвестування й приймання оптимального рішення;

вивчення умов і можливостей залучення іноземних інвестицій;

створення оптимальних умов управління інноваційними процесами, зумовленими формуванням інноваційних бізнес-проектів з визначенням параметрів та результатів бізнесу, грошових потоків (витрат і надходжень);

обґрунтування надійності технологічного рівня виробничої бази;

унікнення технологічної залежності.

Ці нерозривні зв'язки інституційного забезпечення “Бізнес-системи управління інноваційними ресурсами” визначають безперервний рух та зміну елементів загального технологічного процесу виробництва наукомісткої продукції відповідно до закону взаємодії.

І саме за таких зв'язків один елемент технологічного процесу стимулює ріст іншого, підтримує його. Функціонування такого зв'язку створює умови, за яких інститут “Маркетинг”, володіючи інформацією про стан ринку, напрями його розвитку, знаючи ідеї інституту “Дослідження і розробки”, дає можливість підприємству проектувати таку наукомістку продукцію й такі послуги, які будуть сприйняті споживачами.

Водночас інститут “Маркетинг” прогнозує вигідні сегменти ринку. Така інформація – знахідка для інституту “Забезпечення та трансформація ресурсів”. А для того, щоб стати ще ефективнішим, інститут “Маркетинг” побуджує інститут “Управління” на вирішення питань оптимальної організації виробництва з погляду його сталого функціонування за умов обмеженості всіх видів ресурсів, а інституту “Дослідження і розробки” – на творчий пошук нестандартних рішень щодо виробництва наукомісткої продукції.

Застосування бізнес-системи управління інноваційними ресурсами в умовах дієздатного інституційного забезпечення інноваційної діяльності забезпечує, як правило, досягнення ефекту мультиплікації доданої вартості, пов'язаного з так званою петлею

взаємного посилення виробничих процесів. Саме ріст доданої вартості з одночасним ростом інвестицій у наукомістке виробництво стимулюється ефективним управлінням інноваційними, матеріальними й інвестиційними потоками інноваційного процесу наукоміського виробництва та освоєння платоспроможних сегментів ринку.

Зі зростанням інвестицій у базисні нововведення починається або прискорюється ріст виробництва і збільшується його ринкова частка з одночасним заміщенням застарілих технологій, зменшенням витрат, створенням доданої вартості заінтересованим акціонерам, зниженням цін, ростом попиту. Цей позитивний процес індексує поліпшення нововведень, залучення нових інвестицій в інноваційні проекти й чергове збільшення обсягів продажу із появою нової конкурентоспроможної продукції. Далі – зростання кількості робочих місць, поліпшення добробуту населення. Ось так один інститут інноваційного процесу стимулює ріст іншого, підтримує його. І це пояснює, скажімо, ситуацію, за якої оптимальна організація виробництва зумовлює проектування тієї наукоміської продукції та досконалих виробів, на які вже чекає ринок.

При освоєнні бізнес-системи за умов формування дієздатної інституційної системи інноваційної діяльності, де інновації частогусто дуже відрізняються одна від одної — й щодо об'єктів, і щодо теоретичної ідеології та підходів до їхнього застосування, відбувається адаптація глибини перетворення об'єкта, його масштабних змін за реалізації вже одержаного рішення (створеної інновації) і з погляду узгодженості останнього з різними інституціями, з якими воно зв'язано, – технічними, економічними, соціальними.

Висновки. Забезпечення у сучасних умовах успішного функціонування й розвитку аграрного сектора України на інноваційних засадах вимагає гармонізації функціонування інституцій влади, бізнесу і науки на основі партнерського співробітництва, реалізації концепції інституційного забезпечення інноваційного розвитку галузі на регіональному й державному рівнях. Під інституціями, як показують узагальнені результати до-

сліджень, що містяться у працях “старих” і “нових” інституціоналістів, найчастіше розуміється сукупність існуючих норм, правил, настанов, традицій, звичаїв, які утворюють певні рамкові обмеження функціонування відповідного типу економічної системи та створюють моделі економічної поведінки господарюючих суб'єктів на інноваційній основі. Основу інституційної структури будь-якого типу становить сукупність формальних і неформальних інститутів. Сучасний стан інституційного забезпечення інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві зумовлює необхідність поглиблення інтеграції інституцій науки, бізнесу та державних структур, організації тіснішої їх взаємодії щодо активізації інноваційної діяльності на основі формування бізнес-системи управління інноваційними ресурсами, відпрацювання механізму залучення коштів приватних інвесторів для здійснення науково-інноваційного процесу.

На забезпечення успішного функціонування бізнес-системи управління інноваційними ресурсами інноваційної діяльності в аграрному виробництві суттєво впливає формування як неформальних, так і формальних інституцій у широкому й вузькому сенсі з покладанням на них широкого спектру функцій, зокрема: створення, випробування та поширення знань і навичок; захист прав інтелектуальної власності, патентного законодавства; організація інноваційного процесу; забезпечення певного рівня стабільності виробництва; управління ризиками; врегулювання конфліктів та посилення співпраці тощо.

Ефективні сукупні структурні інституційні зрушення в інноваційній діяльності можна побачити за допомогою аналізу структури валового внутрішнього продукту, результатів внутрішньої й зовнішньої торгівлі, розподілу та продуктивності праці. Разом із тим доведено, що вчені проводять ефективні дослідження та їхні наукові розробки мають високу сприйнятливість виробництвом завдяки тому, що вони працюють у відповідному інституційному середовищі, або розвиток ефективного інституційного середовища є результатом передових наукових методів дослідження наукових установ, високої кваліфікації вчених, що в них працюють.

Список використаних джерел

1. *Гайдай Т.В.* Вплив сучасної інституціональної теорії на розвиток економічної науки / Т.В. Гайдай // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 92-107.
2. Державна служба статистики України / Наукова та інноваційна діяльність в Україні. – Стат. зб. ТОВ «Август Трейд». – К., 2010.
3. Державний комітет статистики України / Наукова та інноваційна діяльність України. – Стат. зб. ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – К., 2009.
4. Звіт про діяльність НААН України за 2006-2019 роки та 2012 рік. – К.: Аграрна наука, 2013.
5. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2012 році. – Режим доступу: <http://www.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/>.
6. *Іртіщєва І.О.* Інституційне забезпечення формування інноваційних стратегічних структур агропродовольчої сфери. – Режим доступу: <http://www.obuch.com.ua/ekonomika/3085/index.html>.
7. *Катигрובה О.В.* Сутнісна характеристика понять “інститут” та “інституція” в теорії інновацій www.sworld.com.ua/.../7510-description-of-un.
8. Лендел М. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі / М. Лендел // Регіональні студії. — 2001. — Вип. 1. — С. 18—28.
9. *Лопатинский Ю.* Институциональная аграрная матрица [Текст] / Ю. Лопатинский // Экономика Украины. – 2004. – № 4. – С. 64-72.
10. *Попов В.* Институциональна складова трансформаційних процесів в економіці / В. Попов, О. Прутська // Вісник київського нац. торговельно-економічного ун-ту. – 1/2003. – №1. – С.13-18.
11. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
12. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
13. Institution, contracts and organisations : perspectives from new instution economics / ed. by . – Cheltenham : Edgar Elgar Publishing , 2000. – 460 p.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014 р.

* * *

Новини АПК

Виробництво біопалива в Україні

18 липня 2014 року відбулася нарада на тему «Біопаливо – продовольча, енергетична та екологічна безпека України». Ініціатором і організатором наради виступило Міністерство аграрної політики та продовольства України спільно з Національною академією аграрних наук України.

Наша країна належить до енергодефіцитних країн, яка щороку споживає до 50 млрд м³ природного газу, з яких понад 30 млрд м³ змушена імпортувати. У зв'язку з непередбачуваними та економічно невмотивованими подіями питання біопалива стало одним із найпріоритетніших для країни.

На нараді науковці прозвітували про створені проекти та перспективні напрями вирішення проблеми. Національна академія аграрних наук України оголосила про відкриття фінансування наукових досліджень п'ятирічної програми «Біоенергетичні ресурси», якою передбачено дослідження енергетичного потенціалу ряду традиційних і нових сільськогосподарських культур. Перспективними культурами визначено: цукрові буряки, міскантус, свічграс, енергетичну вербу.

Головною установою з виконання Програми є Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН.

Виступаючи на нараді, Міністр аграрної політики та продовольства України Ігор Швайка зазначив: «В Україні давно назріла потреба переходу на біопаливо. Однак не можна забувати, що ми не можемо розвивати одну галузь, завдаючи шкоду багатьом іншим. Збільшення обсягів виробництва біопалива повинно бути чітко розрахованим та запланованим. Ми не можемо порушити баланс біосфери, а тому при плануванні маємо точно знати, що, на скільки років, з якою інтенсивністю будемо саджати. Тому головне завдання НААН – перейти з теоретичної площини в практичну, але робити це обдумано і відповідально. Нашим гаслом повинні стати слова видатного українського науковця В.І. Вернадського: «Через розумне споживання до раціонального використання природних ресурсів».

Прес-служба Мінагрополітики України

*М.В. ПЕТЕР, асистент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Концептуальні засади японської філософії Кайдзён в управлінні сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами

Постановка проблеми. Аграрний сектор – найважливіша складова економіки України, що має забезпечувати добробут населення, його економічну незалежність. Одним із напрямів реалізації цього завдання є розвиток кооперативних відносин.

Кооперація як організаційна форма господарювання та система економічних відносин сприяє формуванню ідеології захисту сільськогосподарських товаровиробників, залученню їх в інтеграційні процеси, що дає змогу використовувати переваги великомасштабного виробництва без додаткових капітальних витрат.

Підприємства кооперативного типу, в т.ч. сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, засновані на приватній власності, як правило, забезпечують свободу вибору і несуть повну відповідальність за наслідки своєї діяльності. Вони спираються на власні фінансові ресурси, мають систему управління, побудовану на демократичних принципах. Головна мета обслуговуючої кооперації в АПК – допомога сільськогосподарським товаровиробникам у розвитку економіки та підвищенні ефективності їх господарської діяльності. Вона необхідна не лише для розвитку сільського господарства країни, але й для забезпечення національної продовольчої безпеки та скорочення масштабів бідності на селі. Тому відповідно до мети і завдань кооперації її розвиток належить до найактуальніших проблем сільського господарства в умовах перехідного періоду, тим більше в

умовах аграрної кризи. Це характеризує кооперативну операцію як об'єктивну необхідність і є одним із пріоритетних напрямів розвитку вітчизняного підприємництва.

Щодо сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, то такі організації досі не набули бажаного поширення в Україні з низки причин. Одна з них – недосконалість механізмів управління сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом, у т.ч. формування кооперативних взаємовідносин, а також невміння менеджменту безперервно вдосконалювати усі процеси, які відбуваються у створеному кооперативі.

Виходячи з цього, пропонуємо взяти за основу концептуальні засади японської філософії Кайдзён в управлінні обслуговуючим кооперативом.

Стан вивченості теми зумовило завдання та зміст даного дослідження, включаючи практичне осмислення філософії Кайдзён в управлінні сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання Кайдзён в управлінні підприємством присвячені роботи таких українських та зарубіжних учених як О. Вадан [1], Н. Нечитайлової [6], Е. Садченко [7], В. Швед [8], В. Маркова [4], а також молодих дослідників І. Гончарової [3], Т. Костенко [5] та ін.

Водночас у вітчизняній науковій літературі немає робіт, які описують взаємозв'язок між використанням філософії Кайдзён у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах та підвищенням ефективності їхньої діяльності.

Мета статті – обґрунтування необхідності удосконалення управлінських механізмів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для підвищення їх ефективності за рахунок формування принципів застосування в управлінні кооперативами японської філософії Кайдзєн.

Виклад основних результатів дослідження. Концепція, або концепт (від лат. *conceptio* – розуміння, система), – певний спосіб розуміння (трактування, сприйняття) будь-якого предмета, явища або процесу; основний погляд на предмет; керівна ідея для їх систематичного висвітлення. Застосовується також для позначення провідного задуму, конструктивного принципу в науковій, технічній, політичній та інших видах діяльності.

Кайдзєн зародився в Японії. Саме слово є складовим і включає в себе два інших – «кай» (зміна) і «дзен» (мудрість). Кайдзєн (японський термін – 改善 - "безперервне вдосконалення", "поліпшення" або "зміна на краще") — японська філософія або стратегія, головна думка якої фокусується на безперервному вдосконаленні процесів виробництва, а також розробки допоміжних бізнес-процесів і управління, й усіх інших аспектів життя людей та організації.

Уперше філософію Кайдзєн було застосовано в ряді японських компаній у період відновлення після Другої світової війни, і відтоді вона поширилася по всьому світу [11]. Дану систему давно застосовують такі компанії як Toyota, Nissan, Honda, Canon, Panasonic та безліч інших.

Успіх японців багато в чому заснований на філософії, яку вони сповідують, – філософії постійного, неквапливого вдосконалення всіх процесів. Якщо на Заході компанії воліють змінюватися за рахунок інновацій – великих, але рідкісних перетворень, то в Японії прийнятий зовсім інший підхід, згідно з яким компанії змінюються протягом усього свого життя. Весь час, непомітно, повільно, удосконалюючись кожна хвилину [12].

У філософії Кайдзєн організації безперервно поліпшують усі функції бізнесу, в чому задіяні всі працівники – від директора до звичайного робітника. Поліпшуючи стандартизовані дії та процеси, Кайдзєн має на меті усунути всі втрати.

Кайдзєн – це процес, який є нормою в Японії. Відношення до справи, де співробітники, групи і процеси піддаються постійному вдосконаленню, є нормою для будь-якого японця, який не уявляє як можна жити інакше.

Однак Кайдзєн далеко не завжди лежить на поверхні. Часто цей процес абсолютно непомітний, оскільки його основою є поступове, непомітне вдосконалення [6].

До ключових компонентів (або концепцій) Кайдзєн відносять більшу частину відомих японських інструментів менеджменту, включаючи постійне й акцентоване скорочення всіх видів втрат, спрямоване на безперервне підвищення ефективності роботи і зниження витрат; контроль якості в масштабі всієї компанії, причому поняття якості включає не лише якість продукції чи послуги, а ширше поняття якості самої роботи; стандартизацію – діяльності по стабілізації та підтримці досягнутих результатів поліпшення за рахунок навчання й дисципліни, забезпеченню стабільно високих результатів роботи; «поставки-точно-в-строк»; систему нуль дефектів; систему подачі пропозицій та багато іншого [7].

Для забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, його ефективної діяльності й удосконалення менеджменту необхідним є створення моделі Кайдзєн в управлінні таким видом господарської діяльності в Україні. Тому розглянемо основні елементи Кайдзєн, які пропонуємо віднести до вищевказаної моделі та які необхідно застосовувати, на наш погляд, в управлінні сільськогосподарським кооперативом (рис. 1).

PDCA/SDCA. Відомо, що згідно з концепцією Кайдзєн, підприємства передусім орієнтуються на процес, а не на результат. Це робиться для того, щоб створювати досконалішу продукцію/послугу. Кооперативне підприємство намагатиметься на кожному етапі надавати бездефектну продукцію/послугу, щоб співробітники на наступному етапі працювали з найкращими матеріалами. Такий принцип повинен мати місце як у мікро-, так і в макросередовищі кооперативу.

Рис. 1. Модель Кайдзєн в управлінні сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом

Джерело: Складено автором.

Одним із основних елементів концепції Кайдзєн є цикл «плануй, роби, перевіряй, дій» (PDCA: plan, do, control, act). Його суть зводиться до того, що спочатку починається планування якогось нового процесу (наприклад, етап включає в себе перевірку одержаного результату). Останній елемент циклу (якщо так можна його назвати) означає «дій». На цьому етапі аналізуються одержані результати і члени кооперативу думають про те, як можна поліпшити поточний процес, щоб домогтися в майбутньому вищих результатів. Встановлюються цілі на майбутнє, які повинні привести до нових поліпшень.

Тобто, в рамках даного циклу члени кооперативу не мають бути задоволені поточним станом речей. Вони повинні бути завжди націлені на те, щоб внести якісь нові елементи в процес, здатні удосконалити його. Цікаво, що після завершення кожного кола циклу PDCA має відбутися специфікація виконаного процесу, щоб він був стандартизований в компанії (в нашому випадку – в кооперативі). Для цього використовується цикл SDCA (standardize – стандартизууй, do – роби, control – перевірка, act – дій) [9]. Стандартизація унеможливує серйозні відхилення при виконанні роботи кооперативу як у строках, так і в одержуваній якості.

Підводячи підсумок під цим моментом, можна сказати, що цикл PDCA покликаний поліпшувати поточні процеси, які проходять в організації, а SDCA – стабілізувати існуючі.

Якість. Кайдзєн, як й усе в Японії, передусім орієнтований на якість. Тут простежується деяка важлива розбіжність між європейським (або американським) керівництвом та японським. Останні ніколи не підуть на компроміс щодо якості продукції, послуг. Схильність до якості – одна з основних складових частин Кайдзєн.

«Розмова за допомогою даних». Звучить дуже дивно, але це ще одна важлива частина

Кайдзєн. Ніяких здогадок і припущень. Оперувати варто тільки реальними фактами, точними даними. Постійний збір та аналіз даних є важливим моментом, що дає змогу удосконалювати всі процеси в кооперативі й поза ним. По суті, без цього неможливе існування даної стратегії.

Споживач будь-якого подальшого процесу. Суть цього етапу зводиться до того, що існує два типи споживачів для кооперативу – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать кінцеві споживачі продукції, а до внутрішніх – будь-який член кооперативу, або його господарство, яке одержує продукцію /сировину /послугу від попереднього. І продукція/сировина має бути доставлена споживачеві в ідеальному варіанті. Без дефектів на кожному попередньому етапі та точно в строк. Багато в чому за рахунок такої системи й досягається знаменита японська якість. А, загалом, і розвинена економіка [10].

Звичайно, Кайдзєн не обмежується перерахованими вище системами. До нього прийнято відносити й інші досить відомі елементи, такі, наприклад, як система подання пропозицій. Це означає, що кожен член кооперативу може подати свою пропозицію щодо діяльності кооперативу, і що він буде почутий. Такий підхід, безсумнівно, дасть змогу обслуговуючим кооперативам одержати масу додаткових ідей від своїх членів.

Згідно з вищесказаним пропонуємо Методику роботи Системи пропозицій (рис. 2).

У нинішній час багато елементів Кайдзєн міцно увійшли в побут по всьому світу, змінивши зовнішність менеджменту.

Якщо підприємство тільки починає запроваджувати Кайдзєн без зовнішніх інвестицій, то звичайні результати, яких можна досягти через короткий час, – це скорочення терміну виконання замовлення в 5-10 разів, зростання продуктивності праці на 50-200 %, зниження витрат на 10-30 %, скорочення

браку на 30-80 % [13]. Саме те, що потрібно нині всім сільськогосподарським підприємствам, у т.ч. кооперативам. До речі, «криза» в східних мовах позначається двома ієрогліфами: «небезпека» і «можливість». Тому

українським сільськогосподарським товаровиробникам необхідно нарешті сприйняти аграрну кризу як можливість внутрішньо вдосконалитися.

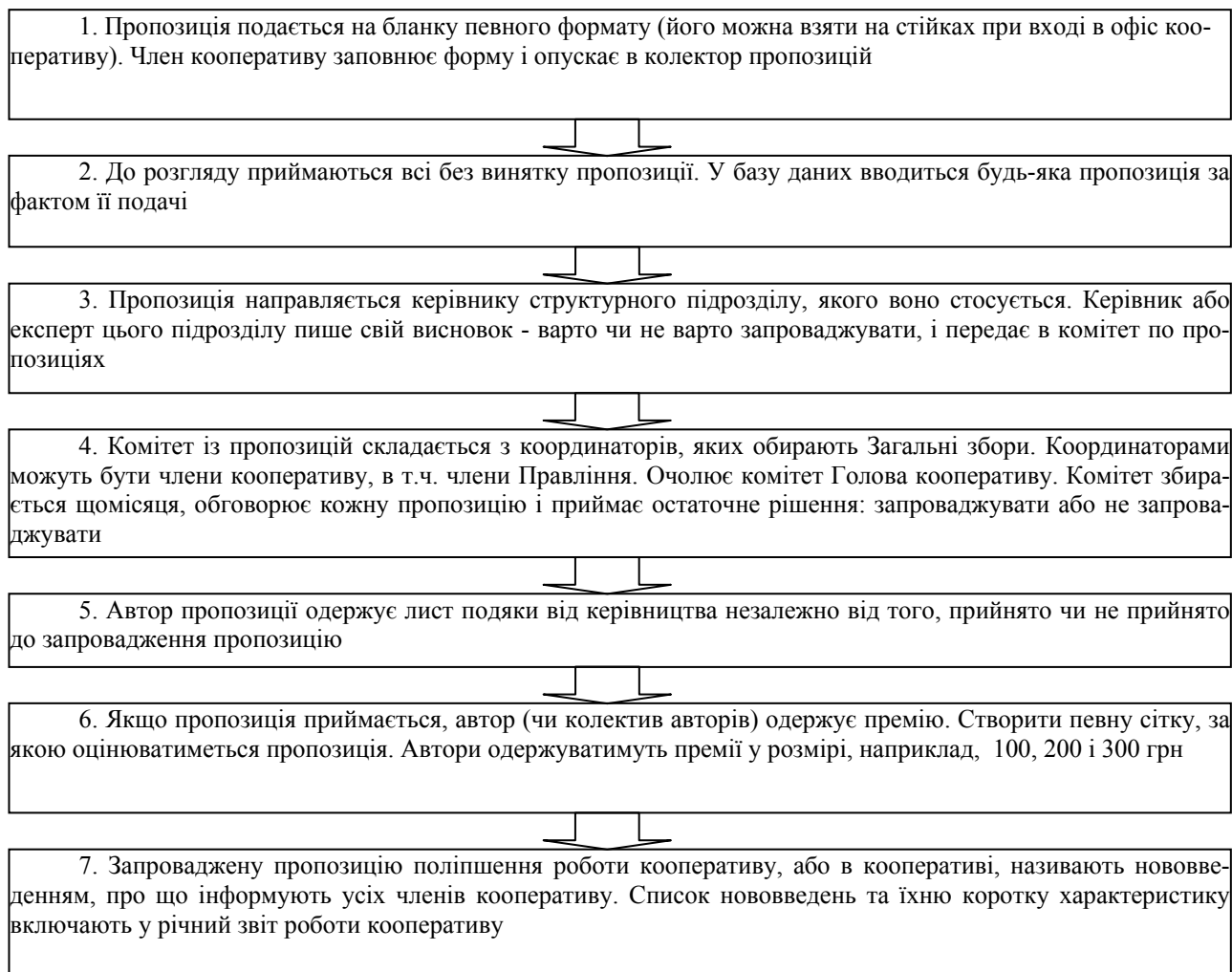

Рис. 2. Методика роботи Системи пропозицій у сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі

Джерело: Складено автором.

Висновки. Криза кооперації в Україні призвела до вирішення принципового питання удосконалення управлінських механізмів у сільськогосподарській обслуговуючій кооперації, взявши за основу філософію Кайдзен.

Відомий принцип потенціалу розвитку означає, що, в ідеалі, будь-які процеси сільськогосподарської обслуговуючої кооперації повинні містити в собі внутрішню перспективу подальшого якісного розширення. Відповідність системі принципів кооперації являє собою необхідну умову її високої ефе-

ктивності; достатньою ж умовою цього є безперервне вдосконалення усіх процесів, які відбуваються в кооперативі.

Отже, поліпшення можуть бути невеликими, кожне з них окремо, можливо, не так помітне, але їх сукупний ефект вельми значний (ефект синергії). Тому реалізація стратегії Кайдзен у рамках сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу має здійснюватися за допомогою неухильного дотримання принципів підтримки системи безперервних поліпшень, які представлені на рисунку 3.

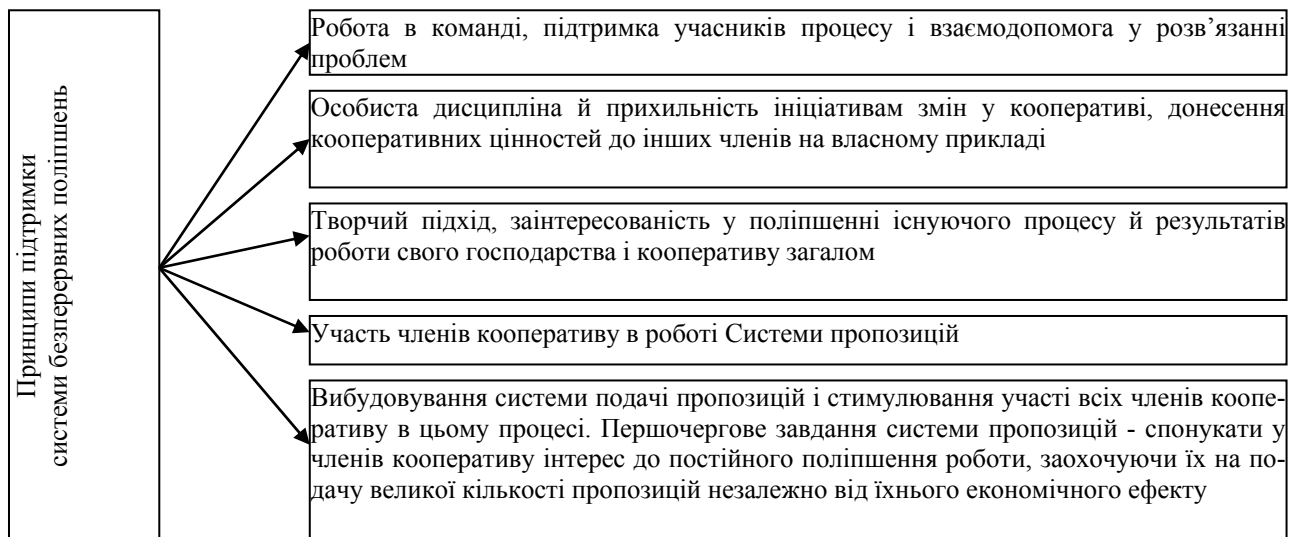

Рис. 3. Принципи реалізації стратегії Кайдзєн у рамках сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

Джерело: Складено автором.

Список використаних джерел

1. *Вадан О.* Кайдзен. Системные принципы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bizentropy.biz/articles/79-kajdzen-sistemnye-principy.html>.
2. Высшая школа бизнеса МГУ имени М.В. Ломоносова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mgubs.ru/?id=810&news>.
3. *Гончарова І.І.* Застосування принципів філософії кайдзен у діяльності підприємств сфери послуг / І.І. Гончарова // Маркетинг: теорія і практика. – 2008. – № 13. – С. 58–63.
4. *Марков В.* Кайдзен – долгосрочная стратегия японского менеджмента / В. Марков, П. Рабунец // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.leaninfo.ru/2010/06/>.
5. *Костенко Т.* Использование преимуществ системы кайдзен для повышения производительности труда / Т. Костенко. – Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Економіка. – 2013. – № 10(151).
6. *Ничитайлова Н.С.* Роль концепции кайдзен в совершенствовании экологического менеджмента в регионе / Н.С. Ничитайлова // Проблемы регионального и муниципального управления. Сб. докл. междунар. науч. конф., апрель 2010 г. – М.: Российский госуд. гуманитар. ун-т, 2010. – С.132-136.
7. *Садченко Е.В.* Экомаркетинговые стратегии «кайзен» /Е.В. Садченко // Механізм регулювання економіки. – 2009. – №4 (44). –Т.2. – С. 107–114.
8. *Швед В.В.* Кайдзен менеджмент – японський шлях сучасних підприємств / В.В. Швед // Наук. вісн. – 2011. – № 10 (135). – С. 13–19.
9. *Bowles, J. & Hammond, J.* Beyond quality how 50 wining companies use continuous improvement, 2001, NewYork: Putnam.
10. *Barnes, T.* Kaizen strategies for successful leadership, 2006, Pitman Publishing London.
11. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Кайдзен>.
12. <http://www.biztimes.ru/index.php?artid=907>.
13. http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=223&d_no=25935.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2014 р.

* * *

*М.М. ГУМЕНЮК, аспірант**
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Економічні механізми підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств регіону

Постановка проблеми. Ефективність виробництва – одна із основних категорій ринкової економіки і віддзеркалює його результативність, також є основним критерієм механізму господарювання.

У результаті реалізації аграрної реформи в нашій країні створено нові форми сільськогосподарських підприємств, що стало складовою частиною інституціональних змін в аграрній економіці, які мають забезпечити формування в сільському господарстві цивілізованих ринкових відносин, підвищення ефективності функціонування галузі. Проте в процесі ринкових трансформацій основна увага приділялася роздержавленню сільськогосподарських підприємств, приватизації їх майна та землі. Питання ж раціональної організації й оптимальної структури аграрного виробництва перейшли в розряд другорядних, хоча відіграють надзвичайно важливу роль в ефективному функціонуванні сільськогосподарських підприємств.

Головними причинами, що зумовили такий негативний стан, є недосконалість організаційно-економічного механізму господарювання новостворених підприємств, низькі темпи впровадження новітніх технологій виробництва, несприятливе ринкове середовище, недосконалі фінансово-кредитна та податкова політика держави відносно сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики вдосконалення організаційно-економічного механізму

для забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців: В.Г. Андрійчук [2], П.С. Березівський [2], В.С. Габор [3], П.Т. Саблук [7], В.Я. Месель-Веселяк [5], Ю.Я. Лузан [4]; М. Азерн [10], Д. Мунро [11], Дж. Куртіс [12], С. Зіртле [13].

Водночас розробка й удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення ефективності сільськогосподарських підприємств потребує досліджень з урахуванням регіональних особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – розробка пропозицій щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму, що сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області.

Виклад основних результатів дослідження. Загалом стратегічною метою розвитку сільськогосподарських підприємств Івано-Франківщини, на нашу думку, є збільшення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві валової продукції, наповнення ринку високоякісною продукцією, підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва. Необхідно відзначити поступове збільшення частки сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі валової продукції області протягом останніх п'яти років: із 19,3% у 2008 році до 30,2% у 2012-му. Відповідно частка валової продукції господарств населення у загальному обсязі валової продукції області у 2012 році становила 69,8%. Водночас зазначимо, що площа ріллі у сільськогоспо-

* Науковий керівник – В.Я. Месель-Веселяк, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© М.М. Гуменюк, 2014

дарських підприємствах понад три рази менша, ніж у господарствах населення: 108,1 тис. га проти 381,9 тис. га.

Найповнішому використанню можливостей сільськогосподарських культур, які відіграють провідну роль у виробництві продуктів харчування, кормів, сировини для промисловості, сприяє збільшення виробництва олійних культур. Однією з них є ріпак, урожайність якого у 2012 році в Івано-Франківській області становила 25,2 ц/га, тоді як середня врожайність по Україні була 22,1 ц/га. Вирощуванням цієї культури в області займається 41 підприємство, рівень рентабельності реалізації становить 40,1%, а загальний обсяг прибутку – 44562 тис. грн. Загалом в області за 2008-2012 роки валові збори ріпаку збільшилися удвічі. Хоча виробництво й реалізація даного виду продукції рентабельні в області, але висока конкуренція на ринку ріпаку щодо його реалізації та наявність трейдерів призводять до недоодержання доходів сільгоспвиробниками. Підвищення ефективності виробництва ріпаку, на нашу думку, можна досягти через переробку його на біодизель.

Нині в Україні не існує жодного заводу європейського рівня з виробництва біопали-

ва. Згідно з низкою офіційних заяв, зарубіжні фірми пропонують будівництво в Україні великих заводів для виробництва біодизеля потужністю 50–100 тис. т на рік, що потребує переробки близько 300 тис. т насіння ріпаку. Вартість такого заводу становить понад 100 млн грн. Недостатність сировинної бази й відсутність гарантій щодо стабільних поставок сировини, а також недозавантаженість потужностей аналогічних заводів за кордоном, блокує розробку проектів будівництва таких заводів за участі іноземних інвесторів [6]. Тому будівництво в Україні невеликих заводів із виробництва біодизеля потужністю 3 тис. т щороку має, на наш погляд, кращі економічні перспективи.

Якщо провести економічні розрахунки за зразком, який представлено у стратегії розвитку сільського господарства України до 2020 року [8], з поправкою на умови Івано-Франківської області, то їх результати показують, що нині підприємствам вигідніше переробляти ріпак на біодизельне паливо, ніж реалізовувати ріпакове насіння на зовнішньому ринку. Так, при реалізації 3 тис. т ріпаку сільгоспвиробники одержать 3368,7 тис. грн, а при переробці на біодизель – 6329,7 тис. грн (табл. 1).

1. Ефективність переробки ріпаку на біодизель (на прикладі Івано-Франківської області)

I. Реалізація насіння ріпаку, грн		II. Використання для виробництва біометанолу, грн	
Повна собівартість 1 т ріпаку	2799,0	Виробнича собівартість 1 т ріпаку	2601,9
		Витрати на переробку	188
		Разом витрат	2789,9
Реалізаційна ціна	3921,9	Вихід біодизеля, кг	400
		Вартість, грн (по 10 грн за 1 кг)	4000
		Вихід макухи, кг	550
Прибуток	1122,9	Вартість, грн (по 1,5 грн за 1 кг)	825
		Вихід гліцерину, кг	68
		Вартість, грн (по 1,1 грн за 1 кг)	74,8
Рівень рентабельності, %	40,1	Вартість одержаної продукції – всього, грн	4899,8
		Прибуток, грн	2109,9
		Рівень рентабельності, %	75,6
Потужність переробки ріпаку за рік, тис. т		3	
Прибуток при реалізації 3 тис. т, тис. грн	3368,7	Прибуток при переробці 3 тис. т, тис. грн	6329,7
Економічний ефект (збільшення прибутку), тис. грн		2961,0	
Загальна вартість заводу, тис. грн		1450,0	

Джерело: Власні розрахунки.

За даними таблиці 1 при переробці тонни ріпаку на біодизель може бути одержано 2109,9 грн прибутку, тоді як при реалізації

насіння ріпаку – лише 1122,9 грн, при рівні рентабельності – відповідно 75,6 і 40,1 %. Загалом від будівництва одного заводу ма-

тимемо збільшення прибутку на 2961 тис. грн, тоді як загальна вартість заводу становить 1450 тис. грн [9]. Отже, інвестиції у будівництво окупляться вже на першому році експлуатації. Крім того, підприємства матимуть можливість економити обігові кошти, забезпечивши власні потреби біодизельним пальним, також при переробці одержують макуху, як цінну кормову добавку і гліцерин, який використовується у фармацевтичній і парфумерній промисловості.

Такий завод спроможний забезпечувати потреби сільгоспвиробників одного-трьох районів області залежно від обсягів виробництва сировини. Загалом в Івано-Франківській області у 2012 році вироблено 39,7 тис. т ріпаку. За умови реалізації 9,7 тис. т рештою 30 тис. т ріпаку можна забезпечити потужності 10 аналогічних заводів по переробці. Розглянувши розподіл виробництва ріпаку в області в розрізі районів з урахуванням їхньої наближеності, можна зробити такі пропозиції щодо територіального розміщення заводів по переробці ріпаку:

- один завод можна розмістити на території Тлумацького району за умови довозення сировини з огляду на те, що обсяги виробництва ріпаку в даному районі становлять 2,7 тис. т. Постачальниками сировини для дозавантаження потужностей заводу в обсязі 0,3 тис. т можуть бути підприємства з сусіднього Городенківського району;

- два заводи – у Городенківському районі, які перероблятимуть на рік 6 тис. т, причому обсяги виробництва ріпаку в даному районі 10,2 тис. т;

- один завод потужністю 3 тис. т у Коломийському районі – обсяг виробництва ріпаку в якому 3,3 тис. т. Якщо не всі підприємства району спрямовуватимуть ріпак на переробку, а частину реалізовуватимуть, то забезпечувати сировиною даний завод можуть підприємства сусіднього Снятинського району, загальний обсяг виробництва ріпаку в якому 1,1 тис. т;

- один завод – у Тисменецькому районі потужністю 3 тис. т, причому обсяг виробництва ріпаку сільськогосподарськими підприємствами району становить 3,1 тис. т. Якщо не всі підприємства району спрямовуватимуть ріпак на переробку, а частину на-

магатимуться реалізувати, то забезпечувати завод сировиною можуть підприємства сусіднього Галицького району, загальний обсяг виробництва ріпаку в якому 0,8 тис. т;

- три заводи – у Рогатинському районі, які перероблятимуть 9 тис. т, загальний обсяг виробництва ріпаку сільгосппідприємствами району становить 11 тис. т;

- два заводи – у Калуському районі, які перероблятимуть на рік 6 тис. т. Загальний обсяг виробництва ріпаку тут становить 6,9 тис. т. Забезпечувати завод сировиною можуть також підприємства сусіднього Богородчанського району, обсяг виробництва ріпаку в якому 0,5 тис. т.

Якщо у 2012 році було реалізовано 39,7 тис. т насіння ріпаку і одержано від тонни 11299 грн прибутку, а всього 44562 тис. грн, то за нашими пропозиціями буде реалізовано 9,7 тис. т і одержано прибутку 10877 тис. грн, решта 30 тис. т буде перероблено на біоетанол та іншу продукцію з прибутком від тонни 2109,9 грн (табл. 1), а всього 63297 тис. грн. Отже, від реалізації 9,7 тис. т насіння ріпаку і продукції переробки від 30 тис. тонн буде одержано 74174 тис. грн прибутку або на 66,5 % більше ніж у 2012 році.

Крім ріпаку стратегічними культурами в області є пшениця, кукурудза та ячмінь, підвищення ефективності яких можна досягти через інтенсифікацію виробництва. У зв'язку з тим по цих культурах згруповано сільськогосподарські підприємства за обсягами витрат на 1 га. Відповідно до проведеного аналізу виявлено, що при збільшенні витрат на 1 га при вирощуванні сільськогосподарських культур підвищується їхня врожайність, при цьому рівень рентабельності зростає до оптимальної межі, після якої додаткові витрати не окуповуються.

В Івано-Франківській області вирощуванням пшениці у 2012 році займалися 67 сільськогосподарських підприємств, в яких витрати на 1 га становили 4406 грн, урожайність – 37 ц/га, одержано прибутку 23,5 млн грн із рівнем рентабельності 22,6%. У першій групі витрати на 1 га становили 1953 грн, урожайність – 18,9 ц/га, одержано 409 тис. грн прибутку при рівні рентабельності 20,8 %; у другій – ці показники становили – відповідно 2631 грн, 22,7 ц/га, збитків 150 тис. грн

(-3,2 %); у третій – відповідно 3262 грн, 34,7 ц/га, 9413 грн і 33,5 %; у четвертій – 4505 грн, 38,4 ц/га, 8065 тис. грн та 27,7 %; у п'ятій групі – 6701 грн, 47,7 ц/га, 5764 грн і 14,3 %. Отже, з підвищенням рівня інтенсифікації виробництва, тобто зростанням витрат на 1 га, збільшується врожайність, одержують більше прибутку. Тому потрібно підвищувати рівень інтенсифікації виробництва. Якщо у першій групі підприємств досягти показників третьої групи, у другій – показників четвертої, а в третій, четвертій і п'ятій залишити на існуючому рівні, то прибутки у першій групі зростуть із 409 до 1200 тис. грн, а рівень рентабельності – з 20,8 до 33,5%, у другій – зі збитків 150 тис. грн до 3863 тис. грн прибутків, а рівень рентабельності з -3,2 до 27,7%, у третій, четвертій та п'ятій буде без змін, а разом по області прибутки збільшаться з 23500 до 28305 тис. грн, а рівень рентабельності – з 22,6 до 24,6 %.

Аналогічно пшениці, нами зроблено розрахунки впливу рівня концентрації витрат на 1 га посіву кукурудзи та ячменю (табл. 2).

Аналогічно пшениці, нами зроблено розрахунки впливу рівня концентрації витрат на 1 га посіву кукурудзи та ячменю (табл. 2).

2. Розрахунок приросту ефективності вирощування сільськогосподарських культур за рахунок збільшення витрат на 1 га в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області

Показник	Пшениця		Кукурудза		Ячмінь		Разом	
	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації
Площа, га	27547	27547	23996	23996	7944	7944	59487	59487
Виробництво, тис. ц	1018	1100	1476	1577	239	259	2733	2936
Урожайність, ц/га	37	39,9	61,5	65,7	30	32,5	45,9	49,4
Виробничі витрати на 1 га, грн	4406	4725	6687	7215	3599	3930	5218	5623
Виробнича собівартість 1 ц, грн	119,18	118,36	108,72	109,81	119,81	120,75	113,58	113,94
Виробничі витрати – всього, млн грн	121,4	130,2	160,5	173,1	28,6	31,2	310,5	334,5
Реалізовано, тис. ц	835	931	1151	1306	135	148	2121	2385
Дохід (виручка) від реалізації, млн. грн	127,7	143,4	174,0	197,1	22,0	24,1	323,7	364,6
Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	104,2	115,1	139,0	153,7	17,6	18,6	260,8	287,4
Прибуток, млн грн	23,5	28,3	35,0	43,4	4,4	5,4	62,9	77,1
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	124,78	123,56	120,78	117,68	130,58	126,38	122,95	120,51
Ціна реалізації 1 ц, грн	152,94	153,96	151,17	150,88	163,05	163,22	152,59	152,84
Рівень рентабельності, %	22,6	24,6	25,2	28,2	24,9	29,2	24,1	26,8

Джерело: Власні розрахунки.

Як видно з даних таблиці 2, при зростанні рівня інтенсифікації витрат збільшаться прибутки сільськогосподарських підприємств області від виробництва пшениці на 4,8 млн грн, або на 20,4 %; кукурудзи на 8,4 млн грн (на 24 %), ячменю на 1 млн грн (на 24 %), а всього по вказаних культурах – на 14,2 млн грн, що на 22,7% більше, ніж було одержано у 2012 році. Таким чином, рівень рентабельності зросте по пшениці з 22,6 до 24,6%, кукурудзі – з 25,2 до 28,2%, ячменю – з 24,9 до 29,2%, а разом по цих культурах – із 24,1 до 26,8%.

У тваринництві виявлені тенденції не втратили актуальності. Виробництвом молока займаються 23 підприємства, в яких виробничі витрати на корову становлять 9574 грн, надій

на корову 4464 кг, загалом одержано 3,1 млн грн прибутку при рівні рентабельності 15,7 % (табл. 3). У першій групі підприємств витрати на корову становлять 4779 грн, продуктивність – 2101 кг, одержано 57 тис. грн збитку при рівні збитковості 4,8 %; у другій – ці показники становлять 7339 грн, 3465 кг, прибутку 591 тис. грн (12,9 %); у третій – відповідно 10562 грн, 4737 кг, 2070 тис. грн і 20,6 %; у четвертій групі – 12780 грн, 6338 кг, 504 тис. грн та 12,8 %. На нашу думку, збитковим і низькорентабельним підприємствам доцільно оптимізувати обсяг витрат на одну корову до рівня, якого досягнуто у високо-ефективних сільськогосподарських підприємствах. Якщо у першій групі підприємств дося-

гти показників другої групи, у другій – показників третьої, а в третій та четвертій залишити на досягнутому рівні, то у першій групі порівняно із 57 тис. грн збитку буде одержано 265 тис. грн прибутку, а рівень рентабельності збільшиться з -4,8 до 12,9%, у другій прибуток зросте від 591 тис. грн до 1313 тис. грн, а

рівень рентабельності – з 12,9 до 20,6%, у третій і четвертій буде без змін, а разом по області прибутки збільшаться з 3,1 до 4,2 млн грн, а рівень рентабельності – з 15,7 до 18,5 %.

Аналогічні розрахунки зроблені для підприємств, які займаються виробництвом свинини.

3. Розрахунок приросту ефективності виробництва за рахунок збільшення витрат на 1 голову тварин у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області при виробництві молока і м'яса свиней

Показник	Молоко		Свині		Разом	
	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації	Фактично	З урахуванням підвищення рівня інтенсифікації
Поголів'я, гол.	2634	2634	146390	146390		
Виробництво, тис. ц	118	130	334	340		
Продуктивність, кг	4464	4938	625	636	X	X
Виробничі витрати на 1 гол, грн	9574	10670	2404	2430		
Виробнича собівартість 1 ц, грн	214,45	216,07	1053,53	1046,42		
Виробничі витрати – всього, млн грн	25,2	28,1	352,0	355,7	377,2	383,8
Реалізовано, тис. ц	86	99	275	277	X	X
Дохід (виручка), млн грн	22,9	26,6	432,9	436,3	455,8	462,9
Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	19,7	22,4	287,7	284,3	307,4	306,7
Прибуток, млн грн	3,1	4,2	145,2	152,0	148,3	156,2
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	229,05	227,12	1045,22	1025,67		
Ціна реалізації 1 ц, грн	265,09	269,19	1572,63	1574,04	X	X
Рівень рентабельності, %	15,7	18,5	50,5	53,5	48,2	50,9

Джерело: Власні розрахунки.

З даних таблиці 3 видно, що при підвищенні витрат на корову з 9574 до 10670 грн прибуток зростає на 1,1 млн грн (на 35,5 %), а рівень рентабельності – з 15,7 до 18,5 %. При виробництві свинини збільшення витрат на голову з 2404 до 2430 грн забезпечить більше прибутку на 6,8 млн грн, а рівень рентабельності зростає з 50,5 до 53,5 %. У результаті запропонованих заходів при виробництві молока і м'яса свиней при збільшенні витрат виробництва прибутки зростуть на 7,9 млн грн, або на 5,3%, а саме з 148,3 до 156,2 млн грн, а рівень рентабельності – з 48,2 до 50,9 %. Загальний економічний ефект від реалізації заходів інтенсифікації виробництва становитиме 22,1 млн грн.

Значним резервом підвищення ефективності виробництва є встановлення реалізаційних цін.

При формуванні ціни на продукцію виробнику повинні відшкодуватися витрати і забезпечуватися прибуток, не на собівартість, як зараз існує, а на весь авансований у виробни-

цтво основний та оборотний капітал відповідно до норми прибутку з урахуванням терміну його обороту, як це запропоновано в ННЦ "Інститут аграрної економіки". Враховуючи те, що вартість землі включається в економічний оборот, вона також як інші основні засоби виробництва повинна стати прибуткоутворювальним фактором [7]. Ціна на продукцію має визначатися за формулою [5]:

$$Ц = Сп + Кнп * (Воз * Кооз + Воф * Кооф + Vz * Кооз), \quad (1)$$

де Сп – нормативна (повна) собівартість 1 т продукції; Кнп – коефіцієнт середньої по Україні норми прибутку; Воз – вартість основних засобів, що беруть участь у виробництві 1 т продукції, грн; Кооз – коефіцієнт оборотності основних засобів; Воф – середньорічна вартість оборотних фондів, витрачених на виробництво 1 т продукції; Кооф – коефіцієнт оборотності оборотних фондів за рік; Vz – грошова оцінка 1 га ріллі, грн.

Відповідно до наведеної формули на основі повної собівартості з урахуванням кое-

фіцієнтів оборотності прибуткоутворювальних складових і заданої 15%-ї норми прибутку розраховано ціну 1 т окремих видів сільськогосподарської продукції, що відповідає 40 %-му рівню рентабельності продукції рослинництва й 25 % – тваринництва.

На основі розрахованої нормативної собівартості та необхідного для забезпечення розширеного відтворення 40%-го рівня рен-

табельності продукції рослинництва, 15 %-го – виробництва м'яса великої рогатої худоби, 25 %-го – виробництва молока і м'яса птиці та досягнутого 50,5 %-го рівня рентабельності виробництва м'яса свиней, визначено рівень цін, які мають бути на продукцію й забезпечать зростання прибутку сільськогосподарських підприємств області (табл. 4).

4. Ефективність застосування розрахункових цін у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області

Продукція	Фактично у 2012 році					Розрахунково				Збільшення прибутку від реалізації, млн грн
	Обсяг реалізації, т	Повна собівартість 1 т, грн	Ціна 1 т, грн	Рентабельність, %	Одержано прибутку, млн грн	Нормативна собівартість 1 т, грн	Реалізаційна ціна 1 т, грн	Рентабельність, %	Буде одержано прибутку, млн грн	
Пшениця	83466	1248	1529	22,6	23,5	1426	1996	40	47,6	24,1
Жито	1981	1276	1379	8,0	0,2	1458	2041	40	1,2	1,0
Ячмінь	13485	1306	1631	24,9	4,4	1492	2089	40	8,0	3,6
Кукурудза	115111	1208	1512	25,2	35,0	1380	1932	40	63,6	28,6
Ріпак	9687	2799	3922	40,1	10,9	3199	4478	40	12,4	1,5
Цукрові буряки	60497	556	512	-8,0	-2,7	636	890	40	15,4	18,1
Продукція рослинництва				22,0	71,3	X	X	40	148,2	76,9
М'ясо ВРХ	759	21857	12273	-43,9	-7,3	21857	25136	15	2,5	9,8
свиней	27527	10452	15726	50,5	145,2	10452	15726	50,5	145,2	0
птиці	3642	14177	14569	2,8	1,4	14177	17722	25	12,9	11,5
Молоко	8622	2290	2651	15,7	3,1	2290	2863	25	4,9	1,8
Продукція тваринництва				37,9	142,4	X	X	44,1	165,5	23,1
Продукція рослинництва і тваринництва				30,5	213,7	X	X	42,0	313,7	100

Джерело: Власні розрахунки.

Отже, якщо сільськогосподарські підприємства області реалізовуватимуть продукцію за розрахунковими цінами, то прибуток від реалізації продукції рослинництва зросте з 71,3 млн грн у 2012 році до 148,2 млн грн, або у 2,1 раза, продукції тваринництва – з 142,4 до 165,5 млн грн, або на 16 %, а в цілому з 213,7 до 313,7 млн грн, або 68,4 %. Зага-

льний приріст прибутку сільськогосподарських підприємств становитиме 100 млн грн.

Загальноекономічний ефект запровадження опрацьованих пропозицій щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму функціонування сільськогосподарських підприємств відображено у таблиці 5.

5. Загальноекономічний ефект удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення ефективності сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області

Показник	Рослинництво	Тваринництво	Разом
Одержано прибутку у 2012 р., млн грн	94,8	399,7	494,5
Рівень рентабельності, %	17,4	52,7	38,0
Буде збільшено прибутку за рахунок опрацьованих заходів, млн грн	120,7	31,0	151,7
у т.ч.: від переробки ріпаку на біодизель	29,6	X	29,6
інтенсифікації виробництва зерна	14,2	X	14,2
інтенсифікації виробництва молока і м'яса свиней	X	7,9	7,9
встановлення обґрунтованих цін	76,9	23,1	100,0
Усього буде прибутку, млн грн	215,5	430,7	646,2
Рівень рентабельності, %	39,6	56,8	49,6

Джерело: Власні розрахунки.

За рахунок застосування запропонованих заходів, підвищення ефективності виробниц-

тва в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області передбачається

збільшити прибуток від рослинництва з 94,8 млн грн у 2012 році до 215,5 млн грн, а рівень рентабельності – з 17,4 до 39,6 %; тваринництва – відповідно з 399,7 до 430,7 млн грн (на 7,7%), з 52,7 до 56,8 %, а разом – з 494,5 до 646,2 млн грн і з 38,0 до 49,6 %.

Висновки. Вищенаведене дає змогу стверджувати про реальні перспективи розвитку аграрного виробництва у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області на основі його інтенсифікації, вдосконалення організації виробництва та реалізації продукції, розвитку конкурентоспроможності підприємств.

Загалом сільськогосподарські підприємства області мають можливість самостійно формувати стратегію поліпшення й розвитку своєї діяльності, враховуючи вимоги сьогодення та основні стратегічні орієнтири їх розвитку.

Наші пропозиції щодо забезпечення переробки ріпаку на біодизель, підвищення рівня інтенсифікації виробництва або зростання витрат на 1 га зернових культур, на одну корову, голову свиней, а також забезпечення реалізації продукції за цінами, які відшкодовують витрати і забезпечують прибуток, необхідний для розширеного відтво-

рення виробництва, дають змогу збільшити прибутки в рослинництві у 2,3 раза, тваринництві – на 7,7%, а в цілому – на 30,6%.

Разом із тим слід зауважити, що розвиток сільськогосподарських підприємств та їхнє ефективне функціонування за умов обмеженості ресурсів можливе лише на інноваційно-інвестиційній основі. Нині так функціонує частина великих сільськогосподарських підприємств. Державі слід підтримувати лише ті бізнес-проекти зі створення й розвитку сільськогосподарських підприємств, які спрямовані на застосування сучасних технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва, підвищення врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин, продуктивності праці та скорочення виробничих витрат на одиницю продукції. Ці заходи забезпечать зростання рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, поліпшення якості продуктів харчування та їхнє відносно здешевлення, підвищення рівня цінової доступності, формування сприятливої галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах, що й зумовлює необхідність подальших досліджень у даному напрямі.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
2. Березівський П.С. Організація, прогнозування та планування агропромислового комплексу: навч. посіб. / П. С. Березівський, Н. І. Михалюк; ред. П. С. Березівський. – 2-ге вид., стер. – Львів : „Магнолія плюс”, видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. – 444 с.
3. Габор В.С. Формування механізму ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств / В.С. Габор // Інноваційна економіка. – 2012. – № 3. – С. 101-104.
4. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2009. – №7. – С. 3-12.
5. Месель-Веселяк В.Я. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – №6. – С. 8-16.
6. Оверченко Б. Перспективи та проблеми виробництва біодизеля в Україні: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=2913>.
7. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. (за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука). – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 342 с.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ». – 2011. – 180 с.
9. <http://biodiesel-ua.com>.
10. Ahearn, M., J. Yee, E. Ball, R. Nehring (1998): Agricultural productivity in the United States. Resource Economics Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Agriculture Information Bulletin No. 740.
11. Munroe, D. 2001. “Economic Efficiency in Polish Peasant Farming: An International Perspective,” Regional Studies, Taylor and Francis Journals, vol. 35(5), pp. 461-471
12. Curtiss, J. (2000). Technical Efficiency and Competitiveness of the Czech Agricultural Sector in Late Transition – The Case of Crop Production. Paper presented at the KATO Symposium, November 2000, 2-4, Berlin.
13. Thirtle, C., J. Piesse, A. Lusigi, K. Suhariyanto (2003): Multi-factor agricultural productivity, efficiency and convergence in Botswana, 1981-1996, in Journal of Development Economics, Vol. 71, pp. 605-24.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2014 р.

*

*Y.S. KRAKIVSKIY, post-graduate student**
National Scientific Centre «Institute of agrarian economy»

The international system of insurance for the subject of agrarian sphere

Scientific problem. In Ukraine it is possible to note the lack of a systematic approach to the formation of an insurance policy in agriculture. Over the past 20 years has been two attempts to introduce mandatory crop insurance, the compensation mechanism established by the state 50% of the premiums, but the desired effect was not obtained. The agricultural sector than any other sector of the economy confirmed catastrophic risk therefore requires sound system of risk management. In the evolution of insurance is designed over three hundred popular insurance products. State target program of development of the Ukrainian village to till 2015 provides for the improvement of the insurance and tax policy in the agricultural sector in Ukraine but not processed agricultural insurance issues like insurance system with its features and participants. Ukraine has extremely low coverage of acreage, so the issue of protecting the property interests of farmers through the mechanism of insurance requires learning and improvement.

Analysis of recent researches and publications. Relevance of research for effective functioning of insurance considered in his writings the following scientists: M. Alexandrov [10], O. Hudz [11], M. Demyanenko [12], A. Ostapenko [13], I. Fysun [5], Lamber Mur [14], Kennet Froot [15], Dominique Dionnet [16], Bernard Finas [17], Retro J [18], Scherbakov V.V. [19]. Most scientific sources the authors paid attention only to the problems of government support for farmers insurance or creating state insurance company

The objective of the article. Refers to a study aimed at systematization insurance services for agriculture and economic study of in-

ternational experience in building effective protection of property interests of farmers. In the course of the study will be applied the following methods of economic research as analysis and synthesis, scientific abstraction, system.

Statement of the main results of the study.

In the evolution of insurance is designed over three hundred popular insurance products. In Ukraine it is possible to note the lack of a systematic approach to the formation of an insurance policy. The term "system" comes from the ancient Greek «σύστημα» (literally "connection") – a set of interrelated elements, separated from the environment and interacting with it as a whole [1, p. 30]. According to Y. Cherniak system – is reflected in the consciousness of the subject (the researcher, observer) properties of objects and their relationships in the objective study of cognition [2]. As of today, Ukraine formed of several popular insurance products. Among them: the system of banking insurance system insurance and agricultural insurance system. The system is the basis of bancassurance concept lies in the integration of banks and insurance companies to obtain a synergistic effect on the coordination of sales, a combination of insurance and banking services, sharing distribution channels and access to the same customer base. The most perfect example of successful project experience in bancassurance is France, Spain, Portugal, Italy and Belgium, and Switzerland. The reason for their success is a flexible legislation, mature market of banking services, insurance services offers simplicity, high consumer confidence in banks. The most popular services are pledged property insurance, life and health insurance borrowers, financial risk insurance. Motor insurance is the basis of the classical insurance market. Motor insurance is important for society as a car, as a source of increased risk, creates considerable danger to life, health or property of citizens. In

* Scientific supervisor – O.Y. Hudz, doctor of economic sciences, professor.

© Y.S. Krakivskiy, 2014

most countries the system works efficiently liability insurance of vehicles. With the formation of insurance services for business agrarian sector should understand the needs of the agricultural sector and the risks of agriculture. Agricultural insurance is a proven mechanism for the management of all agricultural risk management, which provides a balance of interests of all parties and participants. Agrarians income protection insurance guarantees in crop losses,

creditors – repayment of loans taken for agricultural purposes, the state – food security. Past studies of international experience in the insurance industry of agricultural production indicate operation in many different national systems of agricultural insurance. In addition, each country creates its own, it needs a system of insurance protection of agricultural production, which is listed in Table 1.

1. The system of services for agricultural insurance risks in the world

Country	Members of agricultural insurance	Key measures of agricultural risk insurance scheme
U.S.	Federal crop insurance corporation (Federal Insurance Shor Sohrohaton) Department of Agriculture ; insurance companies; mutual insurance Enforcement of the Federal crop insurance program , which includes: - National insurers from the federal budget for farmers 60% of insurance premiums	Providing additional coverage to farmers who participate in the Federal crop insurance program; - Control of reinsurance; - Providing reinsurance than 40% risk of agriculture abroad
Canada	National Insurance Corporation of agricultural risks; insurance companies; mutual insurance	Ensure the implementation of the State program of agricultural risk insurance, which provides: - Subsidized savings for farmers; - A program providing income (Income farmers to not less than 70% of the previous level in the last three years); - Control of reinsurance; - Providing reinsurance over 40% abroad
Portugal	The system of "public-private partnership"	State subsidies to farmers for insurance and reinsurance organization .Private insurance companies (integrated into the system of agricultural insurance) development of insurance programs and monitoring their implementation; compensation of risks, not reimbursed by the state
Italy , France , Austria, Germany	insurance system under state control and with friendly societies (go to the Spanish model of agricultural insurance) Insurance Companies	Development of insurance products for insurance of agricultural risks. State: monitoring of insurance and reinsurance protection to agricultural producers
Spain	State Agency Agricultural Insurance in the Ministry of Agriculture; Consortium Compensation Insurance and the Department of Insurance in the Ministry of Economy; Agricultural Insurance Pool (33 insurers); Federation of Agricultural Cooperatives (Cooperatives 4195) State Agency for Agricultural Insurance	Approval of the annual government insurance plan risk , comprising: 1) types of crops, animals and fish that are to be insured; 2) part of budget financing of insurance, which is composed of agrindustrial, financial and insurance issues; 3) The terms of insurance , including periods of fear settion of a culture; 4) complex of agricultural works , given the technology of growing the crop. - Providing subsidies to farmers for payment insurance premiums - Ensuring reliable system of reinsurance abroad. Consortium Compensation Insurance provides: - The organization of internal reinsurance; - Formation and operation of a catastrophic (stabilization) fund. Department of Insurance: - Monitor the activities of the agricultural insurance market. Agricultural Insurance Pool help insurers in the implementation of agricultural insurance risks. Federation of Agricultural Cooperatives: - The protection of the interests of members of cooperatives in agricultural insurance; - Providing information to participants regarding insurance programs risks

Poland	Private insurance system under state control	Development of the insurance guarantee fund for the implementation of 100% payment of insurance contracts compulsory liability insurance of persons engaged in agriculture
Latvia	Ministry of Agriculture; insurance companies, the Ministry of Agriculture	Providing subsidies of insurance premiums; - Creation of the accumulation fund with the state, agricultural producers, and insurance companies; - The creation of a compensation fund with agricultural producers and the state

In international practice, agricultural insurance formed two basic models that can be called "American" and "European". For "American" model, which is used in the United States, Japan and Canada, is characterized by significant government support to agricultural insurance. For "European" model is characterized by minimal state involvement in agricultural insurance, which is reduced mainly to perform the control functions on the activities of private insurance companies in this sector insurance market. Both models have their advantages and disadvantages, but as international

experience shows, the most effective in insuring agricultural risks is a mixed model. It is this system of agricultural insurance valid in Spain, which, according to experts of the international project EU Tacis "Improving risk management of farms and small and medium-sized farms in the agricultural sector" is the country with the most developed system of agricultural insurance in Europe [5]. China is one of the most developed countries in agricultural production, the country accounts for 19% of the world production. Table 2 shows the main crops and types of risk insured producers.

2. Crops that are insured in China

Culture	Risks
Paddy	Cooling and anomalous heat
Wheat	Drought and freezing
Maize	Cold, drought and frost
Cotton	Drought
Fruits and vegetables	Drought, spring frost damage sprouts, cold rain

In China, the market of agricultural insurance are 5 insurance companies, two of which PICC and China United occupy 55% market share. The volume of Chinese agricultural insurance market takes second place after the United States. China uses the subsidiary form of organization of the insurance [9]. Services for subsidized agricultural insurance through state-owned companies generally reduces the interest of private insurers to agricultural insurance. Manufacturers often not satisfied with the quality of insurance services and a limited number of insurance products, loss ratio of such systems is high and often exceeds 100%. For example, in India the average loss-making for many years, until recently, the Agricultural Insurance Company was 230%, the government each year, in addition to the allocation of funds to subsidize premiums allocated 130% of the premiums collected for the operation of state insurance company. A similar situation is observed in Greece and Cyprus. In Greece and Cyprus agricultural insurance is mandatory type of insurance pro-

ducers. Services provide specialized state-owned companies – ELGA in Greece and the Agricultural Insurance Organization (AIO) in Cyprus. The governments of the above countries have to regularly provide financial support ELGA and AIO in highly unprofitable years. Support is to allocate turning loans from the government. The rates are quite low premiums. Companies are trying to keep rates at a minimum, with minor adjustments after loss-making years. ELGA AIO and cannot reinsure risks in international markets due to the high cost of reinsurance. Public insurance systems in these countries is transformed into a system of private or subsidized insurance [6]. At the domestic level, the transfer of risks in agrarian sphere partially solved by creating the Agricultural pool as the only association of insurers that carry insurance in the agricultural sector. Participating insurers in Pula is a prerequisite for the implementation of agricultural products insurance with state support. The source of the insurance fund covering catastrophic risks are contributions received from mem-

bers of the Pool premiums on this type of insurance in the amount determined by the Coordination Council of the Pool, but no more than 5 percent. The fund is used in case of catastrophic risk by a decision of the Coordination Council Pool. In case of emergency, which takes scale disaster, if insufficient funds in the insurance fund covering catastrophic risks through a central state executive body to form and implement the national agricultural policy provides Pool budgetary loan, the procedure for granting and using which approves Cabinet Ukraine [3]. Quite substantial support in agriculture insurance obtained through the development of the project "Development of agricultural insurance in Ukraine". Project, implemented by the International Finance Corporation (IFC) in partnership with the Canadian Ministry of Foreign Affairs, Trade and Development, aims to promote the development of the insurance sector in agriculture in Ukraine [4].

Conclusions. Thus, in Ukraine there is a system of insurance services for agricultural business sector, with over 20 insurance products. In some countries, the insured is about 90% of farmland. Public or private insurance in its

purest form is not proved its effectiveness, and then in most countries use a mixed form of insurance. Ukraine has also introduced a mixed system of risk management through the Agricultural Insurance Pool. The features of the system of agricultural insurance are:

the need of insurance pools (association), organization mechanisms coinsurance, reinsurance due to high level of catastrophic risks;

protection of the interests of the subjects of agrarian sphere by entering unified insurance contracts;

subsidized state involvement in the process of insurance.

Thus, we can conclude that the model of the insurance business for Spain's agrarian sector is the most appropriate for the domestic economy. Therefore, the establishment and functioning of the agricultural pool confirms the correctness of the chosen path. In a further need for a more detailed analysis of underwriting policy, losses, portfolio insurance, development of standard insurance products insurers taking into account the characteristics of the regional climate, farming farmers.

References

1. *Peregudov F.I.* Introduction to systems analysis / F.I. Peregudov, F.P. Tarasenko. – Moscow: Higher School, 1989. – P. 25.
2. *Chernyak U.I.* Analysis and synthesis systems in the economy / U.I. Chernyak. – Moscow: Economy, 1970. – 151 p.
3. Law of Ukraine "On peculiarities of agricultural products insurance with state support" // Supreme Council of Ukraine (BVR). – 2012. – № 41 – S.491.
4. Project "Development of agricultural insurance in Ukraine" [electronic resource]. - Mode of access: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/RegProjects_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/UAIDP_HomeRU/HomeAboutRU/.
5. *Fisun I.* Foreign experience of agricultural insurance risks and the feasibility of its application in Ukraine / Fisun I. – Mode of access: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/78211.doc.htm.
6. Memorandum prepared by the project "Development of agricultural insurance in Ukraine", International Finance Corporation (IFC, World Bank Group), 2010 [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.agroins.com.ua/insurers/analytics?aid=8>.
7. Exploring Systemic Weather Risk and the Diversification Possibilities of Agricultural Risks in China, april 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroinsurance.com/ru/documents/?pid=19782>.
9. *Zheng D.-W.* The Meteorological Risk of China Agriculture. Presentation at the Guy Carpenter & Company LLC, Reinsurance Meeting of 15 September 2011, Hailar, China.
10. *Alexandrova N.N.* Foreign experience of formation and development of crop insurance / Alexandrova N.N. // International Collected Essays. – 2011. – № 2 (20).
11. *Hudz O.E.* Agroinsurance and directions of development of agricultural insurance in Ukraine / Hudz O.E. // *Ekonomika APK*. – 2006. – №8.
12. *Demyanenko M.J.* The financial problems of formation and development of agricultural market / M. Dem'yanenko // Proceedings of the ninth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists, Kyiv, 26-27 April 2007. – NSC "Institute of Agrarian Economics", 2007.
13. *Ostapenko A.M.* Improving the national insurance system farmers considering national experience / A. Ostapenko // *Economy: Reality time*. – 2013. – № 5.
14. Lamber Mur Income insurance. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=18323>.
15. *Kenneth A.* Froot The Pricing of U.S. Catastrophe Reinsurance / A. Kenneth // From material for the NBER Conference on The Financing of Property/Casualty Risks, Palm Beach FL, November 21-23, 1996.

16. *Dominique Dionnet*. The challenge of Food Security and the role of Micro-Insurance and locally-based Insurance Solutions for Emerging Countries // SCOR Global P&C, Strategy & Development. – 2011. – №7.

17. *Bernard Finas*. The transfer of weather risk faced with the challenges of the future // SCOR Global P&C, Strategy & Development. – 2012. – №6.

18. *Retro J.* Minimize risks – conditions of insurance in Russia [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=12561>.

19. *Scherbakov V.V.* Agricultural insurance with state support in Russia [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=4765>.

The article has been received 05.05.2014

*

УДК 336.226 (422)

*Д.В. ОСЕЦЬКА, аспірант**
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Фіскально-інституційні інструменти розвитку аграрного сектору економіки України

Постановка проблеми. Ефективність функціонування та розвитку аграрного сектору значною мірою залежить від фіскальних інструментів у системі державного регулювання й нагляду. Аграрний сектор України характеризується низькою еластичністю щодо впливу бюджетних видатків, фіскальних інструментів на діяльність сільськогосподарських підприємств. Системні диспропорції аграрного сектору України потребують удосконалення механізму реалізації державної фіскальної політики. Забезпечення стабільності функціонування аграрного сектору сприятиме посиленню можливостей і шляхів розширення місткості національного продовольчого ринку. Недостатність теоретично обґрунтованого підходу до виявлення можливостей бюджетного інвестування посилювати стимулюючий вплив фіскального регулювання на розвиток аграрного сектору не дає змоги забезпечити на високому рівні державну підтримку продовольчої безпеки України, виявити можливості розширення присутності її на світових продовольчих ринках і механізми використання аграрного імпорту для раціонального наповнення внутрішнього ринку продовольчих

продуктів. Тому проблеми вибору раціональних форм та методів фіскального втручання в економіку з боку держави знаходяться у центрі уваги як економічної теорії, так і практиків, чия діяльність пов'язана з трансформацією національної агросфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику інституціонального, зокрема фіскального, регулювання аграрного сектору досліджували як авторитетні вітчизняні науковці – О. Бородіна [13], В. Геєць [1], Т. Єфименко [2, 3], Б. Пасхавер [6], Л. Молдаван [6], Г. Калетнік [9], І. Лютий [14], П. Саблук [7], О. Шпикуляк [15], так і західні: Дж. Берг [17], М. Дабровські [18], П. Друкер [19], С. Каплан [21], Р. Лівайн [22], Н. Стерн [23], Дж. Хансон [20] та ін.

Проте, незважаючи на такий суттєвий науковий доробок, вважаємо, що низку методологічних і теоретичних питань розроблено недостатньо. Насамперед йдеться про роль фіскальних інструментів у системі державного регулювання аграрного сектору, а також погодження фінансово-економічних та політико-правових проблем його функціонування з інституційною архітектонікою аграрних ринків.

Мета статті – обґрунтування напрямів забезпечення новацій у механізмі фіскального регулювання аграрного сектору в Україні, виявлення основних шляхів підвищення

* Науковий керівник – І.О. Лютий, доктор економічних наук, професор.
© Д.В. Осецька, 2014

16. *Dominique Dionnet*. The challenge of Food Security and the role of Micro-Insurance and locally-based Insurance Solutions for Emerging Countries // SCOR Global P&C, Strategy & Development. – 2011. – №7.

17. *Bernard Finas*. The transfer of weather risk faced with the challenges of the future // SCOR Global P&C, Strategy & Development. – 2012. – №6.

18. *Retro J.* Minimize risks – conditions of insurance in Russia [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=12561>.

19. *Scherbakov V.V.* Agricultural insurance with state support in Russia [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics/?pid=4765>.

The article has been received 05.05.2014

*

УДК 336.226 (422)

*Д.В. ОСЕЦЬКА, аспірант**
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Фіскально-інституційні інструменти розвитку аграрного сектору економіки України

Постановка проблеми. Ефективність функціонування та розвитку аграрного сектору значною мірою залежить від фіскальних інструментів у системі державного регулювання й нагляду. Аграрний сектор України характеризується низькою еластичністю щодо впливу бюджетних видатків, фіскальних інструментів на діяльність сільськогосподарських підприємств. Системні диспропорції аграрного сектору України потребують удосконалення механізму реалізації державної фіскальної політики. Забезпечення стабільності функціонування аграрного сектору сприятиме посиленню можливостей і шляхів розширення місткості національного продовольчого ринку. Недостатність теоретично обґрунтованого підходу до виявлення можливостей бюджетного інвестування посилювати стимулюючий вплив фіскального регулювання на розвиток аграрного сектору не дає змоги забезпечити на високому рівні державну підтримку продовольчої безпеки України, виявити можливості розширення присутності її на світових продовольчих ринках і механізми використання аграрного імпорту для раціонального наповнення внутрішнього ринку продовольчих

продуктів. Тому проблеми вибору раціональних форм та методів фіскального втручання в економіку з боку держави знаходяться у центрі уваги як економічної теорії, так і практиків, чия діяльність пов'язана з трансформацією національної агросфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику інституціонального, зокрема фіскального, регулювання аграрного сектору досліджували як авторитетні вітчизняні науковці – О. Бородіна [13], В. Геєць [1], Т. Єфименко [2, 3], Б. Пасхавер [6], Л. Молдаван [6], Г. Калетнік [9], І. Лютий [14], П. Саблук [7], О. Шпикуляк [15], так і західні: Дж. Берг [17], М. Дабровські [18], П. Друкер [19], С. Каплан [21], Р. Лівайн [22], Н. Стерн [23], Дж. Хансон [20] та ін.

Проте, незважаючи на такий суттєвий науковий доробок, вважаємо, що низку методологічних і теоретичних питань розроблено недостатньо. Насамперед йдеться про роль фіскальних інструментів у системі державного регулювання аграрного сектору, а також погодження фінансово-економічних та політико-правових проблем його функціонування з інституційною архітектонікою аграрних ринків.

Мета статті – обґрунтування напрямів забезпечення новацій у механізмі фіскального регулювання аграрного сектору в Україні, виявлення основних шляхів підвищення

* Науковий керівник – І.О. Лютий, доктор економічних наук, професор.
© Д.В. Осецька, 2014

ефективності інституційного його реформування у середньостроковому періоді.

Виклад основних результатів дослідження. Посилення диспропорцій на аграрних ринках спонукало уряди провідних країн світу спрямувати зусилля на підвищення прозорості й ефективності державного регулювання аграрного сектору, контроль за потоками капіталу, запобігання банкрутству сільськогосподарських підприємств. Кризові процеси в аграрній сфері є особливо гострими у зв'язку з тим, що фіскальні інструменти національної економіки як цілісної системи в протилежних напрямках впливають на дохідну та видаткові частини бюджетів більшості сільськогосподарських підприємств. Підтримання досягнутого рівня продовольчого забезпечення стає дедалі потужним викликом у сфері макроекономічних орієнтирів і державного регулювання в аграрному секторі. На тлі цього визначення напрямів реформування аграрного сектору економіки та запровадження спеціальних фіскальних інструментів для коригування напрямів розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку стає складним науковим завданням, оскільки змінюються напрями сучасного інституційного бюджетного реформування сільськогосподарського виробництва, що засновані на регулюванні складної системи аграрних взаємовідносин «суб'єкт – об'єкт (земля) – продукт сільськогосподарського виробництва».

Зростання значення фіскального регулювання, інституційного й бюджетного впливу на розвиток аграрного сектору зумовлюється також чинниками іншого порядку. Передусім – інформацією розвитку аграрного сектору, що є основним змістом інноваційних трансформацій на сучасному етапі, засобом удосконалення технічної бази сільськогосподарського виробництва, а також вирішальним інструментом у конкурентній боротьбі. І навіть маркетингова політика збуту агропродовольчої продукції як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках, часом агресивна, стає похідною від технологічного фактора, адже різко посилилася конкуренція саме в плані впливу інноваційних трансформаційних витрат на ресурсомісткість та ефективність сільськогосподарської виробничої дія-

льності. Інноваційна стратегія такої конкуренції, яка охопила всі без винятку країни з відкритою економікою, ґрунтується на прагненні кваліфікованих сільськогосподарських працівників забезпечити максимальну конкуренцію на аграрному ринку (засобами бюджетної, фіскальної політики, інституційними підходами). Не випадково Д. Белл ще в 60-ті роки ХХ ст. вважав, що «виникає новий клас, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи» [16, с.102].

Аналіз базових концепцій функціонування аграрного сектору економіки у глобалізованому господарському середовищі дає змогу виокремити домінуючі чинники його розвитку: економічні (конкуренції М. Олсона, В. Баумоля, Л. Мізеса, Ф. Геншенкорна, фіскальної ілюзії та економічних циклів) і політико-інституціональні (концепції А. Пікока й Вайзмана, Дж. Б'юкенена та Г. Таллока, В. Нісканена), які безпосередньо впливають на розмір і ефективність функціонування його інститутів. Процеси реформування в аграрній сфері супроводжуються високими державними витратами, пов'язаними з недостатньо раціональним використанням бюджетних інвестицій. На наш погляд, це багато в чому спричинено відсутністю практичної імплементації фіскальних інструментів та інституційної структури аграрної сфери. Йдеться про спроможність фіскальних інститутів аграрної сфери здійснювати економічні реформи, спрямовані на інноваційну модернізацію сільськогосподарського виробництва.

Інституційний підхід як теоретико-методологічна основа дослідження природи регулятивних інститутів аграрної економіки уможливорює створити різні умови діяльності суб'єктів агропродовольчого виробництва, гарантування ефективної конкуренції, обмеження влади монополій. Інститути аграрної сфери також стимулюють виробництво достатньої кількості сільськогосподарської продукції для задоволення колективних потреб суспільства, оскільки ринковий механізм не може належним чином самоорганізувати цей процес.

Необхідність інституційного фіскального регулювання аграрної сфери впливає з

об'єктивно притаманних державі економічних функцій. В умовах існування різних форм власності роль фіскального регулювання полягає, з одного боку, у забезпеченні механізму реалізації форм власності на землю, з іншого – у дотриманні соціальних стандартів, відсутність яких через можливі суспільні протиріччя спричинятиме загрози для існування такого механізму. Для цього застосовуватимуться принципи та правила фіскального регулювання, фіскальної прозорості, форми й методи бюджетного інвестування агропродовольчого розвитку в Україні.

Загалом, як зауважує Т. Єфименко, за допомогою фіскальних інструментів та інших створених нею відповідних інститутів держава реалізує політичні й соціально-економічні принципи існування суспільства, активно впливає на формування макроекономічних пропорцій і динаміку макроекономічних процесів. Результати економічного розвитку багато в чому залежать від успішності реалізації соціальних функцій держави, зростання людського потенціалу, необхідності віднаходження балансу між економічними та соціальними змінами, що відбуваються [2, с. 204].

Нині розвиток економіки неможливо пояснити без урахування особливостей політичного устрою, загальної й правової культури громадян, системи панівних у суспільстві цінностей та інститутів. Центральна ідея сучасного інституціоналізму сформульована таким чином: «...господарство може функціонувати лише у відповідних інституційних формах. Умови, необхідні для успішної роботи господарства, тією самою мірою кореняться в чітко визначеній інституційній системі, як і в розвитку господарського суспільства. Одним словом, інститути мають значення й інституціоналізм спрямовує їх на службу всьому життєздатному і творчому, що існує в соціальному середовищі» [8, с. 18]. Отже, одна з найістотніших проблем інституціоналізму полягає в знаходженні критеріїв ідентифікації інституційних елементів, котрі слід повністю зберегти, й ті, які потрібно піддати інституційним змінам.

Інституційні зміни на початку XXI ст. створюють реальне підґрунтя для розвитку

аграрної сфери, забезпечуючи відповідну динаміку зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Так, валова продукція з 2009 по 2013 рік зросла маже в 1,3 раза. Підтвердженням позитивних зрушень в інституційній структурі розвитку й фіскального регулювання в аграрній сфері є те, що аграрний сектор навіть за умов кризи забезпечує зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції України. Проте залишаються невідповідності в діяльності інститутів державного регулювання аграрної сфери.

Держава є основним суб'єктом реформування інститутів регулювання аграрного сектору, а роль її не лише ускладнюється, але і якісно змінюється в сучасних умовах. Реформування аграрного сектору економіки пов'язане не тільки з процесом «трансформації зверху», коли держава задає фіскальний імператив інноваційного розвитку аграрного сектору, а також «трансформації знизу», коли високий рівень розвитку інститутів позитивно впливає на динаміку валової сільськогосподарської продукції. Однак інтенсивність взаємовпливу макроекономічних показників аграрної сфери вища в країнах, що розвиваються, ніж у розвинутих. Тобто, в країнах із «слабкими» інститутами ефект їх реформування може відчутніше впливати на показники економічного розвитку в аграрній сфері, ніж у країнах із «сильними» інститутами, де на динаміку фактичного ВВП у сільському господарстві вплив «поганого інституційного середовища» є мінімальним. Саме це дає змогу розвинутих країнам використовувати кошти від експорту продовольчих продуктів для економічного зростання та підвищення добробуту населення, тоді як в умовах відсутності «попиту на інституційні зміни» нагромадження капіталу від експорту продовольчих продуктів неминуче супроводжується поширенням тіньової економіки, консервацією неактивної структури аграрної сфери, адже «слабкі» інститути державного регулювання уможливають групам особливих інтересів привласнювати частину бюджетних коштів від торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Для завершення аграрних реформ, які б забезпечили Україні належне місце серед

економічно розвинутих країн і стати аграрною країною першого порядку, потрібні сильні інститути, що забезпечують нормальну роботу ринкових механізмів. На практиці такі інститути сприятимуть формуванню дієвої нормативно-правової бази для фіскального регулювання всього спектра питань становлення інноваційного розвитку аграрного сектору, зокрема технопарків, навчально-науково-виробничих агрокомплексів, державних агрокорпорацій, позабюджетних фондів сприяння НДДКР й ін.

Контроль процесу формування фіскальних правил є визначальним чинником інституційного розвитку аграрного сектору. Втрата такого контролю призведе до виникнення нестійких інститутів-організацій, які зумовлюватимуть нестійкий характер розвитку аграрного сектору. Тому держава як основний і визначальний інститут-організація має контролювати процес формування нових правил господарювання [11].

Аналізуючи інституційні засади розвитку аграрного сектору економіки, український учений П. Саблук визначає неоднозначні тенденції: з одного боку, починаючи з 2005 року, ми спостерігаємо зростання виробництва. Так, у 2009 році валова продукція сільськогосподарства (в порівнянних цінах) зросла порівняно з 2000 роком на 30%. При цьому частка збиткових підприємств скоротилась удвічі, а рентабельність становила 13,4 відсотка. Проте по окремих видах продукції (молоко, м'ясо) є значні відставання

від забезпечення нормативного споживання. Ефективність сільського господарства залишається на рівні, який не дає можливості покривати поточні витрати і вкладати кошти в розширення виробництва. Прибуток у більшій частині формується за рахунок дотацій державної підтримки (табл.).

Погіршуються співвідношення розміру кредиторської заборгованості й основних економічних показників. І це при тому, що 50% валової продукції виробляється в ОСГ. Показники фінансової стійкості підприємств нижче нормативних. Дана ситуація поглиблюється станом внутрішнього ринку. Отже, ефективність аграрного сектору великою мірою залежить від державної підтримки та інституційних засад її розподілу, зазначає П. Саблук [7].

Подальша інституціоналізація аграрної сфери у напрямі інноваційного розвитку передбачає удосконалення фіскальних відносин. Саме імперативний державний характер фіскального регулювання є головною якісною ознакою, що дає можливість говорити про нього як окрему категорію, окрему ланку державного регулювання. Водночас фіскальні відносини об'єктивно необхідні, оскільки вони зумовлені потребами аграрного ринку. Держава враховує об'єктивну необхідність фіскальних відносин і на цій основі розробляє різні форми їх реалізації, зосереджуючись на визначенні конкретних норм та правил прояву об'єктивно зумовлених фіскальних відносин.

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах України (з дотаціями і без дотацій)

Організаційно-правова форма господарювання	Кількість підприємств, од.	Площа с.-г. угідь, га	Валова продукція на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	На 100 га с.-г. угідь, тис. грн				Рентабельність, %	
				валовий дохід		прибуток			
				без дотацій	з дотаціями	без дотацій	з дотаціями	без дотацій	з дотаціями
Господарські товариства	5062	2095	285	77,2	105,4	33,2	61,4	12,9	23,9
Приватні підприємства	2928	1652	178	59,1	75,4	31,2	47,4	18,2	27,6
Кооперативи	710	1624	171	61,9	82,0	19,7	39,8	12,2	24,8
Державні підприємства	271	2345	161	58,2	76,4	1,1	19,3	0,7	12,2
Інші	279	3254	280	74,3	97,5	20,7	43,9	8,5	18,1
Разом по країні	9284	957	244	70,6	94,5	30,1	54,0	13,4	24,1

Джерело: Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на Тринадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 20-21 черв. 2011 року / П. Т. Саблук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. – 64 с.

Центральне місце в системі фіскальних відносин посідають податки. Вони є універсальною й разом із тим вихідною категорією, яка виражає основні властивості фіскальної системи розвиненої ринкової економіки. Саме за умов функціонування останньої податкова форма стає переважною в загальній системі фінансових взаємозв'язків. Податки та їхні функції відображають базисні відносини, які держава використовує розширенням арсеналу різного роду надбудовних інструментів (податкових ставок, способів оподаткування, пільг й ін.), які становлять податковий механізм. Останній являє собою сукупність організаційно-правових норм і методів управління оподаткуванням [5, с. 55].

Фіскальні інструменти в аграрній сфері мають свої особливості, зумовлені специфікою цього сектору, його залежністю від природних умов, нееластичним попитом на сільськогосподарську продукцію й низкою інших факторів, тому податки в структурі фіскальних інструментів щодо аграрної сфери у світовій практиці забезпечують, передусім, регулювальну функцію стимулюючого характеру.

Аграрний сектор України досить глибоко інтегрований у світовий агропродовольчий ринок. Це зумовлює необхідність дослідження всіх інституційних змін, що відбуваються на глобальному рівні, з метою використання найприйнятніших із них в аграрному секторі, а також для розроблення дієвих фіскальних інструментів протидії ймовірному негативному впливу окремих інституційних змін на розвиток аграрної економіки в Україні.

Законодавство є інструментом, що регулює фіскальні відносини, формує інституційне середовище, сприятливе для розвитку аграрного сектору. Ці особливості були враховані при розробленні та запровадженні Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» і закріплені в новому Податковому кодексі України. Про це доводить застосування спеціальних податкових режимів (фіксований сільськогосподарський податок та податок на додану вартість), виплата дотацій на підтримку тваринництва тощо. Податковий кодекс Украї-

ни передбачає продовження дії фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) до зняття мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення.

Із часу ухвалення Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» [4] у 1999 році структура ФСП зазнала змін. Перелік податків і зборів, замість яких сплачувався ФСП, давно потребував перегляду й виключення менш важливих або навіть неактуальних для сільської місцевості податків. Так, із 2011 року структура ФСП представлена під новим кутом зору і кількість податків, замість яких сплачується ФСП, скоротилася та залишилися такі податки й збори, як: податок на прибуток, земельний податок, збір за спеціальне водовикористання та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (щодо провадження торгової діяльності). На думку вітчизняних учених О. Шубравської, Л. Молдаван, Б. Пасхавера, новаційні зміни із виключенням низки місцевих податків і зборів зменшать витрати на їх адміністрування та спростять систему податків загалом [6, с. 391-392].

Податкова проблематика тісно пов'язана також із факторами розвитку аграрного сектору. Щоб підтримувати темпи зростання сільськогосподарської продукції, необхідно постійно нарощувати капіталовкладення і зменшити податкове навантаження. У такому контексті монетарна й фіскальна політики є найбільш гнучкими інструментами державного регулювання аграрного сектору. Фіскальна політика є найефективнішим, системовизначальним інструментом забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору. Це відповідає тенденції посилення інститутів державного втручання, навіть перенесення «центру державного впливу на інституціональну та управлінську діяльність на всіх рівнях народногосподарського комплексу» [10, с. 28].

Висновки. Фіскально-інституційне регулювання аграрного сектору зумовлено необхідністю забезпечення високого рівня продовольчої безпеки, розширення присутності України на світових продовольчих ринках і для раціонального поповнення внутрішнього ринку імпортованими продовольчими про-

дуктами. Реформування аграрного сектору потребує постійного вдосконалення інституційних норм та правил у процесі розширення фіскального простору, що забезпечить керованість і регулювання аграрного сектору з боку уряду, коли він формує податкові інститути регулювання. Податкове регулю-

вання у фіскальному просторі повинно відбуватися в рамках параметрів аграрного сектору. Результати дослідження показують, що інституційні норми й правила фіскального регулювання аграрного сектору недосконали, не сприяють забезпеченню дієвості конкуренції суб'єктів аграрного ринку.

Список використаних джерел

1. *Гесць В.М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 864 с.
2. *Єфименко Т.І.* Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т.І. Єфименко; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 688 с.
3. *Єфименко Т.І.* Фіскальний простір антикризового регулювання / Т.І. Єфименко. – К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 332 с.
4. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17.12.1998р. № 320 – XIV [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-14/ed19981217>.
5. *Затонацька Т.Г.* Бюджетно-податкове регулювання інвестиційної діяльності в Україні : моногр. – К.: Задруга, 2012. – 300 с.
6. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : моногр. / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської, НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 496 с.
7. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на Тринадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 20-21 черв. 2011 року / П. Т. Саблук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. – 64 с.
8. К созданию институциональной политической экономики / Р. Буайе, Э. Бруссо, А. Кайе, О. Фавро // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9, № 3. – С. 17–24.
9. *Калетник Г.М.* Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г.М. Калетник, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська : монограф. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – 32 с.
10. *Кваснюк Б.Е.* Сучасна парадигма державного регулювання економіки / Б.Е. Кваснюк // Роль держави у довгостроковому економічному зростанні ; за ред. д. е. н. Б. Е. Кваснюка. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. – Х.: Форт, 2003. – С. 28–34.
11. Постсоветский институционализм: десять лет спустя: моногр.: в 2 т. – Т. 2 ; под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ГВУЗ «Дон НТУ», 2013. – 472 с.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
13. Теорія, політика та практика сільського розвитку ; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.
14. Фінансова система України: взаємодія корпоративного та державного секторів / Т.І. Єфименко, І.О. Лютий, С.С. Гасанов та ін. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 246 с.
15. *Шпикуляк О.Г.* Інституції аграрного ринку : [моногр.] / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
16. *Bell D.* on the Post-Industrial Society // The Public Interest. – 1967. – № 7. – P. 102.
17. *Berg J.* external Liberalization, Economic Performance and Social Policy / J. Berg, L. Taylor // Working Paper Series: Globalization, Labor market and Social Policy. – 2000. – Vol. 12, Febr.
18. *Dabrowski M.* Disinflation in Transition Economies / M. Dabrowski. – Budapest ; N. Y. : CEU Press, 2000. – 408 p.
19. *Drucker P.* The New Productivity Challenge / P. Drucker // Harvard Business Review. – 1991. – № 6. – P. 9–79.
20. *Hanson J. A.* Globalization and National Financial Systems: Issues of Integration Systems / ed. By J. A. Hanson, P. Honohan, G. Majnoni. – N. Y. : IBRD, 2003. – P. 1–32.
21. *Kaplan S.N.* Investment-Cash Flow Sensitivities are not Valid Measures of Financing Constrains / S.N. Kaplan, L. Zingales // Quarterly Journal of Economics. – 2000. – Vol. 115. – P. 707–712.
22. *Levine R.* A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions / R. Levine, D. Renelt // American Economic Review. – 1992. – Vol. 82, № 4. – P. 942–963.
23. *Stern N.* Achievements and Challenges for Sustainable Growth / N. Stern // Dynamic Development in a Sustainable World: Transformation in Quality of Life, Growth and Institutions / ed. By G. Kochendorfer, B. Pleskovic. – Berlin : German Foundation for International Development ; Development Policy Forum, 2002. – P. 15.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2014 р.

*

Шляхи забезпечення ефективного використання земель у сільськогосподарському виробництві

Постановка проблеми. На етапі формування ринкової економіки країни та виходу на світові ринки забезпечення ефективного й раціонального використання земель є головним питанням, важливою передумовою національної безпеки України. Правильне та ефективне використання будь-якого засобу виробництва передбачає детальне знання його властивостей. Поняття землі ґрунтується на її характеристиках як засобу і предмета праці, як знаряддя виробництва й водночас як найважливішої продуктивної сили.

Актуальність теми все більше зростає у зв'язку з науково-технічним прогресом, ростом продуктивних сил, які потребують залучення в господарське користування нових земельних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективного використання земель в аграрних підприємствах постійно знаходяться в полі зору науковців: Д.С. Добряка [7], Л.Я. Новаковського [19], М.М. Федорова [25] та багатьох інших. Водночас ряд положень, що стосуються ефективності використання земель у сільському господарстві, потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті – уточнення сутності поняття “ефективність використання земель”, дослідження стану й шляхів реалізації Добровільних керівних принципів із відповідального управління та доступу до земельних, рибних і лісових ресурсів у контексті національної продовольчої безпеки України.

Виклад основних результатів дослідження. Унікальний земельно-ресурсний потенціал України зумовлює її особливе місце

серед інших європейських країн. Земля завжди була, є й буде обмеженим ресурсом. Дбаючи про успішне майбутнє країни, ми повинні розумно та ощадливо розпоряджатися нашим національним багатством – українською землею, забезпечувати ефективність її використання.

Переважна більшість економічних слівників визначають землю як один із основних чотирьох факторів виробництва (інші: праця, капітал, підприємницький хист), що включає природні ресурси, родовища корисних копалин, ресурси моря, озера і тварин [10, с. 930; 23, с. 282].

Такі автори, як С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій та А. Б. Борисов зазначають, що земля служить для вирощування сільськогосподарської продукції, будівництва міст, залізничних і автомобільних шляхів. Учені визначають землю як життєвий простір людини, тобто без її наявності життя неможливе [9, с. 260; 2, с. 255].

На противагу вітчизняним ученим, в Оксфордському словнику англійської мови зазначено, що земля – це частина земної поверхні, яка не покрита водою [29].

В основу земельного законодавства покладено норми Основного Закону України – Конституції. Слід звернути увагу на ст. 14 Конституції, де вказано, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави; разом із чим може перебувати у власності державних, кооперативних, громадських підприємств, організацій, установ або окремих громадян [13].

Ст. 1 Закону України “Про охорону земель” визначає землю як “поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані й функціонують разом з нею” [22].

* Науковий керівник – В.Я. Плаксієнко, доктор економічних наук, професор.
© Є.С. Лазеба, 2014

Проте на думку В.І. Андрейцева, законодавчі визначення не відбивають істотних властивостей землі. У юридичному значенні він розглядає землю як головну територіально-просторову частину довкілля у межах території України, національне багатство українського народу, матеріальну основу територіальної цілісності, суверенітету й національної безпеки держави [1, с. 14].

На думку О. С. Новоторова, земля є територією суші або її частиною (земельною ділянкою) з ґрунтами, іншими природними складовими ландшафту, що вдало поєднані та функціонують разом із нею, є об'єктами власності й господарської діяльності, що здійснюється відповідно до чинного законодавства України [21].

Землю як ресурс, без котрого неможливе існування будь-якої країни, розглядають В. М. Другак і Р. М. Курильців. Також вони стверджують, що земля – особливий природний ресурс [8, с. 14].

На думку Д. Добряка, земля – це найбільша цінність нашої країни, кожного її громадянина. Україна вирізняється серед інших європейських держав своїми чорноземами [7].

Таким чином, виходячи із згаданих вище положень законодавства, а також із підходів, що висловлюються у науці земельного права, вважаємо, що поняття “земля” необхідно розглядати як земну поверхню та простір над і під нею на висоту й глибину, необхідні для правомірного використання земельної ділянки за цільовим призначенням, включаючи ґрунтовий покрив у межах цього простору.

Важливо звернути увагу на ефективне використання землі задля збереження та поліпшення її особливостей. Питанню ефективності приділяється велика увага в науково-економічних дослідженнях, вона й досі є предметом активного наукового обговорення.

Досліджуючи ефективність використання земель, не варто порівнювати такі поняття, як “ефект” та “ефективність”. Термін “ефективність” є похідним від терміна “ефект”, що утворився від латинського “effectus” – виконання, результат причини чи дії; справити враження на когось або/та чимось [6]. Ефект як одержаний результат у різних формах прояву, як-то матеріальна, грошова, соціальна, викладені в економічних енциклопедіях відомих учених-дослідників. Звідси термін “ефективність” (від лат. “efficientia”) можна пояснити як результативність певного проекту, процесу, який вимірюють відношенням між одержаним результатом і використаними при цьому матеріалами [2, с. 846; 6, с. 28; 9, с. 217].

Набагато ширше поняття “ефективності” наводять у своїх працях відомі економісти В. А. Коноплицький та Г. І. Філіна, вказуючи на ідеальний варіант – очікування максимуму продукції при мінімумі витрат. На практиці збільшення кількості одержаного продукту при вимірюваному обсязі витрат вказує на підвищення ефективності, й навпаки [12, с. 146].

Доцільним вважається дослідження категорії ефективності з якісного погляду, що виражає економічні відносини між виробниками з приводу економії затрат живої та уречевленої праці. Використавши такий підхід до питання, яке вивчається, ефективність використання землі слід аналізувати як відображення реального стану економічних відносин, що виникають між виробниками, власниками землі й суспільством у цілому в процесі використання земельних ресурсів в аграрних підприємствах [16, с. 15].

Перехід до ефективної системи використання земель – це основна ідея земельної реформи, яка проводиться в нашій країні. Тому важливим є вивчення поняття “ефективність використання земель”, при цьому розрізняючи його з “раціональним використанням земель”.

Так, О.С. Будзак ефективно використання земель розглядає як таке, що забезпечує економічний результат діяльності та характеризується відношенням одержаного економічного ефекту до витрат ресурсів, що в свою чергу передбачає поліпшення рівня життя людей і екологічного стану землі. Щодо поняття “раціональне використання землі”, то воно має бути пристосованим до кліматичних умов території, що сприятиме зростанню економічного ефекту, який полягатиме в одержанні максимальної кількості продукції на одиницю площі за найменших затрат праці й коштів і задоволенні потреб ринку [3, с. 13-15].

Сутність ефективності використання землі має виражати певні суспільно-виробничі

та, зокрема, земельні відносини в конкретних умовах того чи іншого способу виробництва [27, с. 24-25].

На думку Я.І. Лютого, ефективність використання земельних ресурсів виражає відносини між членами суспільства щодо використання землі, вкладеними ресурсами й одержаним результатом, тобто за нею можна судити про рівень використання трьох факторів трудового процесу [17, с. 95].

Як доводять, Л.О. Мармуль і В.А. Романова, ефективним слід вважати таке використання земель, що забезпечує науково обгрунтований економічний ефект від господарювання й одночасно сприяє поліпшенню родючості ґрунтів та екологічного стану навколишнього середовища. На їхню думку, при цьому комплекс заходів повинен бути спрямований на збереження й відтворення родючості ґрунтів і поліпшення інших корисних властивостей землі та навколишнього середовища в цілому [18, с. 22].

Раціональне використання земель, за їхніми дослідженнями, передбачає комплексне завдання, розв'язання якого потребує розробки нових підходів щодо способів ефективного використання земель.

Раціональне використання землі також передбачає його цільовий характер, організований для конкретних умов простору і часу оптимальний спосіб використання, доцільність виробничого та невиробничого використання, економічне витрачання виробничих властивостей землі, підвищення родючості ґрунтів, збереження екологічної рівноваги в природі [15, с. 6-7].

Раціональне використання земель розглядають як наукове обгрунтування екотехнологій мінімізації використання земельних ресурсів і, навпаки, максимального удосконалення використання їхніх корисних функцій для забезпечення потреб нації за умови збереження саморегуляції та самовідновлення ландшафтних систем [14, с. 42].

Як наголошує О. Гарнага, ефективне сільськогосподарське землекористування – це процес формування економічно вигідних й одночасно екологічно збалансованих напрямів використання земель сільськогосподарського призначення за допомогою дієвих

економічних, екологічних, правових, організаційних і соціальних механізмів.

Раціональне використання землі в аграрних підприємствах має відповідати вимогам найповнішого їх введення у сільськогосподарський обіг та використання за прямим призначенням – для виробництва продукції [4, с. 43].

Важливість проблеми ефективного використання земель зумовлює необхідність визначення критеріїв і показників для оцінки ефективності землекористування.

Щоб визначити ступінь залучення земель підприємства до господарського обороту, знаходять показник повноти використання земель за формулою:

$$K_{\Pi} = \frac{П_C}{П_C + П_P}, \quad (1)$$

де K_{Π} – коефіцієнт, який характеризує повноту використання

$П_C$ – площа сільськогосподарських угідь;

$П_P$ – площа резервних земель, які можуть бути освоєні й залучені до сільськогосподарського обороту, га.

Рівень інтенсивності використання земель характеризується виходом валової продукції у вартісному виразі на одиницю площі з урахуванням бальної оцінки і відображає досягнуту продуктивність земель:

$$P_I = \frac{B_{\Pi}}{П_C (B : 100)}, \quad (2)$$

де P_I – рівень інтенсивності використання земель;

B_{Π} – вартість валової продукції, грн;

B – оцінка землі, бал [17].

Існують різні підходи до визначення ефективності використання земель: обчислення виходу продукції, валового чи чистого доходу, диференційної ренти та ін. [17, с.93-94].

Узагальнюючим показником при визначенні ефективності використання земель Я.І. Лютий вважає вихід валової продукції. Із погляду вченого важливим при цьому є врахування сумарних витрат на її виробництво. Врахування матеріальних і трудових затрат, на його думку, є недостатнім, оскільки земля має природну родючість та здатна сама без додаткових витрат виробляти певний обсяг продукції. Для одержання цього

обсягу людина втручається в процес виробництва й робить додаткові витрати при використанні землі. Тому при визначенні ефективності використання земель необхідно враховувати сумарні витрати.

Таким чином, ефективність використання землі визначають за формулою:

$$E = \frac{ВП}{P_3 + P_{ВИР}}, \quad (3)$$

де $ВП$ – вартість валової продукції рослинництва на кадастровий гектар, грн;

P_3 , $P_{ВИР}$ – відповідно ресурсні витрати землі та виробництва, грн [17, с. 97].

Отже, найважливішими показниками для оцінки ефективності використання сільгоспугідь є врожайність культур, виробництво окремих видів продукції рослинництва і тваринництва на одиницю земельної площі (сільгоспугідь, ріллі, посівів окремої культури), виробництво валової продукції сільськогосподарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, рівень рентабельності.

На нашу думку, під ефективністю використання земель у сільському господарстві необхідно розуміти економічний результат від використання сільськогосподарських земель, який характеризується відношенням одержаного ефекту (вираженого у натуральних і вартісних показниках) та площі з урахуванням якості й віддаленості земельної ділянки.

Останніми роками дискусія про ефективне використання земель у сільському господарстві вийшла на вищий міжнародний рівень. В умовах посилення глобальної продовольчої кризи, інших економічних і соціальних викликів сучасного світу питання ефективного землекористування, доступу до земельних ресурсів і гарантія прав на них постає одним з ключових важелів боротьби з бідністю, розвитку сільських територій та економічного процвітання багатьох держав. Дослідження та використання зарубіжного досвіду, на нашу думку, дозволить покращити регулювання управління ефективністю використання земель.

Із метою ефективного використання земель необхідно забезпечити реалізацію Доб-

ровільних керівних принципів із відповідального управління та доступу до земельних, рибних і лісових ресурсів у контексті національної продовольчої безпеки, які розроблені Міжнародною продовольчою організацією ООН та підписані Україною у 2012 році [30].

Добровільні принципи мають бути еталоном у створенні системи нормативно-правового забезпечення ефективності використання земель у сільському господарстві. Дотримання їх забезпечить ефективність використання земель. Сфера застосування Добровільних керівних принципів надзвичайно широка й може варіюватися від юридичних питань щодо визнання землеволодіння, операцій на ринках та інвестицій у землю, до питань створення прозорих систем діловодства.

Процес реалізації Добровільних керівних принципів відбувається на трьох рівнях: національному, регіональному і міжнародному.

На національному рівні необхідно створити платформу для обговорення питання щодо реалізації Добровільних керівних принципів за участю заінтересованих сторін. Першочергово слід розглянути та проаналізувати політичні, правові й інституційні установки з питань володіння та користування земельними ресурсами і розробити заходи щодо поліпшення земельного законодавства.

На регіональному рівні Добровільні керівні принципи мають бути включені до порядку денного регіональних організацій, які повинні сприяти виконанню їх у країнах-членах.

На міжнародному рівні Комітет із питань всесвітньої продовольчої безпеки був визнаний як глобальний форум для оцінки прогресу у здійсненні Добровільних керівних принципів. Країни-донори мають нести відповідальність за забезпечення того, що дотримуються стандартів, встановлених Добровільними керівними принципами [28].

Від моменту підписання Добровільних керівних принципів Україна повинна перейти до їх реалізації. Нами досліджено стан і запропоновано шляхи реалізації відповідних принципів в Україні (табл.).

Стан та шляхи реалізації Добровільних керівних принципів в Україні

Оригінальна назва	Переклад	Суть принципу	Стан і шляхи реалізації в Україні
Human dignity	Гідність людини	Визнання гідності, рівних та невід'ємних прав усіх індивідів (осіб, людей)	У ст. 3 Конституції України Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю
Non-discrimination	Відсутність дискримінації	Ніхто не повинен зазнавати дискримінації відповідно до закону та політики держави	Недосконале земельне законодавство України, яке потребує внесення змін у питання захисту вразливих верств населення. Дискримінація за своєю суттю у земельному питанні повинна бути відсутня взагалі
Equity and justice	Рівність та справедливість	Визнання того, що для забезпечення рівності між окремими особами може знадобитися в національному контексті визнання індивідуальних відмінностей (жінки, чоловіки, вразливі верстви населення), включаючи розширення можливостей щодо користування землею	Не реалізується у нашій країні. Необхідна розробка законопроектів та їх прийняття з питань розширення прав і можливостей людей щодо справедливого права володіння й доступу до земель для всіх жінок і чоловіків, молоді та вразливих верств населення в національному контексті
Gender equality	Гендерна рівноправність	Забезпечення рівних прав жінок та чоловіків, а саме рівними правами на володіння й доступ до земель, незалежно від їх цивільного та сімейного стану	За фактом не завжди в нашій країні жінки мають рівні права порівняно з чоловіками, що склалося історично. Необхідно рівнятися на європейський досвід стосовно захисту прав людини
Holistic and sustainable approach	Цілісний і сталий підхід	Визнає, що ресурси та їх використання взаємозв'язані й потребують комплексного підходу до управління ними	Часто закони мають суперечливий характер. Необхідно забезпечити комплексний та сталий підхід до ефективного управління сільськогосподарськими землями
Consultation and participation	Консультації та участі	Розвиток зв'язків із власниками земельних ресурсів та створення платформ для обговорення проблем земельного законодавства з метою його удосконалення	Часто в Україні проблеми земель замовчують, кожен вирішує свої питання самостійно, тоді як можна створити безкоштовні консультаційні центри з питань земельного законодавства для громадян, чії права порушені або можуть бути порушені
Rule of law	Верховенство закону	Прийняття рішень відповідно до чинного законодавства, ознайомлення громадян із законами	Чиновники часто ігнорують міжнародні регламенти стосовно збереження землі. Напрямом держави повинно стати дотримання не лише національних законодавчих норм, але й міжнародних документів і регламентів
Transparency	Прозорість	Політика землекористування повинна бути чітко визначена та широко висвітлена громадськості	Розробка наукових видань, інформаційних платформ для забезпечення повного висвітлення земельного законодавства та політики щодо використання сільськогосподарських земель у відповідних мовах і форматах, доступних для всіх
Accountability	Підзвітність	Кожна окрема особа, недержавний суб'єкт господарювання чи державна установа, які займаються земельними питаннями, повинні відповідати кожен окремо за свої дії, одночасно підпорядковуючись керівництву	Проголошується в Україні, але не завжди реалізується на практиці. Діяти ж необхідно відповідно до принципу верховенства закону та підпорядкованості
Continuous improvement	Постійне вдосконалення	Розробка країнами механізму управління землями	Необхідно удосконалити механізм моніторингу й аналізу сільськогосподарських земель

Джерело: Розробка автора.

Принципи гідності людини, відсутності дискримінації, рівності та справедливості, гендерної рівноправності мають одну направленість – захист прав людини. Вони ви-

знають Людину як особу й індивідуума. Відповідно до даних принципів повинен відбуватися захист гідності людини шляхом жорсткого дотримання чинного законодавства. Ніхто не повинен зазнавати дискримінації у законах та політиці країни. Кожен має бути захищеним і мати право користуватися землею. Законотворець повинен чітко визначити та вписати у земельні норми й закони рівні права жінок і чоловіків, що буде конкретним заходом у забезпеченні Добравільних керівних принципів.

Принцип цілісності та сталого підходу необхідно застосовувати у розробці всіх норм і правил стосовно управління земельними ресурсами. При цьому необхідною умовою має бути визнання того, що природні ресурси та їхнє використання взаємозв'язані.

Принцип консультації й участі передбачає забезпечення активної та ефективної участі окремих осіб, що мають знання у галузі земельного законодавства, до консультацій і допомоги жителям країни.

Визнання закону як основного документа при прийнятті рішень стосовно питань володіння, користування та розпорядження землею; забезпечення доступу до земельного законодавства у доступних формах і мовах; дотримання законодавства стосовно землі забезпечують принципи верховенства закону, прозорості й підзвітності.

Принцип постійного вдосконалення передбачає розробку науково обґрунтованих

програм для забезпечення поточних поліпшень у питаннях управління землями.

Дотримання цих Керівних принципів має закласти міцний фундамент для їхньої реалізації. Вони повинні сформулювати чітке відчуття причетності в усіх заінтересованих сторін, сприяти необхідному діалогу між відповідними сторонами на всіх рівнях, а також надати можливість для створення або розширення партнерських відносин між заінтересованими сторонами, які працюють разом задля досягнення глобальних змін у галузі керівництва питаннями володіння.

Висновки. Таким чином, актуальним нині є дослідження сутності ефективного використання земель у сільському господарстві. Проведені нами дослідження дають змогу сформулювати визначення: ефективність використання земель у сільському господарстві – це економічний результат від використання сільськогосподарських земель, який характеризується відношенням одержаного ефекту (вираженого у натуральних та вартісних показниках) і площі з урахуванням якості й віддаленості земельної ділянки.

На основі європейського досвіду нами досліджено стан та шляхи реалізації Добравільних керівних принципів із відповідального управління й доступу до земельних, рибних і лісових ресурсів у контексті національної продовольчої безпеки в Україні. Дотримання принципів уможливить удосконалення земельного законодавства України, створення передумов для повнішої реалізації громадянами своїх прав на землю.

Список використаних джерел

1. *Андрейцев В.І.* Об'єкти земельних правовідносин за новим Земельним кодексом України / В.І. Андрейцев // Науково-практичні коментарі. – 2002. – №2. – С.14.
2. *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь. Изд. 2-е перераб. и доп. / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2006. – 860 с.
3. *Будзак О.С.* Екологобезпечне використання земель: теоретичні та практичні аспекти / О.С. Будзак. – К.: Аграр Медіа Груп, 2011. – 326 с.
4. *Гарнага О.* Теоретичні засади забезпечення раціонального землекористування / О. Гарнага // Економіст. – 2011. – № 12 – С. 41-44.
5. Государственный стандарт Союза ССР. Земли. Термины и определения. ГОСТ 26640-85 / Изд. офиц. – М.: Изд-во стандартов, 1989. – С.2.
6. *Гуторов О.І.* Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи : моногр. / О.І. Гуторов, І.О. Шарко; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х.: ХНАУ; Вид-во “Точка”, 2012. – 256 с.
7. *Добряк Д.* Земля порядок любить / Д.Добряк // Уряд. кур'єр. – 2006. – № 48. – С. 10.
8. *Другак В.М.* Нова парадигма управління земельними ресурсами та землекористуванням в Україні / В.М. Другак, Р. М. Курильців, Н. А. Третяк // Земельне право України: теорія і практика. – 2012. – № 2. – С. 14-21.
9. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 ; за ред. С. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
10. *Загородній А.Г.* Фінансово-економічний словник. / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
11. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://zakon.rada.gov.ua>.

12. Коноплицький В.А. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний / В.А. Коноплицький, Г.І. Філіна. – К.: КНТ, 2007. – 580 с.
13. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : –<http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Кіпчак Ф. Землі України: категорії, право власності, стан використання, охорона : навч. посіб. / Федір Кіпчак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 240 с.
15. Лебеде́нко О.В. Розвиток ефективного використання землі суб'єктами аграрного господарювання / О.В. Лебеде́нко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04. – Дніпропетровськ, 2009. – 24 с.
16. Липчук В.В. Ефективність використання земельних угідь у сільському господарстві : моногр. // В.В. Липчук, О. В. Лисюк. – Львів: СПОЛОМ, 2008. – 182 с.
17. Лютий Я.И. Прогнозирование и планирование использования земельных ресурсов: учеб. пособ. / Я.И. Лютий. – К.: Изд-во УСХА, 1991. – 136 с.
18. Мармуль Л.О. Регіональне управління та регулювання використання земельних ресурсів : моногр. / Л.О. Мармуль, В.А. Романова / – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 192 с.
19. Новаковський Н.Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення розвитку земельних відносин в Україні / Н.Я. Новаковський // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 21-23.
20. Носік В.В. Земля як об'єкт права власності / В.В. Носік // Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки. – 2000. – Вип.38. – С. 34.
21. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Я.В. Коваль та ін.]. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
22. Про охорону земель : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://zakon.rada.gov.ua>.
23. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА ; пер. з англ. – К.: “АртЕк”, 2000. – 640 с.
24. Титова Н. До концепції нового основного земельного закону України / Н. Титова // Право України. – 2000. – №4. – С.69.
25. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доп.) / М.М. Федоров // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. економістів-аграрників, К., 26-27 лют. 2009 р. / [Редкол.: П.Т. Саблук та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 5-24.
26. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні : моногр. / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. – К.: Кондор, 2007. – 522 с.
27. Шаманаев В.С. Эффективность использования земли в условиях индустриализации сельского хозяйства / В.С. Шаманаев. – М.: Колос, 1979. – 208 с.
28. A Brief Introduction to the Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.landportal.info>.
29. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.oed.com>.
30. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.fao.org>.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

*

УДК 338.516.4

І.М. БРАТКОВА, аспірант*
Державна навчально-наукова установа
«Академія фінансового управління»

Роль державних цінних паперів у розвитку аграрного сектору економіки

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки спостерігається тенденція до зростання ролі аграрного сектору. Для нормального функціонування сільськогосподарські підприємства

постійно відчують потребу в достатній кількості фінансових ресурсів. Часто власних коштів недостатньо для забезпечення необхідних потреб, а одержання їх із зовнішніх джерел є надто ускладненим. Тому важливе місце у розвитку аграрного бізнесу повинно відводитися державі.

* Науковий керівник – В.Л. Осецький, доктор економічних наук, професор.
 © І. М. Браткова, 2014

Серед сучасних інструментів фінансування сільськогосподарських підприємств за

12. Коноплицький В.А. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний / В.А. Коноплицький, Г.І. Філіна. – К.: КНТ, 2007. – 580 с.
13. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : –<http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Кіпчак Ф. Землі України: категорії, право власності, стан використання, охорона : навч. посіб. / Федір Кіпчак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 240 с.
15. Лебеде́нко О.В. Розвиток ефективного використання землі суб'єктами аграрного господарювання / О.В. Лебеде́нко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04. – Дніпропетровськ, 2009. – 24 с.
16. Липчук В.В. Ефективність використання земельних угідь у сільському господарстві : моногр. // В.В. Липчук, О. В. Лисюк. – Львів: СПОЛОМ, 2008. – 182 с.
17. Лютий Я.И. Прогнозирование и планирование использования земельных ресурсов: учеб. пособ. / Я.И. Лютий. – К.: Изд-во УСХА, 1991. – 136 с.
18. Мармуль Л.О. Регіональне управління та регулювання використання земельних ресурсів : моногр. / Л.О. Мармуль, В.А. Романова / – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 192 с.
19. Новаковський Н.Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення розвитку земельних відносин в Україні / Н.Я. Новаковський // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 21-23.
20. Носік В.В. Земля як об'єкт права власності / В.В. Носік // Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки. – 2000. – Вип.38. – С. 34.
21. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Я.В. Коваль та ін.]. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
22. Про охорону земель : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://zakon.rada.gov.ua>.
23. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАН ; пер. з англ. – К.: “АртЕк”, 2000. – 640 с.
24. Титова Н. До концепції нового основного земельного закону України / Н. Титова // Право України. – 2000. – №4. – С.69.
25. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доп.) / М.М. Федоров // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. економістів-аграрників, К., 26-27 лют. 2009 р. / [Редкол.: П.Т. Саблук та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 5-24.
26. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні : моногр. / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. – К.: Кондор, 2007. – 522 с.
27. Шаманаев В.С. Эффективность использования земли в условиях индустриализации сельского хозяйства / В.С. Шаманаев. – М.: Колос, 1979. – 208 с.
28. A Brief Introduction to the Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.landportal.info>.
29. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.oed.com>.
30. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.fao.org>.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

*

УДК 338.516.4

І.М. БРАТКОВА, аспірант*
Державна навчально-наукова установа
«Академія фінансового управління»

Роль державних цінних паперів у розвитку аграрного сектору економіки

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки спостерігається тенденція до зростання ролі аграрного сектору. Для нормального функціонування сільськогосподарські підприємства

постійно відчувають потребу в достатній кількості фінансових ресурсів. Часто власних коштів недостатньо для забезпечення необхідних потреб, а одержання їх із зовнішніх джерел є надто ускладненим. Тому важливе місце у розвитку аграрного бізнесу повинно відводитися державі.

* Науковий керівник – В.Л. Осецький, доктор економічних наук, професор.
 © І. М. Браткова, 2014

Серед сучасних інструментів фінансування сільськогосподарських підприємств за

участі держави немає достатньої різноманітності, а наявні не завжди задовольняють потреби ринку. Тому варто розглянути перспективи використання державних цінних паперів як потенційного засобу перерозподілу заощаджень фізичних осіб та вільних фінансових ресурсів юридичних осіб на користь аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи праці вітчизняних науковців, що внесли значний вклад у дослідження функціонування ринку державних запозичень, варто виокремити роботи Т. Вахненка [3], В. Корнєєва [4], І. Лютого [5], О. Барановського [1], Б. Соболева [7], В. Башко [2], О. Рожко [5]. Серед сучасних зарубіжних учених, що приділяють значну увагу державним цінним паперам цікавими є праці Дж. Кастелланоса [11], Т. Гласнера [12], Дж. Ладекарля [12], Дж. Хіннана [10] та ін.

Проте, досліджуючи фінансові проблеми аграрних підприємств в Україні, необхідно переглянути функції боргових інструментів уряду з огляду сучасних тенденцій і необхідності підтримки конкретних галузей економіки за участі держави.

Мета статті – визначення сутності державних цінних паперів, основних переваг у фінансуванні державних потреб порівняно з іншими інструментами, а також необхідності їх випуску для забезпечення розвитку стратегічних галузей економіки, а особливо – аграрного сектору.

Виклад основних результатів дослідження. Державні облігації являють собою цінні папери, випущені національним урядом з обіцянкою виплачувати періодичні відсоткові платежі й погасити їхню номінальну вартість на дату погашення.

Уряди країн повинні забезпечувати коротко- і довгострокові потреби у фінансуванні, які впливають з прогалін у строках та розмірах доходів і витрат. Зокрема, такі прогаліни виникають, коли витрати уряду перевищують його доходи протягом певного періоду.

В Україні основним інструментом запозичення коштів на вітчизняному ринку є Облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), сутність яких наводиться у Законі України «Про цінні папери та фондовий ри-

нок». ОВДП є державними цінними паперами, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку та підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Суть цільових ОВДП полягає в тому, що кошти, залучені від їхнього розміщення, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проектів [6].

Тобто, випуск державних цінних паперів на внутрішньому ринку є найефективнішим способом фінансування державних потреб. Історично склалося, що уряди для задоволення потреб у фінансових ресурсах здійснювали запозичення в центральних банків через пряме кредитування, або через емісію спеціальних цінних паперів. Хоча це найлегший спосіб запозичення, проте він ефективний у ситуації гіперінфляції та слугує для фінансування дефіциту бюджету за рахунок залучення коштів. Водночас багато країн, що розвиваються, значною мірою покладаються на фінансування їхнього дефіциту у вигляді іноземної допомоги й пільгових кредитів від іноземних держав і міжнародних організацій. Однак є обмежена доступність таких офіційних потоків у кожній конкретній країні.

Крім того, що державні цінні папери є стійким джерелом фінансування державних потреб, їх випуск має також ряд інших переваг, у тому числі [10, с. 3-5]:

- забезпечення розробки безризикової процентної кривої прибутковості, що може використовуватись усіма учасниками фінансового ринку як основа для ціноутворення на фінансові активи, тим самим надаючи ліквідність такому ринку;

- полегшення проведення грошово-кредитної політики через операції на відкритому ринку, виступаючи як канал регулювання обсягу грошової маси в обігу;

- сприяння інституціоналізації фінансової інфраструктури (тобто, створення депозитаріїв і розрахунково-клірингових систем), що необхідно для розвитку інших сегментів фінансового ринку. Це також сприяє зростанню кількості професійних та освічених учасників ринку;

➤ надання безризикового доходу при інвестуванні заощаджень. Це більшою мірою стосується інституційних інвесторів (наприклад, пенсійні фонди й страхові компанії), а також може застосовуватися до роздрібних інвесторів.

Слід зазначити, що державні облігації є важливим інструментом для трансформації заощаджень. Вони уможлиблюють здійснити добровільну передачу надлишкових заощаджень від населення до уряду та їх подальше погашення. З погляду обсягу ресурсів, що залучаються, і результатів для суспільного добробуту, цей обмін є досить важливою фінансовою операцією в економіці.

Ціни, встановлені на ліквідному ринку державних облігацій, можливо, є кращим джерелом інформації про ринкові очікування щодо майбутніх темпів інфляції та відсоткових ставок. Щоб оцінити значущість такої інформації про дохідність державних облігацій і особливості її поширення, варто розділити прибутковість будь-якого фінансового інструменту на три різних компоненти або премії. Ці премії є нагородою, яку кредитор одержує за втрату купівельної спроможності й ризик невизначеності, пов'язаний із майбутніми цінами (премія за інфляцію), готовність чекати оплати (премія за строк), а також інші ризики, притаманні фінансовому інструменту (кредитна премія). Остання виникає з кредитної спроможності позичальника, або від специфікацій контракту, що використовується для надання кредиту.

За певних умов емітент боргових зобов'язань може бути здатним майже повністю усунути кредитні ризики. Якщо емітент має високу кредитоспроможність, достатню ліквідність, а контракт по облігації відповідає певним стандартам, то такі ризики стають досить незначними. Уряд країни може виконувати роль такого емітента найкраще. Величина потреб держави у фінансуванні робить її найбільшим емітентом довгострокової заборгованості. Це, в свою чергу, привертає велику кількість фінансових фахівців, які бажають торгувати ними з мінімальним спредом, що відповідно є показником ліквідності ринку державного боргу [11, с. 4-6].

Не варто забувати і про важливість залучення інвесторів до процесу здійснення державних запозичень. Наявність диверсифікованої бази інвесторів у державні облігації є важливою умовою для забезпечення високої ліквідності й стабільного попиту на ринку урядового боргу.

Комерційні банки на багатьох ринках, що розвиваються, є домінуючими інвесторами в державні цінні папери. У розвинутих країнах вони також є важливим джерелом попиту на урядові облігації.

Пенсійні фонди та страхові компанії займають чільне місце на ринку державних цінних паперів. Особливо це стосується країн, в яких досить розвиненими є такі складові фінансового ринку, а також проводяться реформи у відповідних галузях.

Інвестиційні фонди можуть відігравати важливу роль у розвитку ринку державних цінних паперів, бути альтернативою для банківських депозитів, створюючи конкуренцію в цій частині фінансового сектора. Крім того, такі фонди можуть бути економічно ефективним способом для уряду щодо залучення роздрібних інвесторів до купівлі державних цінних паперів.

Роздрібні інвестори є невід'ємною частиною загальної стратегії розробки диверсифікованої бази інвесторів на державні цінні папери. Вони можуть створити стабільний попит на інструменти уряду, який у часи волатильності може пом'якшити вплив продажів із боку інституційних та іноземних інвесторів. У багатьох країнах, що розвиваються, адміністративні й інформаційні витрати на реалізацію цінних паперів роздрібним інвесторам були і є непомірно високими, що є найбільшою перешкодою на шляху економічно ефективного продажу та розповсюдження державних цінних паперів.

Іноземні інвестори є важливим джерелом попиту на цінні папери уряду. Позитивним аспектом є те, що вони впливають на якість послуг посередників, формування надійної інфраструктури ринку, розвиток національних ринків капіталу загалом. Проте, оскільки іноземні інвестори, як правило, досить чутливі до ризику й активно управляють своїми портфелями, вони можуть зробити національні ринки більш волатильними і вразливи-

ми. Таким чином, забезпечення стабільного макроекономічного середовища має важливе значення для підтримки стабільної та зростаючої участі іноземних інвесторів на ринках державних цінних паперів [12, с. 12-15].

Тобто, державні облигації є одним із найуніверсальніших інструментів, доступних для виконання широкого спектра фінансових стратегій. Відсутність кредитного ризику й ліквідності цінних паперів уряду роблять їх надійнішими серед інших цінних паперів.

Розглядаючи нинішню ситуацію з розміщення державних облигацій варто зазначити, що такі операції не викликають особливої заінтересованості вітчизняних підприємств і населення, а тим більше іноземних інвесторів. Тому необхідним є підвищення привабливості цінних паперів уряду через створення нового інструменту для фінансування аграрного сектору.

Показовим у цьому питанні є досвід США щодо емісії державних цінних паперів. Майже всі федеральні боргові зобов'язання випускаються Державним Казначейством США, а саме – казначейські векселі, казначейські ноти та казначейські облигації. Проте проводиться емісія боргових інструментів й іншими агентствами (так званий «агентський борг»), хоча і в незначних розмірах.

Таким чином, статус державних інструментів можуть мати цінні папери, випущені не лише федеральним урядом та урядами штатів, а й неурядовими організаціями, які користуються підтримкою федерального уряду. Державна підтримка в даному випадку про-

являється у наданні державних гарантій по цінних паперах цій групі емітентів. Перелік таких емітентів визначається Конгресом США і час від часу переглядається. До організації даного типу належать [5, с. 95-98]:

Система фермерського кредиту;

Федеральна корпорація житлового іпотечного кредиту;

Система федеральних банків по кредитуванню житлового будівництва;

Державна національна асоціація житлового іпотечного кредиту;

Асоціація кредитування студентів та ін.

Система фермерського кредиту (FCS) забезпечує фінансову допомогу у вигляді позик, лізингу, а також пов'язаних із ними послуг для фермерів, скотарів, сільських домовласників, підприємств водного й лісового господарства, сільськогосподарських підприємств, а також аграрних комунальних кооперативів.

Конгрес США заснував систему в 1916 році, щоб забезпечити надійне джерело кредитування для аграрного сектору країни. Нині система забезпечує більше ніж одну третину кредитних ресурсів [13]. Система фермерського кредиту має свій власний банк, який проводить емісію та управляє різними випусками боргових зобов'язань, які призначені для задоволення потреб у фінансуванні, а також здійснює управління ризиками таких інструментів, реагуючи на зміни умов ринку і попиту з боку інвесторів. Для розв'язання своїх завдань FCS пропонує широкий вибір цінних паперів із різними термінами погашення й умовами виплати доходу (табл.).

Основні умови випуску та погашення цінних паперів Системи фермерського кредиту США

Характеристики цінних паперів	Вид облигацій			
	Дисконтні	З плаваючою відсотковою ставкою	З фіксованою відсотковою ставкою	Роздрібні
Графік емісії (за наявності запиту)	Щодня	За необхідності	За необхідності	Щотижня
Термін обігу	1-365 днів	1-30 років	1-30 років	1-30 років
Номинал	1 000 дол.	1 000 дол.	1 000 дол.	1 000 дол.
Виплата доходу	На дату погашення	Щомісяця, щокварталу, кожні півроку	Кожні півроку	Щомісяця, щокварталу, кожні півроку

Джерело: Складено на основі даних [9].

Ще одним прикладом державної підтримки сільського господарства є державні гарантовані облигації Японії. Серед організа-

цій, які мають відношення до аграрного сектору, варто виділити Японську фінансову корпорацію (JFC).

Це державна організація, яка повністю належить уряду та була створена 1 жовтня 2008 року. Серед основних напрямів діяльності JFC можна виокремити такі:

співпраця з регіональними фінансовими установами з метою активізації розвитку малих і середніх підприємств та мікропідприємств;

забезпечення підтримки «соціальних підприємств», які пропонують допомогу у догляді чи вихованні дітей;

підтримка закордонної експансії бізнесу для компаній, що прагнуть експортувати сільськогосподарську продукцію, продукцію

лісового господарства й рибні продукти тощо;

підтримка розвитку нових напрямів бізнесу для сільського господарства, лісівництва та рибальства.

Якщо розглядати аграрний сектор, то у 2012 році кошти одержали понад 6 тис. позичальників. Що стосується строків кредитів, то вони можуть сягати понад 20 років, хоча найбільша частка (36,7% у 2012 році) припадає на кредити терміном на 10-15 років. Середній період по всіх позиках становить 13,4 року [8].

Фінансування JFC аграрного сектору у 2012 році, млрд єн

Джерело: Складено на основі даних [8].

Японська фінансова корпорація в частині аграрного сектору підтримує підприємства наданням позик, необхідних для проведення сільськогосподарських робіт. До головних напрямів належать вирощування рису, садівництво, тваринництво й вирощування овочів.

У 2012 році японський уряд розробив новий план сільськогосподарської політики. Програма спрямована на підтримку розвитку сільськогосподарських операторів, які формують основу регіонального сільського господарства через привабливі умови (нульова процентна ставка протягом перших п'яти років терміну кредиту).

Процедура випуску державних гарантованих облігацій в Японії чітко регламентована. Щороку розробляються два плани емісії боргових інструментів: перший – для

державних цінних паперів і другий – для гарантованих інструментів уряду, де зазначається обсяг емісії по кожній установі, що фінансується за рахунок державних коштів.

Звичайно, запровадження подібної схеми в Україні повинно відбуватись із урахуванням особливостей стану вітчизняної економіки. Так, доцільним буде розробка плану емісії для гарантованих аграрних ОВДП із можливістю скорочення обсягів їх випуску в ситуації браку фінансових ресурсів. Проте набагато більше проблем існує у визначенні умов кредитування сільськогосподарських підприємств. З одного боку, це може бути надання звичайних кредитів, гарантованих державою. В такій ситуації виникає необхідність розробки вимог, яким повинні відповідати підприємства для підвищення імовірності повернення коштів. З іншого боку,

це може бути надання кредитів на покриття страхових платежів для виробників, які через наявні сільськогосподарські ризики вирішили від них застрахуватися.

Висновки. В умовах ринкової економіки постійно відбуваються процеси акумуляції тимчасово вільних коштів різних суб'єктів ринку, їх подальший розподіл, перерозподіл і спрямування у вигляді позикового й інвестиційного капіталів у різні сфери економіки з метою її розвитку. Серед найважливіших напрямів фінансування національної економіки є аграрний сектор.

Проте в ситуації економічної та політичної нестабільності залучення коштів із зов-

нішніх джерел нині є дуже дорогим для сільськогосподарських підприємств. Тому важливе місце на цьому етапі повинно відводитися державному сприянню розвитку стратегічних галузей.

Як показує досвід розвинутих країн світу, державні цінні папери у вигляді гарантованих зобов'язань досить успішно використовуються для підвищення ефективності діяльності аграрного сектору. Тому можливість запровадження подібної схеми в Україні є досить перспективною, адже дасть змогу залучити більшу кількість роздрібних та інституційних інвесторів не лише на внутрішньому, але й на зовнішніх ринках.

Список використаних джерел

1. Барановський О.І. Чинники формування безпечного рівня державних запозичень / О.І. Барановський // Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: в 6 т. – К. : НДФІ, 2004. – Т. 6 : Підвищення ефективності боргової політики держави. – С.320.
2. Башко В.Й. Державні запозичення в Україні: оцінка потреб і пропозиції щодо структури / В.Й. Башко // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 2. – С. 75–87.
3. Вахненко Т.П. Перспективні напрямки політики державних запозичень в Україні / Т.П. Вахненко // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 1. – С. 65–76.
4. Корнєв В.В. Нові підходи до формування державної боргової політики / В.В. Корнєв // Наукові праці. – К., 2003. – Вип. 3 (22). – С. 104–112.
5. Лютий І.О. Державний кредит та боргова політика України : моногр. / І.О. Лютий, Н.В. Зражевська, О.Д. Рожко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 352 с.
6. Про цінні папери та фондовий ринок [Закон України від 03.02.2006 р. №480-IV] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
7. Соколов Б.О. Особливості та пріоритети боргової політики України / Б.О. Соколов. – К.: НІСД, 2004. – С. 63.
8. Agriculture, Forestry, Fisheries and Food Business Unit // Japan Finance Corporation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jfc.go.jp/n/english/operations.html>.
9. Debt Securities. Overview // The Federal Farm Credit Banks Funding Corporation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.farmcreditfunding.com/ffcb_live/debtSecurities.html.
10. FS Series #12: Developing Government Bond Markets. Primer, Diagnostic Checklist, and Guidelines for the Preparation of a Model Scope of Work // the United States Agency for International Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://egateg.usaidallnet.gov/resources/1151>.
11. J. Castellanos. Developing Government Bond Markets // Washington, D.C. [Електронний ресурс]. – March 1998. – No. IFM-111 – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.3552&rep=rep1&type=pdf>.
12. T. Glaessner, J. Ladekarl. Issues in Development of Government Bond Markets // World Bank [Електронний ресурс]. – March, 2001 – Режим доступу: http://www1.worldbank.org/finance/assets/images/Issues_in_Government_Bond_Markets_Mar_31_version.pdf.
13. Welcome to the Farm Credit System // The Farm Credit System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.farmcreditnetwork.com/about/welcome-to-the-farm-credit-system>.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2014 р.

* * *